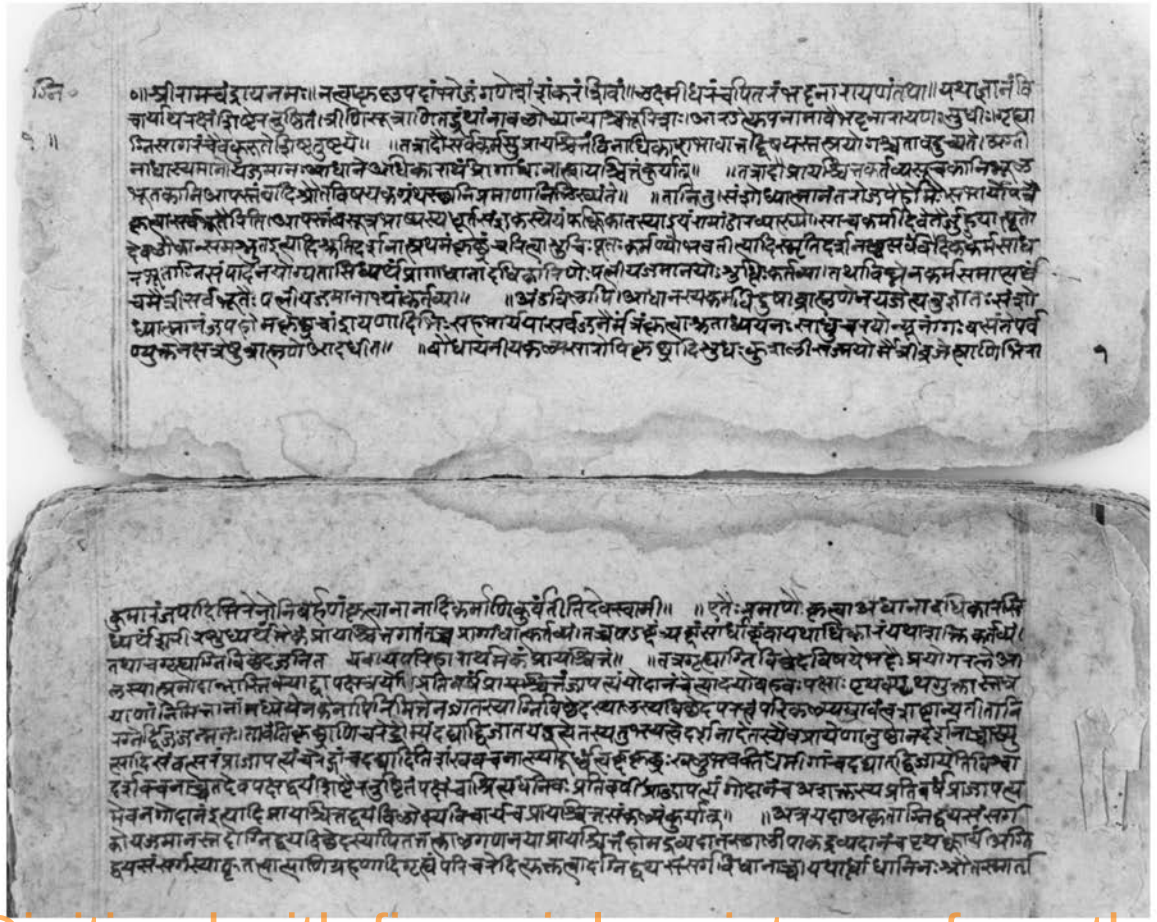

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June 2017

स्वाद्यभस्मादिस्नानानि कुर्यात्। तच्च सर्वत्र प्रायश्चित्तान्तरेषु प्रकृतप्रायश्चित्तेषु पर्वसन्धिषु तिथिषु च
नत्वे। अत्र प्रायश्चित्तेषु के कियन्तः उच्यते। मिताक्षरायां विष्णुधर्मोत्तरेण यो यत्कर्म निषिद्धं सकाम्यं च
तत्तस्य तावत्संख्यं व्रतं प्रायश्चित्तं कुर्यात्। केशनखक्षणार्थं द्विगुणं व्रतमाचरेत्। केशनखक्षणार्थं द्विगुणो
व्रतेऽशौचे तदर्धं द्विगुणं व्रतमाचरेत्। किंतु द्विप्रभृतिस्त्रीगमनेऽप्येतदेकशरीरपतने। रते महापातकिनो गो
र्धसाहस्रादि द्व्येकमेव। द्विगुणं व्रतमित्यत्रापवादमाह हरदत्तो द्वादशाहे व्रते त्रैवार्षिके व्रते मासादिसर्वत्रापि द्वादशाद्व
त्तो नक्तिरात्रावर्जमिति विज्ञानेश्वरे। यद्दिवा धेनुसहस्रेणापि प्रायश्चित्ताचरणमेवत्र तत्रैवोक्तं तत्स्थैर्यव्रतं त्रिगुण
मानं। द्विगुणं दक्षिणेत्यत्रापवादमाह देवलः यागो दुष्कृताधिद्विगुणं कृत्वा। अत्रान्यदपि प्रायश्चित्तं यदुक्तं दानं क्वचित्कोऽनं शिरो
रुद्धानाहो प्रायश्चित्तं अथ त्रैवार्षिकस्यैव रुद्धानाहो कात्यायनः प्रकृत्य पतितेषु विधिमुक्त्वा शिरोवर्जमित्यनेन प्रमोदात्तं दृष्ट्वा कोऽपि शि
रश्छेदं ग्रस्तं यियुर्तो दक्षिणाकर्णं निदधादेवधिः शिरोवानाहइति। अत्र दुनःसंस्कारेष्वनुक्तः संग्रहे। शिरोवर्जं द्वितीयमानं द्विजादि
ज्ञानतोऽपि वा। पुनःसंस्कारमहंत्यनोवर्णं द्विजातयइत्यत्र आहुरुपलक्षणायां। तत्रभस्मस्नानमेव। शरीरस्तु धर्थं प्रायश्चि
त्तांगं भस्मस्नानमहंति व्यङ्गितसंकल्पस्नानमहंति वाईशानायनमइतिशिरसिलिंगेत्। नयुतुषायनमइतिमुखे। अघोरायने

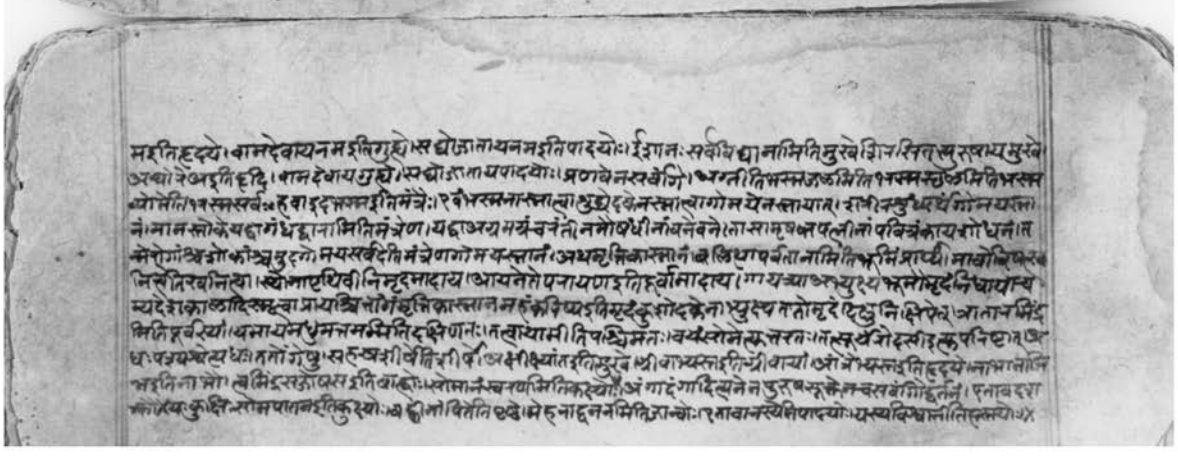

मइतिहृदये। वामदेवायनमइतिगुह्ये। सद्योजातायनमइतिपादयोः। ईशानः सर्वविद्यानामितिमुखेऽशिरसित्तमुखस्थमुखे
अघोरेऽअइतिहृदि। वामदेवायगुह्ये। सद्योजातायपादयोः। प्रणवेनसर्वेषु। अग्नीतिभस्मजलमितिभस्मस्नेऽग्निरितिभस्म
योनीतिभस्मसर्वः। हवादृष्टमग्नइतिमंत्रैः। एवंभस्मस्नात्वात्मशुद्धिदेवेनस्नात्वागोमयेनस्नायात्। इतिदन्तधर्वणोनस्नात्वा
नानस्तोकेयहगंधद्वारामितिमंत्रेण। यद्वाअयमग्नेर्वनंतीनमोधीनांवनेवने। तासामूषवत्पत्नीनांपवित्रंकायशोधनं। त
मेरोर्गंधइतीतिमंत्रेण। मयस्कर्दतिमंत्रेणगोमयस्नानं। अथमृत्तिकास्नानं। इदंविष्णुर्विचक्रमेतिपर्वतानामितिभूमिप्रार्थी। मातरिश्वन्व
निर्मथनिरवनिरया। स्योनापृथिवीनिमृदंदाय। आयनेतेपरायणइतिहर्वानादाय। मायत्वाअन्युरुष्यभमोमृदंनिधायात्य
न्यदेशेकालादिस्मृत्वा प्रायश्चित्तांगमृत्तिकास्नानमहंति। अथइतिमृदंकुशोदकेन। स्युरुष्यतोतोमृदंएकुनिक्षेपेत्। आतानमिंद्र
मितिद्रर्वेरया। वमायनंधूमस्तमइतिदक्षिणतः। तत्तायामीतिपश्चिमतः। वयंत्वोमन्यवेतरतः। तत्सवितुरितिउत्तरतः। उ
ध्वःपवस्वेत्यूर्ध्वतो मोगुरुःसहस्रशीर्षेतिशीर्षे। कोऽसीत्यंसयोः। इदंविष्णुरितिपादयोः। वायोःपूतःपवित्रेणेतिहृदये। नाभानाभि
मइतिनाभौ। त्वमिंद्रसहोजसइतिबाह्वोः। स्वामानंस्वर्णमितिकरयोः। अंगादंगादित्यनेनदुरुषसूक्तेनसर्वांगेदृर्वान्। एवंवदशा
कलशकुशैरात्मपावनइतिकुशोदकं। अद्भिर्नोवितीतिवदेः। मेहनादृनमितिप्राणोदानावास्येतिपादयोः। यस्यदिग्भ्रान्तिरित्यनयोः

पलंकुरुतोदकं देवस्य सवितुः प्रसवायाश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीत्यभिमन्त्र्य प्रणवेनाभिमन्त्र्य तत्तन्मन्त्रेणाह
तिप्रियङ्गुकन्दमन्त्रेण कुशसक्तूंश्चेति कुशैर्दर्भैः कुशैर्दर्भैः कुशैर्दर्भैः

पुनराधाने आधाने च नर्तुपर्वनक्षत्रादिनियमइति। औपासनीयप्रयोगतन्त्रेच। एवंच प्रतिषिद्धाहेऽस्तंगते दुष्टकालसन्निधिके दुष्टाते सतिवह्नौ। नक्षत्रादिदुष्टदिनेवा यदि कार्यं प्रथमं पुनःसंधानमाधिक्रियाः कार्यमिति कुवैतिच। तदुष्टानदुष्टेऽहनि नक्षत्रेषु शुक्लेदिनेवा प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनःसंधानंकुर्यादित्यर्थः। तथापुण्याहवाचनादिकमपि॥ ॥तत्रैतु एतावत्वेदिनान्तरेपहुतानेसमारूढपुनरादानकस्यचक्रतोनवेत्यः। निमित्तानंतरमेवपुनःसंधानंकार्यमित्यकर्मप्रायश्चित्तजन्यादोषः॥ ॥तत्रादधानेकर्तार्यश्रेष्ठजातलोभनष्टेपत्नीमृतेवाहुतीर्यादिविवाहस्यविघातहेतोर्मनसाप्रयोगेलोतकोकसमग्निहृदयसंस्कारविधिंकुर्यात्॥ ॥ततोभार्हेदिवितेस्यपुनराधेयस्तेस्वमारूढस्मिन्नाहोपुनराधेयमिष्यते। वक्ष्यतिपुनराधेयंउयेतस्मिन्नोमतंअन्याधेयिकसंभारस्तूथासंभवंनतासंभारेह्यादधातियज्ञियेश्रेष्ठियेगृहीतमिनाग्नावैश्वानरेहुत्वासमारूढस्मिन्नाहोसत्या

दारभ्य होमं क्रोधं समापयेत्। गोपुरुषं दक्षिणादेया। औपियाघाहितानत्वे। पत्न्यो नेक्षा यदि मृतादग्धं नैवं तथा पुनः॥ दग्धीनान्यास्तु साधानैर्विधिना गृह्यति॥ ॥अथ संचयनयोगः॥ ॥द्वितीयादिदिवसांतेशुभदिने प्राणनाथसमीपे दशा-
कालेऽग्न्याधानमधिकारुढस्य नक्षत्रयोगः सप्तर्षिसंस्थं महर्क्षमित्यादि इतरकर्त्तृकयोर्द्वयोस्तु योर्द्वयोस्तद्दिनयोर्युगपदेकदिने
पूर्वदिनक्रमेणाग्न्याधानप्रतिष्ठा यप्रथमान्तेवत्सरादधात्। तत्रक्रमः। अस्मिन्नग्निर्दूयसंसर्गकर्मणि अग्न्याधानमहं करि-
ष्ये अस्मिन्नित्यस्याग्नेयभागांते अग्निनवावसाज्येन अग्नेस्विष्टकृतमित्यादाज्यभागांतेकृत्वा पयःपत्न्यानयनेयाग-
व्याकुर्युरुद्वयांते। अग्निमीळेइतिनवानामधुच्छंदाग्निर्गायत्री। अग्निर्दूयसंसर्गप्रधानमाज्यहोमं करिष्ये। अग्निमीळेपुरो-
हितमितिनवर्चस्यास्यनामिर्नवाधुनीधुस्वाहाप्रत्यृचं कुर्यात्। अग्नयइदंनममेतिपक्षे स्विष्टकृदादिषष्ठ्यनुवाकांतंसमाप्योक्तवच्च
न इतिनिवृत्तिर्यो पक्षे पत्नीसंयाजांतेऽग्नयइदंनममेतिसप्तर्चसूक्तेधिसमाप्योपविष्टायाग्नेः प्रत्यक्षनोद्वासितं प्रत्यक्षनोद्वासनाधानेपूर्ववच्च
दक्षिणेऽग्निर्दूयसंसर्गकर्मणीत्याद्याज्यभागांतेअत्रप्रधानंषड्वानमहितंकृत्वागृहीतेनान्वाधानेनाज्येनोपांशुयाज्यभागांतेकृत्वासुचिस्रुवेणचतुर्वारंप्रघारितमाज्यंगृहीत्वापत्नीभ्यांसमन्वारब्धेनान्वाधानेनाज्येनाज्यशेषंषड्वानहुतीर्जुहुयात्
हुवानमंत्रैः। तेचाऽऽदेऽग्नाऽग्निश्चेतिप्रविष्टपृथिव्यांपुत्रोऽविवाऽऽदुषः। तस्मेहुतामिहविषाहुतेनमादेवानांमोमुहुरुद्गमे

MEMORIAL

धेयन्नोऽस्माऽमोमुहुरुद्गमेधयंस्वाहा। अग्नयइदंनममेतिसर्वत्रत्यागः। अग्निनाग्निमेधुच्छंदाग्निर्गायत्री। अग्निर्दू-
यसंसर्गप्रधानमाज्यहोमंकरिष्ये। अग्निनाग्निःसमिध्यतेकविर्गृहपतिर्युवा। हव्यवाडुजुह्वास्यःस्वाहा।२। अस्मादग्निः
मंथनमितिसप्तर्चस्याग्निश्चेतिसप्तमीहुषा। अंत्येहुत्रिहुतः। त्रिनियोगउक्तः। अस्मादग्निमंथनमितिप्रजननेक्ष-
तं। एतांविरूपत्नीमाभवाग्निंमंथामिपूर्ववधास्वाहा।३। अवत्र्यानिहितोजातवेदागर्भइवसुधितोगर्भिणीषु। दिवेदिव
ईड्योजागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निःस्वाहा४। उताना यामवभरायचिकित्वास्रुचःप्रवीताऽऽघृणानाजुह्वानाअदृब्धरूपो
नोअग्नएकयापाहूर्तयाया। पाहिनोअग्नएकयेतिप्रमायोग्निर्देवत्यातृ। त्रिनियोगपूर्ववत्। पाहि
वाड्याकुर्तीसनोभ्वे। अग्निनाग्निःसमिध्यतइत्येकया। एह्यग्नेअग्निनेत्यस्यांतिःसंविदूपोऽग्निर्गायत्री। एह्यग्ने
अग्निनाग्निःप्रोथिप्रेणसंसृता। सरस्वासत्यमग्निधिसेस्वाहा।२। अस्मादग्नितिचत्वारऋचः। पाहिनोअग्नइतिचत्वारस्यप्रगाथो
भर्गोऽग्निर्गायत्री। हुतादेवेसतोऽहुतो। अंपाहिनइत्यृक्तः। ६। पाहिविश्वस्माद्रक्षसोऽनाष्टाः प्रस्मबाळेधुनोवा। त्वमग्निद्र
नेदिष्ठंदेवतातयेऽग्निंनक्षन्तनृपेस्वाहा।७। अंआनोअग्नेवयोदधेरयिंपावकशंस्यं। नास्वाचनउपमातेपुनःस्तुहिसुनी

मीत्यग्नयस्तन्त्रस्वाहाकारान्तसर्वत्यागः॥ एवं कृत्वाग्निष्टकृतादिहोमवोपसमाप्यायतनेष्टिं निधाय यथा
पूर्वमग्निचरेत्॥ अत्रापि विच्छिन्नागतावगतौ चेनदा प्राणान्तायम्यमग्निविच्छिन्नस्य प्रथमगृह्याग्नेः पुनःसंधानं कृत्विष्यइतिसंकल्प्यैवमेवममाग्निविच्छिन्नस्य प्रथमगृह्याग्नेः पुनःसंधानं कृत्विष्यइतिसंकल्प्यैवमेवममाग्निविच्छिन्नस्येवदृष्टौ यगृह्याग्नेः पुनःसंधानं कृत्विष्यइतिसंकल्प्यतत्कृतप्रायश्चित्तपूर्वकं होमद्रव्यस्थालीपाकद्रव्यदानपूर्वकं तथातयाज्येष्टादिपर्यन्तसहितः विच्छिन्नगृह्याग्नेः पुनःसंधानविधिनोदक्सेस्त्र्योर्द्वयोः स्त्रिलयोः प्रथमाग्निद्वयमुत्पाद्याग्निद्वयसंसर्गसंकल्पपूर्वकं प्रथमान्तावन्वाधानादिकमेवकुर्यात्॥ ॥इत्यग्निद्वयसंसर्गविधिः॥ ॥अथविच्छिन्नाग्नेः पुनःसंधानविधिः॥ तत्र पूर्वमग्निविच्छेदेनलुप्तानांदर्शपूर्णमासप्रातर्होमानांत्रीह्याद्यन्यतमहोमद्रव्यंतथाचदर्शपूर्णमासस्थालीपाकयोर्नामप्येसतिअग्निविच्छेदेनलुप्तानांदर्शपूर्णमासस्थालीपाकानांसंपन्निपत्यसिद्धौहिद्रव्यमात्रव्ययेभ्यःकेभ्यश्चिद्द्रव्येभ्यो हुतप्रदेनमग्नइतिसंकल्प्याग्निविच्छेदकालागणनयाक्ष्यमाणानांहोमद्रव्याणांमध्येशक्तितारतम्येनयस्यकस्यापिद्रव्यस्ययथोक्तलक्षणाहुतिसंख्यायागणनांकृत्वाहोमद्रव्यंस्थालीपाकद्रव्यगणनांकृत्वास्थालीपाकद्रव्येचविच्छेदेभ्योदद्यात्॥ अथैतावान्कोविच्छेदद्रव्यस्यस्वजातात्सुलभात्वाच्चनिश्चेतुंशक्यइतिचेत्॥ सर्वथाद्रव्यदानंकार्यमेव॥ ॥अथार्थमूलभूतानिकर्मनामानियावत्कालमग्नेर्होमिस्यात्तावद्द्रव्यमर्हतीतिः॥ तद्दानमेवंविधेः

क्ष्योयथाहोमस्तथैवतदितिचिकीर्षमाणेनभवद्भिर्यद्यत्कर्मनामसर्वत्रयावत्कालंहोमस्तावद्द्रव्यंददातीतिस्मृत्यर्थसारेण
यावत्यद्रव्यान्यतीतानिनिवर्तन्तेयद्विद्यमानेतावतिविच्छेदेकुर्णिकानेदृष्टंमंदधाद्विज्ञातयेइत्यत्रकर्मकाण्डेयानगृह्यकाण्डेकार्या॥ अन्यत्र
त्रपुनरादधानदानमेवतथैवच॥ अन्यत्रचांडालपर्णवाहोमस्यदानयोरिसमानत्वेदितिस्वगृह्यकारिकायां॥ अमावध्यदर्श
पूर्णमासस्ययजमानस्यलुप्तदर्शपूर्णमासहोमस्यद्रव्यदानं॥ अनावधौचयाग॥ अत्रापक्षांतरंवप्रायश्चित्तीयवरदराजभट्टमतेन
दर्शपूर्णमासानारब्धानामेवातिपत्तौदेवानामनुपहारापराधादनारब्धेपुनरारंभेवप्रत्यवर्तव्योनतुप्रायश्चित्तमितिः॥ बौधायनीय
प्रायश्चित्तप्रदीपेपि॥ अनावधौनांदर्शपूर्णमासादीनांप्रायश्चित्तंवैकल्पिकमितिहैधमत्रेदमिति॥ अत्रवैकल्पिकपक्षेपादानो
क्तप्रायश्चित्तंकर्तव्यमेवप्राप्यते॥ क्वचिद्यागेजिरास्तथाकारयतिच॥ ॥प्रायश्चित्ताद्यंतदंतमापत्तेर्बलवत्त्वादादीनामपिसमा
नंतेस्वग्निद्वयसंसर्गेचमेऽछेदेवनास्तिप्रतिष्ठाद्रितंत्रस्यकार्य नुखेयंएतावान्तिशेषःसत्रुतदीयगृह्याग्निपर्यंतोवक्ष्यते॥ ॥
ततोदेशकालौसंकीर्यविच्छिन्नस्वगृह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइतिसंकल्प्यतत्तेछेदेखनास्तिप्रतिष्ठापनमिति
मन्त्रान्वाधानंकुर्यात्॥ तद्यथा॥ देवसमिधोधेहीत्यादेवतापरिग्रहार्थंमस्मिन्नग्नावग्नेआतवेदसइतिमंत्रेणप्रजापतिंप्रजा
पतिंवाधानदेवतेआज्येनअंचप्रधानंविनग्निंपवमानंसकृदितिप्रजापतिंवाज्येनायमग्निंवरुणमग्निंदूषमग्निंप्रजापतिं

चलाजद्व्येण चतुर्वारं सूर्यसावित्री माज्यद्व्येण स्रोवेण स्रिष्टकृतमित्यादि पत्नीसंयाजान्तं प्राकृतं। पात्रासादनेवि
शेषः। प्रोक्षणीस्रुवं प्रणीता पात्रमाज्यपात्रं आज्यरूपं निर्मलं बर्हिश्चेदधिप्राशानपक्षेदधीत्यासादयेत्। आज्यसंस्कारा
दि प्राकृतं। तत्राज्येनसरुवलाजानामपि पर्यग्निकरणं। आज्ये स्रुवेनसादनयोः कृतयोः लाजानां त्रिःप्रोक्षणं स्रुवमार्ज
नादि पत्न्यन्तं कर्म इमाधानाद्यांतं प्राकृतं कुर्यात्। न चक्षुषी। अथ प्रधानं अग्नआयूंषीतिसूक्तस्यादितश्चतस्रोनवसा
मयः अग्निः पवमानो देवतागायत्रीछंदः। विष्टि-नगृह्याग्नि पुनः संधानं धानंहोम्यं होमेविनियोगः। ॐ अग्नआयू
षि०स्वाहाग्नयेपवमानायेदं०। अग्निर्ऋषिः०। त्यागःपूर्ववत्। अग्नेपक्षस्व०। त्यागस्तथैव। त्वमर्यमाक्षुस्रोतोग्निस्त्रिष्टु
प्। विनियोगः पूर्ववत्। त्वमर्यमाभवसि०। अग्नयइदं०। प्राप्तोहिरण्यगर्भस्त्रिष्टुप्। प्रजापतेनत्वत्०। प्रजापतयइदं०। अथपत्न्या
क्षालितजलेनोपतिराज्येनोपस्तीर्यदृढंजुहोति नोपस्तीर्यप्यपर्वानेनास्रुचि रोप्यभूरसिस्थानाग्निचार्यंजुहोत्यानप्यग्निचार्यंतिष्ठ
तिदक्षिणेन्या पत्न्या अंजलिंस्वकारार्थौ हुत्वा अर्यमणं बृहस्पतिं इतिसूक्तेन मितिसूक्तस्यांबाम्रदेवोर्यमाग्निर्ऋषिरग्निर्दृष्टुप्
जुहुष्टु। गृह्याग्नि पुनः संधानं प्रधानं लाजाहोमेविनियोगः। अर्यमणंबृहदेवं कन्याग्निमयंदत्त। सदमादेवोअर्यमाप्रेतोमुं
चत्विनामुतस्त्वोद्वेति पठित मंत्रांते अंजलिमाचम्य छंदंतं अमुष्यप्रेतंजलिंवा मपात्रेनपत्नीजुहुयात्। एवमग्नेपि। अर्यमाग्न

इदं०। पतिःऊंयमायनु०। देवोवरुण०। प्रेतोमुंवरुणायइदं०। पूषणंनुदेवं देवःपूषाप्रेतोमुंस्वाहा। पूषान्तयइदं०। ततःपूषे
क्षणेस्रिष्टा सर्वालाजान्पतिः पत्नीवाच्यां संप्रजापतिंध्यायन्जुहुयात्। प्रजापतयइदं०। लाजानां स्विष्टकृतनास्ति। शेषंपूर्ण
वत्। ततउपविश्याग्नेपतिर्जुहुयात्। आनःप्रजांजनयतुस्वाहा। सूर्यसावित्री सूर्यसावित्रीदेवता आद्याऽनुष्टुप्। द्वितीयात्रिष्टुप्।
अंत्येद्वे अनुष्टुभौ। अग्निपुनः संधानेप्रधानेमेविनियोगः। आनःप्रजांजनयतुस्वाहा। सूर्यसावित्र्यइदं०। एवमग्नेपित्र्याग्नः।
अथोचक्षुः०स्वाहा। इमांत्वमिंद्रस्वहा०। समाइडा०स्वाहा। मनसुवंचतुर्धिमंत्रैर्जुहुयात्। आनोते सत्व प्रस्फुरन्तुयहृणस्य
यत्रस्यात्प्रस्फुरंतंचाकृत्तत्रैवहोमइष्यते। कृंतेतंतत्रहोतव्यंस्वाहाकारंपदेततः। इतिसूत्राकर्वंव्याख्यानात्। ततःसमंडलिस्थस्य मंत्रस्य
सूर्यसावित्री। चतुर्दृष्टुप्। दधिप्राशानेविनियोगः। अन्यत्रोक्षणं हृदयांजनंच। समंडलंतु०। एतेनसर्वंयदधिप्राश्य पत्नीप्रयच्छेत्स्वा
हूंछीप्राशातिहृदयांजनपक्षेपिपत्न्यात्। छीहृदयांजनेन। अथाज्येनयदस्यकर्मणइतिसिष्टकृतं हुत्वा इध्मसन्नहनोमा
दिकर्मशेषंसमापयेत्। अत्रकारिका। अन्यत्रपुनराधानेदानमेवतथैवच। तदत्रपुनराधानेमंत्रं कुर्वंतीत्याहुराः। उपलेपादि कुर्यादाधानांतेविवाहवत्। विवाहेप्याहुरिहैवाग्नौहोमोभवेदिह। गृह्याग्नेरग्नेयानायाग्नेयकर्मणेत्याहुर्याज्ञवल्क्यः। पवि
त्रीयादिनास्त्रत्रलाजानांपतिस्वयं। समानंतत्रकर्मचेहहोमदर्शमिदंभवेदिति। जुहुयाच्चमग्नेविच्छेदेपुनःसंधानेत्रयस्त्रिंशद्धु

स्मणाभोऽनीयाः। उगवस्थ्येऽग्नय स्त्रिया ऋतौ धानेऽग्नाग्नयस्त्रमितियङ्गपात्रेऽक्ति रावसथ्यानुव्यमिदं ॥इतिविच्छिन्नागत्पुनस्संधानप्रयोगः॥ ॥इतिश्रीमदानंदपूर्णनामकनारायणभट्टकृते गृह्याग्निस्वागमे आयतनादिपुनःसंधानोनामनिरूपणं॥ ॥६॥

प्रायश्चित्तसंकल्पस्थलेतन्निमित्तोक्तप्रयोगस्यादिरर्थात्तनाद्दिर्वार्यतिथिसंकल्पंकुर्यादिति प्रायशः। तत्रप्रयोगतस्तेनष्टेऽग्नित्व पुनःसंधानप्रयोगः। अत्रप्रमादादृतिनाशेपशुभोजनःपत्न्यासहस्नानादिनाशुद्धिभूत्वादेशकालौस्मृत्वाममदृष्टिकानित्यनैमित्तिकाग्नेर्दोषप्रायश्चित्तंपरिहृतद्वासाश्रीपनमेत्यवप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तंकरिष्यइतिसंकल्पमयेत्। तत्रत्रिरावर्त्तमग्नित्यागेप्राणायामशतं। धिङ्नाग्नेरहिनोपवासः। मासद्वयंत्रिरात्रोपवासः। अब्दंप्राजापत्यकृच्छ्रः। एवंयागकालानुसारेणप्रायश्चित्तंकुर्यात्। आयनंनोमयेनोपलिप्योल्लिख्यथाविधिसंस्कृतादिसंभारान्निदध्यात्। तेयथा॥ ॥सिकताःपद्मपत्रंचकरीषंस्रुक्स्रुवौसमिधःपलाशशाखाःपूर्णपात्रंचोर्वरितंदर्भपिञ्जूलंविकंकताः॥ ॥ग्नयंकृत्वाग्नीध्रोवाआधानकर्तृव्यस्संभृताः। ततश्चाधियागंचावदाहुतमग्निविधिवत्स्थापयेत्। अग्नेप्रायश्चित्तस्थलेवक्ष्यमाणमोपासनाग्न्युद्वासनमनग्निमित्तंप्रायश्चित्तंनैमित्तिकंयदुक्तंतदकार्यं॥ ॥आवश्यकानाद्युद्धिपूर्वकमग्नित्यागेतन्नलाभेनुदोषप्रायश्चित्तं। द्वादशाहपर्यंतंनिराबाधुपवासः। मासपर्यंतंद्वादशरात्रमुपवासः। अब्दपर्यंतंमासंपयोव्रतं। द्विवर्षपर्यंतंचांद्रायणं। त्र्यब्दपर्यंतंचांद्रायणंस्वायनंच। तद्विधिमब्दंबु

निनोगोदानंचेति। प्रयोगपारिजाते। स्मृत्यर्थसानेनुदोषद्वादशाहातिक्रमेत्र्यहमुपवासः। मासातिक्रमेद्वादशाहमुपवासस्तत्संवत्सरातिक्रमेमासमुपवासः। पयोव्रतंवर्णं वा। इतिशेषः। एवंकालविलंबेसंकल्पपूर्वकंप्रायश्चित्तंनैमित्तिकंस्वाधानं। यत्तुअग्निविच्छेदनिमित्तेनकेनचिद्रग्निविच्छेदेकालविलंबेत्र्यहनास्तितत्रात्रैवप्रायश्चित्तंपुनःसंधानंकार्यं। तत्रअथविच्छिन्नस्रुग्स्रुवसंपुनःसंधानेप्रयोगइत्यादिव्याख्यानेनाग्नयंकृत्वापुनःसंधानमुक्तंतदन्यत्रार्थं॥ ॥अथनास्तिन्यायद्दिस्रष्ट्यानेनधिपुनःसंधानं तत्रकर्तासंकल्पपूर्वकंस्त्रियासहोपोष्यपत्नेघृतेनित्यक्रियाःसंकल्पपूर्वकंप्रायश्चित्तंकुर्यात्॥ ॥तद्यथा। द्वादशाहपर्यंतंमयाप्रमादतोविस्रष्टाग्निसुवर्णदानंमासद्वयपर्यंतंकृच्छ्रं। मासत्रयंत्र्यब्दपर्यंतंमितिकृच्छ्रं। षण्मासपर्यंतंपराकः। ततोब्दपर्यंतंमासंपयोव्रतंअब्दंप्राजापत्यंव्रतं। ततःप्रतिवर्षंत्रिमासिकंव्रतं। ततःकालगणनयासायंप्रातर्होमदर्शपूर्णस्थालीपाकहोमद्रव्यदानं॥ ॥ततःशुभेदिनेअपराह्णेदेशकालौसंकीर्त्यनास्तिक्रियाद्दिस्रष्ट्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइतिसंकल्प्य। आयतनोपलेपनादिप्रथमलिखितसंभारान्निधानोक्तंकृत्वादू। स्वस्तानाश्रेय। पश्चाद्गोदुंबनाग्नयत्रामावेर्कंकतावुर्जं। वल्मीकोखनवाराहमृत्पलाशवामृत्तिकाः। दार्कंनाःसिकताःसिद्धाशाधाधस्तनस्रुक्स्रुवः। यथालाभंसमाकीर्यपात्रकाग्निंसमुध्मनेसंदधाति॥ ॥ततःऔदुंबरंपृषदाज्यंतदुत्तरतोनेत्र्यो। तिष्ठसंविश्रस्वसंवेश्य

नेतन्त्र १ श्याचुत्रेधिप्रियोदेवानां पत्नमेऽग्निचे इतिमंत्रेणा ऽऽभर्तुवस्वीमिति। चाग्निं प्रतिष्ठा प्यसमिद्भ्यमादायपु
नर्दहाक्षालोक्यं। यन्नासिक्यादृिसरुक्षभेत। पुनःसंधानंगभूतमन्वाधानेकदिष्ये। अस्मिन्नन्याहिते अग्नावित्यादृिभा
ज्यभागांते अत्रप्रधानं अग्नेमहथार्थं अग्निंपवमानं अग्नेपावकेति अग्निंशुचिं अग्निंपाथिवृतं अग्निं तुमंतं वाक्येन न
पुरुष्ठ अग्निंस्विष्टकृतमित्याद्याज्यभागांते स्रुवेणस्रुचाज्यंचतुर्गृही त्वा यज्ञस्यसप्रथा अस्मिन्त्याद्येः सुतंनयो निगमिती
नासिक्यादृिसरुक्स्यान्नेः पुनःसंधानहोमेविनियोगः। त्वमग्नेसप्रथा अस्मिन्नुष्टो होतावरेण्यः। त्वयायज्ञंवितन्वतेस्वाहा।
सर्वत्राग्नयइदं०। योऽग्निमित्यस्यकाण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री। सर्वत्रविनियोगः प्राग्वत्। योऽग्निंदेववीतयेहविष्मां
आविवासति। तस्मैधावक्रमुऽयस्वाहा। तंतुतन्वन्नित्यस्यवामदेवोमित्रऽऊर्गनुती। ऽऽतंतुतन्वन्नजसोभानुमन्विहिज्योतेऽमृतः
पयोदक्षधियाकृतान्। अनुल्बणंवयततोणुवामंपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनंस्वाहा। ऽऽनोऽग्नेवसेवस्यानिरस्तोहिरण्यस्तू
पोनिऽऊर्गती। त्वंनोअग्नेतवदेवपाअुभिर्मघोनोरक्षतन्वश्चवंद्य। त्रातातोकस्यतनयेगवामस्यनिर्मेषंरक्षमाणस्तवव्रतेस्वो
हा। त्वंनोअग्नऽएवस्यगोतमोवामदेवोन्तमोवरुणोमित्रेऽउ। त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्देवस्यहेळोवयासिसीष्ठाः। यजिष्ठो
वह्नितमःशोशुचानोविश्वाद्वेषांसिप्रमुमुग्ध्यस्मत्स्वाहा। अग्नीवरुणाभ्यामिदं०। सत्वन्नऽएवस्यस्यदक्षाद्रिकंयागःपूर्वा

ऋएवासत्वंनोअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्यायुषोयुष्टो। अवयक्ष्वनोवरुणंरराणोवीहिमृळीकंसुहवोनएधि
स्वाहा। मनोजूतिर्जुषतामाज्यंबिळिंनंयऽइमंदधातु। याइष्टाउपसोनिम्रुचश्चयताःसंदधामिहविषाघृतेन स्वाहा। म
नसोऽयेतिषऽइदं०। पुनस्त्वादित्याद्रुद्रावसवःसमिंधतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः। घृतेनत्वंतनुवोवर्धयस्वसत्याःसंतुय
ऽमानस्यकामाःस्वाहा। आदित्येभ्योनुऽइत्येवमुभयइदं०। एतेमंत्रैःस्रुवमाज्यंचतुर्गृहीतेजाप्येनाधा वाहुतीर्हुत्वास्रुवे
णस्रुचमाऽउपमादायादाय ऽऽअग्नयेपवमानायस्वाहा। अग्नयेपावकायस्वाहा। अग्नयेशुचयेस्वाहा। अग्नयेपाथि
तेस्वाहा। अग्नयेतंतुमतेस्वाहेति। पंचाज्याहुतीर्हुत्वाव्याहृतीर्जुहोति। भूस्वाहाभुवःस्वाहास्वःस्वाहामहस्वाहा। आहिताग्नयेआनड्
हृदीहिरण्यंदधातीति॥ ॥अथयद्यग्नौकर्मप्रायश्चित्तं॥ ॥नासिक्यादाप्रमादाद्धुत्वाजेस्याद्वाकर्थंचन। तदात्मन्यात्मा
नंवाप्राय श्चित्तंवृतंयथा॥ ॥अत्रनासिक्यादग्नित्यागे। व्याघ्रशब्दःमांसस्यदृष्यंतुयोवह्निंत्यऽउदेवंसमाचरेत्। नासिकम
कृऽकुमेऽकुरोमऽइत्येवंदद्यात्सिद्धेति। तथा। योऽग्निंत्यजतिनासिक्यात्सआपत्यंसमाचरेत्। मांसहृत्येवथाकृऽकुमे
चतुष्पदेति। मांसचतुष्पदेतिकृऽकुरुत्यर्थः। तथाचश्रुतिः। चतुष्पदेतुसंदृब्धेमांसानांवृतिरानां। सकृतिकृऽकुरुतीतितत
पापात्प्रमुच्यते। ऽऽषण्मासपर्यंतेपवाक्ते। तदूर्ध्वमेकपर्यंतेमांसंपयोव्रतं। तदाहुरानाः। ऽऽषण्मासंयेऽजनेयाहिंपवाऽजसमा

DAYAL SINGH MEMORIAL

चरेत् ऊर्ध्वं पयोव्रतं कुर्यात् समेकस्मिन्नहनि संहितः वर्षपर्यंतमेवा कुर्मुनयः शंसितव्रताः संवत्सरमहर्ध्वं तु कांदवं ऊर्ध्वसंवत्सरं
नादग्निं यस्यजेत्सपयोव्रतं द्वौमासिकं ततः कुर्यात्त्रैमासिकमथापिवा। कालः सत्यमकृतापि तत्पयोधिकल्पय॥
अथ प्रमादादग्नित्यागे॥ ॥ कंदपुराणे। हुत्वाशनं हित्वेदंप्रः प्रमादाद्यजतिप्रभो। प्राणायामशतं कुर्यादुपवासस
स्ततः परं। प्राणायामशतं त्रिरात्रमुपवासः त्यागे। अतऊर्ध्वं द्वादशरात्रमपि यैतं उपवासइतिविज्ञानेश्वरः। कूर्मपुराणेऽप
ष्टसंख्यायजेद्दिनं प्रमादात्कृतमेप्रभो उपवासस्ततःकुर्यात्प्राजापत्यंततःपरं। ततइत्यनेनत्रिरात्रमुच्यते। मासंकृत्वम
ग्नित्यागेत्रिरात्रमुपवासः अतऊर्ध्वंसंवत्सरपर्यंतमग्नित्यागे प्राजापत्यं। अतऊर्ध्वंक्रीच्छ्रकृत्वे प्राजापत्यंकृत्वे॥
अथाल्पादग्नित्यागेऽकंकार्षिकासु यद्याल्पस्यात्यजेद्दहिं द्वादशाहास्यनंतदा उपवासंचरेत्कुर्यात्सश्चान्नमश्ना
तथैवचेति द्वादशाहमुपवासः। पक्षमासतिक्रमेतथा। मासोपवासः कर्तव्यः प्रत्यहंवाभक्षयेन्नथा। कूष्मांडहोमः कर्तव्य
क्रमेणोभयमेकत्र। द्विमासंवात्रिमासंवा कालाल्पमहत्तत्वतः। पयोव्रतमतऊर्ध्वं हुत्वाकालास्थयेसति। प्राजापत्यंचरेद्दु
त्वंस्यादेकमावत्सरक्षयात्। शिवधर्मेकर्तुप्राजापत्यंत्रयं हुते। एवमेवाधिकेकिंस्याकालेनैवास्ततोधिके॥ ॥मिते
क्षनायामप्येवं॥ ॥कौर्मेऽप्यविशेषउक्तः॥ अस्युसादोसंवत्सरं प्राजापत्यंचरेन्नरः॥ इदंचादिपदात्॥ ॥अथकृच्छ्रविच

DAYAL SINGH MEMORIAL

क्षणमुच्यतेतत्रमनुः॥ अहंप्रातर्नभुंजीतसायंनैवतथाहनि। अनशनेद्वेपतितेत्रिरात्रंनोपवसेत्क्वचित्॥ अत्रैवं
तिपक्षासाः॥ नक्तंद्विरात्रंतिस्रोरात्रीः॥ अयाचितेचतुर्थेहनि॥ सर्वेग्रासाःकुक्कुटांडप्रमाणाः॥ अस्यैवप्रवेशप्रमाणावा॥ अनयोःपक्षयोश्च
नथाधिकल्पः॥ अयंत्रहनिकिंचिदप्यश्नीतइतिद्वितीयानंधनः॥ अथयातिःकृच्छ्रमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ अयमेवातिकृच्छ्रस्त्र्यहंपूर्वा
ह्नभोजनात्॥ आद्येऽह्नयेपाणिपूरणमात्रमश्नंतुंजीत॥ नपूर्ववत्स द्विधादद्यादित्याद्यात्॥ यत्कुमनुनोक्तं॥ एकैकंग्रासमश्नीयात्त्र
णांत्रीणिपूर्ववत्॥ व्यहेचोपवसेदंत्येभोक्तेकृच्छ्रंचरेद्विजइति॥ नसायंप्रातरभिमतादध्यत्रकृच्छ्रविषयः॥ ॥अथपराकमा
ह याज्ञवल्क्यः॥ द्वादशाहोपवासेनपराकःपरिकीर्तितः॥ इदंचर्योमयंश्लोकः॥ एतदाचरणाच्छुद्धो प्रत्यास्नायाभवेत्
प्यंतेनरकंकाकिकासु॥ ॥प्राजापत्येनुगोमूत्रंसकृत्पीतंतथाहुयः॥ पराकगोत्रयंदेयंत्रयंदत्त्वाचयेनतथा॥ मांसंपयोद्वे
तेसकृद्दुग्धंदध्यंद्विजातयः॥ घृतेनोत्तरभावेदानंदेयंवृष्ण्यंत्र्यहेनसंशयः॥ तदभावेतुनिष्क्रय्यानदर्थेपादएवच॥ विप्राद्वादशा
वाप्योज्यागायत्र्याद्यावायुतंजपेत्॥ तिलरोमसकृत्स्नंवाप्राजापत्यइदंस्मृतं॥ तस्यैवपवासाष्टशोऽयउपवासात्मकविधौ॥
पंचगुंजालकोमाषस्तत्सुवर्णस्तुषोडशः॥ सुवर्णश्चत्वारःपंचाशत्पलंधरणीतिः॥ ॥एवंस्यात्सर्वकृच्छ्रेषुप्रत्यास्ना
यास्तथातथा॥ ॥अथाशक्तविषयेप्रत्यास्नायमाहस्यृतिसारे॥ गोदानेनत्रयःकृच्छ्राद्देऽकृच्छ्रेदशाग्निभुक्॥ दशाहस्तैः

उक्तद्रव्यसामानेनभूदानेनत्रयः कृच्छ्राश्चत्र्यवः॥ ॥अथवाद्विगुणश्चैवप्रत्यान्नंविप्रेस्मृतः॥अथवात्र्यवस्तानेन
षड्वर्तीत्यर्थः॥इदंकादशानीत्यादिकाम्यमेकस्मिन्स्मृत्यर्थसानपुनस्तेकृष्टस्थितंपुनस्तेकांतत्रपुनर्दृश्यते॥नचैनांप्य
वोकेति॥ ॥भोजनंसिद्धगतीनेष्टंतत्रोमत्रातद्वर्यंउद्दालसावानुकूलकाश्यद्वादशस्तानामत्यर्थः॥अथपुनर्व
नीर्थयात्रयाप्राजापत्यद्वयंशिष्टामन्यते॥संहितापारायणंवा॥प्राणायामशतद्वयंवाहुक्त्वाकुर्यात्॥धेनुर्द्विजभोजना
दिशब्दव्यपेक्षयाद्विश्चिनुःपंचषट्गुणंवर्धयेत्॥उपवासस्तानेएकविप्रभोजनंनावधनधान्यवस्त्रदानंवा॥शब्दाद्वि
गुणादिरद्धिश्चगायत्रासहस्रजपोवाद्वादशप्राणायामावाकार्यः॥मासोपवासस्तानेपंचदशप्राजापत्याः
वांद्रायणेष्टौपराकेषट्अतिकृच्छ्रेत्रय॥ ॥इदंसर्वप्रायःसमृत्यर्थसानकुस्तानेनोक्तं॥ ॥अथहोमावंभः॥ ॥तत्र
विवाहहोमोनंतरायमेवोवंभः॥पुनःसंधानोनंतरंतुहोमावंभःकेषांचिद्विद्याद्विकानांमतेसायंकेषांचिन्मतेहोमकालभ
ध्येचेप्रातरपि॥अन्यार्थकेचित्कालेचित्कालेकांपठंति॥आधानेपुनराधानेसायंहोममुपक्रमेत॥स्थाली पाकंपोर्णमास्या
मानभेतेविचक्षणइति॥पुनर्मासिकेचित्पठंति॥अहरहश्चेत्प्रातराधानेहूयतेप्रातराहुतीः॥ - - - - -आहुतीनांचतु

ष्ट्यामितिश्रौतंयथमनोद्वितीयंत्रकालिकाप्रामाणिकी॥अत्रबोधायनीयप्रायश्चित्तप्रदीपादिष्वेतद्गृह्येषुतुयदेवपुनराधा
नंतदेवहोमावंभःनत्रानुष्ठानमप्येवं॥ ॥अथमूलविच्छिन्नेतपहुतान्नेसमाजूहुयुःनष्टानग्नौकस्यचकालोनवेद्यः॥
मिमित्तानंतरमेवकामकांनांगेपिनद्यःपर्वसंकल्पसंसर्गिवरणाद्यविच्छेदनमन्यत्रोक्तंकर्तव्यं॥सर्वप्रायश्चित्ताधानानंतरम
पिपतितसायंहोमंतंत्रेसर्वान्यक्षेत्रेमविधानेनसमस्यकृत्वानंदानीमकर्तव्यंदाहिनाग्नवधानंकृत्वापुनर्विहित्यसर्वंस्नान
होमादिसमस्यंकुर्यात्अतिपन्नस्तामात्रुर्वेमनस्तीतिहोतंतंसुमनोद्विश्चकृत्वातिपन्नाग्नित्याद्यंहोमंकृत्वाकालेग्नित्रोक्तेषु
कुर्यात्॥बहुपर्वातिक्रमेप्रायश्चित्तमन्यानंतरणवाकृत्वाविपत्त्यागार्यंविधिकृद्देशानयेसमानंतंप्रतीक्षिसर्वंसि
कृत्वोक्तस्तानंतरमेतिपनंदर्शविधिपर्णमासंवाकुर्यात्॥एकत्रबोधायनीयप्रायश्चित्तप्रदीपआपस्तंबादिग्रंथेष्वेव्यसमाधान
वमनुष्ठानेमीमांसामतेमुख्यहोमकालेग्नेरस्तानेस्मार्तहोमावंभस्यहविधमप्यनुष्ठानंकार्यंदृष्ट
मितिपुनस्तत्रबहुसंमतंसायमेवहोमावंभः॥ ॥अथप्राहुश्चरणकालः॥ ॥प्राहुश्चरणमग्नेःप्रज्वलनंतत्तुप्राहुश्चरणे
होमकालेआरब्धातिथिस्तद्दहोगरूपंयंप्रत्याग्नेयेनेतिकः॥कात्यायनःसूर्यंपुरोभ्रमप्राप्तेपर्वेष्टिंविधीमुखेः॥प्राहुश्चरण
मग्नीनांप्रानवर्तीसामदर्शनिःनत्राहुश्चरणकालात्ययसमस्तव्याहृतिभिरेकाहुतिंदेयःप्रायश्चित्तविशेषानुपदेशात्॥ ॥अथ

होमकालः॥ ॥अस्तमेते होमः एवं प्रातर्हुत्वोदयं यद्युदितउदिते चेत्यादिसूत्रद्वयादस्तमयानंतरंचहोमप्रयोग
पर्याप्तो मुख्यःकालः प्रदोषोरात्रेरामकालःसंगवांतःप्रातरित्यादित्याच्चायंनसूत्रः प्रदोषोनवनाडिकःसंगवस्तुपंचधा
विभक्तस्यायोद्वितीयोभागस्तदंतःप्रातरित्यर्थः स्तूयत्यर्थसावेपि। प्रातर्होमिसंगवांतःप्रातस्त्वुदितेथवा। सायमस्तमितेहो
मकालस्तूनवनाडिकः आश्वलायनः सायंहुत्वोदितेत्यवोसायंचजुहुयुःसदा। अथप्रातर्हुतान्नित्यंजुहुदितेकेथविधी
ति। कात्यायनोपि। यावत्सायंनमाप्यंतेनभक्ष्यंरक्षांसिसर्वतः। लोहितंचनापेतेतावत्सायंजुहूयात्इति। मनुरपि। वेरवा
मावरक्तेरक्ष्येतनग्निमिस्तुसमाहितः उदितंतंविद्वानीयान्नहोमंप्रकल्पयेत्। अत्रप्रदोषोहोमकालस्संगवांतःप्रात
स्कालमितिनोक्तंतुहुत्वामावास्यांजुहुयादितिसूत्रात्पुरुषव्यापत्तिनिमित्तकाम्येतरसमस्तकर्मव्यापीहोमिनेकाम्यहुति प्रायश्चित्तपूर्वकंगोणकाले
होमंकुर्यात्। प्रायश्चित्तविशेषस्तुपत्नीसंयोजनंवेधादि। होतव्याज्यंहुतिस्तुचश्चभुंजीरन्यदिप्रातर्नास्तीतिश्रुतिः। सौर्यायनम
तेसायंहोमस्यगौणकालातिक्रमेसायंदोषावस्तमनंस्वाहेतिसायंहुत्वातिक्रांतमितिरात्रेहुत्वानतंकालेतिसोर्ध
जुहुयात्। प्रातर्होमगौणकाल्याद्यस्तयेप्रातर्देवाअसुरानमःस्वाहेत्यादिपूर्ववत्। स्रुक्सुवौदीप्तस्रुचेत्। अन्यत्रयदिस्रुक्स्रुवेप्राप्य
स्रुचंनमिलेतथापितस्मार्तेनप्राप्तेतिनचेवविशेषोस्तीनात्। गौणकालस्तूस्तूयर्थसावे। आसायंकर्मणाप्रातर्नाप्रातः

सायंकर्मणा। आकुर्तिर्नातिपद्येतपार्वणंपार्वणांतरादिति। पार्वणोपार्वणांतरादिनेनस्थालीपाकस्त्याज्यः। प्रेतगोणकाल्यउक्तः॥
अथहोमकर्तोच्यते॥ ॥स्वयंपत्न्याश्चिरंपुत्रःकुमारोवैतवास्यायेतिसूत्रे। आश्वलायनः। पत्नीकुमारीपुत्रोवाशिष्योवाति। यथाक्र
मं। पूर्वपूर्वस्यसद्भावेविदधातुनोत्तरइतिस्तूयर्थसावे। स्तूनेमुख्यायदुःमानःपत्नीपुत्रस्तूनयेत्। दक्षिणाग्नौध्येयुरग्नयोत्रि
णाग्नेयःसुतापत्निः। इतिवेदुहुतंयजुहुतंस्वयमेवतु। पत्नीहुत्वाकुमारोवाशिष्योवांदक्षः। स्वेधाकर्मविस्मृते
नुस्वयंहोमोविधीयतेस्वयंहोमफलंयस्मात्तदन्येननलभ्यते। होमेयत्कल्पनुहुत्वास्वयमेवतु। हूयमानंतदन्येनफलमर्धं
प्रयच्छतइति। आपस्तंबः अरुणहृदयोमनःस्वयमग्निहोत्रंजुहुयात्पर्वणीवाग्नेयंस्थालीपाकंजुहुयाद्दर्शेनपौर्णमासीति। दक्षः। पत्न्यग्नौहुत्वाग्नेरभ्राताभागिनेयोथविद्वानितिः। एतेरपिहुतंयजुहुतंस्वयमेवहीति। पितृहुतेऽपिमाता।
मानासुतःपोष्यःस्नुषाजुहुयाद्धोतव्यं। नदुर्लभंहिकार्यंमाधवेवकूर्मपुराणे। पत्न्यग्नौहुत्वाथवापत्नीशिष्योवापिसोदकः। प्रा
प्यानुज्ञांविशेषेणजुहुयाद्दर्शयाथिनीति। पर्वणिस्तुसायंहोमःस्वयमेवकार्यानान्येन। स्वयंपर्वणिजुहुयादितिसूत्रात्।
यदेवंयद्यपिप्रत्यवसानंस्यादितिधीतदनुज्ञयाजुहुयात्तदुसर्वंथालीपाकमित्यत्रात्। अन्येनदत्तयोःसन्निधानेन्यतरसन्नि
धानेवाहोमकार्यः। उपयोरप्यसमस्तेहुतमहुतमेवउभयोरसमस्तेतुहुतमप्यहुतंभवतइति। कात्यायनोऽपिवाक्षति

व्यग्रतायांतु तदनुज्ञायांस्यःकुर्वीत अस्मिन्पक्षेतु पत्न्यास्यादध्वर्युसदनुज्ञया उन्नादेप्रसवेचतौकुर्वीतानुज्ञया
विनेतिमदनपारिजातेस्मृतेः स्मृत्यर्थसारेप्येवं पत्नी कुमार्योस्वस्वकर्मणि पतिश्चवर्णं अन्येनुमन्यतेइतिपदात्स्व
यं पत्न्यपिवा पुत्रः कुमार्यंतेवासीत्यादिशेषश्रवणेन पत्नीयोक्तसहनवस्त्रीणांयावद्धनंमंत्रादिकायापत्नी कुमार्यो
पुत्रोवेत्यादिशब्दायनस्मृतिद्वाराद्दानेसंप्रवेपत्नी पुत्रादयइतिगृह्यकारिकायांस्मृतिशब्दादिकायांकामगृह्यनेतृप
लिंगुक्तायांसायंप्रातर्होमादितिगोभिलेवचनात्स्मृत्यर्थसारोक्तगृह्यपत्नीकुमार्योरपिसमंत्रकप्रधानहोमः पाणिग्रहणा
दिगृह्यंपतिवचनेदित्यनेनसंबंधनात्पत्न्यसंबंधेस्मृत्यर्थसारेतुसंबंधोनास्तिपर्यवसानाहितस्याभ्योक्तार्थइत्युक्तंनतुआग्नेय्या
पत्नीवैदिकयज्ञकर्मणीतिभातितेषांपक्षेसंकल्पनेनअहितेनुमन्यस्वेत्यादिमंत्रानाव ॥ ॥अत्रप्रासंगिकंकिंचिदुच्यते ॥ ॥तच्च
विवाहहोमोत्तरकालीनसायंकालेब्रह्मचर्यादिसंस्कारेनकृतेवाग्रहप्रवेशनीयहोमप्राप्तरणीयस्यविवाह
होमसंज्ञानंसायंकालेहोमानर्हमः रात्रौविवाहहोमेऽनर्हत्वंसायंहोमानंतरकृतंप्रयोगतत्वेविवाहदिनेसायंकाले
यदिनक्षत्रादयोनानीतास्तदातदेवहोमानर्हमन्यथापरेद्युःसायंहोमानंतरंइष्ट्वेनसुदर्शनमाध्येनयंतमतेतुप्रादु
ष्करणकालात्पूर्वंचेद्विवाहहोमस्तदात्सायंहोमानर्होन्यथापरेद्युःसायमितिनिर्णयसिंधौलोगाक्षिवसिष्ठविवाहः १८

स्यानसायंप्रातरप्यत्रतस्यानुपपत्तेर्यविवाहाग्नेर्विधीयतत्रयंद्विजःयदिरात्रौविवाहस्तिष्ठतिनुत्रयस्यानयासतेउपू
कर्मण्यानयेत्यस्यशेषःसायंपक्वेचरुंचनुमितिसंग्रहेआपस्तंबः उद्वाहोद्वाहसंबंधेनास्तमनेप्राप्तेसतिभागते। पुनर्लक्षितेचकर्म
ण्याशेषंसमापयेदितिअत्रोक्तप्रकारेणाहोमानर्हप्राप्तेसतिकेनचिन्निमित्तेनहोमोनानुष्ठेयोनदाप्रायश्चित्तंप्रदी
योक्तप्रकारेणपरेद्युःसायंकालेयत्नतोहोमानर्हंसंपादयेत्तत्रहोमानर्हंकुर्यात्तत्रहोमातुप्रायश्चित्तप्रकरणेस्थगो
इतिप्रासंगिकं ॥ ॥अथहोमद्रव्याणि ॥ ॥प्रयोगरत्नेगृह्यवचिद्विशिष्टेपयोदधिसर्पिर्वाजयोदनंतंदुर्ध्वोःसोमस्तोक
श्चापोन्नीहयोपवासस्तिलाइतिहोम्यानिनंदुधानीवाश्यामाकयावनालानांक्षीरेहायनियवगोधूमप्रियंगवःस्वरूपेण
पिहोम्यास्तिलाःस्वरूपेणव। स्मृत्यर्थसारेतुश्यामाकनीवारगोधूमयवाकलायएषांतंदुलाहोम्यायावनालाः
प्रियंगवःप्रियंगधःशालयश्चगोधूमश्चीहयोयवाःस्वरूपेणापिहोम्यास्युःस्वरूपेणेतिलाइतिति ॥ ॥अथहोमप्रयोगः ॥
स्मृतिचंद्रिकायामौशनः पोदधाल्कोवनंमेदुरिधिर्घृतंसर्पिरितिपर्यायाःतत्सायंप्रातर्होमस्यतुव्यपेक्षतिवानवेति। वायुपुरा
णे। दर्शेचपोर्णमास्यांवयजेतेतिहिज्ञातयःमतेपोएनानहेतिहोलकोकाकदाचनेति। मनुः। वेदोदितंतस्यकर्मनित्यंकु
र्यादतंद्वितः। तद्धिकुर्वन्यथाशक्तिप्राप्नोतिपरमांगतिमिति। एतत्स्मार्तस्यापि। प्रदर्शनार्थं। अतएवविष्णुः श्रौतस्मार्तेच

यत्किंचिद्द्विधा नसर्वमादत्त। गृह्येनिवसता कार्यमन्यथा दोषमृच्छति। स्मार्तं गृह्याग्नौ कार्यं। तथा चयाज्ञवल्क्यः।
कर्म स्मार्तं विवाहाग्नौ कुर्वीतेत्र सहगृह्यति। गार्ग्यः। कृतदानानितिष्टेत्तक्षणमप्यग्निनाविना। तिष्टेत्तच्चद्विजोग्राह्यस्सु
याच्चपतितोन्नवेत्। व्यासः। येगृह्यौ ताविकाकाग्निं स्वगृह्यत्वइति मन्यते। अन्नंतस्यनभोक्तव्यंथा पाकोहितस्मृतः। स्वा
ग्निमथ्येकमग्निनाग्निहोमः कथंचनतैस्मृत्यर्थसिद्धः॥ ॥सचयथा। यजमानः कृतसंध्यावंदनः पूर्वेणाग्नीध्रकुण्डस्या
ग्नेः पश्चिमतउपवेश्यदक्षिणाचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोममाग्नेयादिसकलश्रौतस्मार्ताग्नि
कविच्युतत्रेतानोसायमौपासनंकरिष्यइतिसंकल्प्यान्योनुचत्वारिशृंगेतिमंत्रेणयज्ञपुरुषस्यमूर्तिध्यात्वाक्षरद्वयेन
पार्थिवानाग्नेयमंत्रेतादृक्षेणंपुनःपुनरुद्धरणादायाज्ञिकपात्रेमृद्योक्तवत्यग्निंयथोक्तैःपवित्रैःप्रोक्ष्यप्राणानायम्यदक्षि
प्रदक्षिणंनाभ्यंतरंतदुद्धृत्यहृत्पात्रमग्नेस्तनंतोमेधायज्वलतादमेणावत्यस्यप्रोक्षणेनैवाग्निःपर्यग्निकृतइत्यादुपसृत्य
निरस्यतेःपश्चिमतआस्तीर्यकृत्वोपसमिधासहविर्मिधायघृतस्रुत्यसिरोक्त्वाग्निःप्रोक्षणेनैवाग्निःपर्यग्नि
कृत्वादुपसृत्यनिरस्तासंस्कृत्यैमेधायविश्वानिनइतिमिसृणांमाध्येयाक्तुरुक्तेतोनिरस्यदुपसृत्यचेनिधि०॥ विश्वानि
नो०। यस्माहृदा०। यस्मैत्वं०। इतिमंत्रविधामृग्भोमनसुहस्तुप्रतिपादंगायादग्निमभ्यर्च्यतीयथावधोजलंनिर्मस्कृ

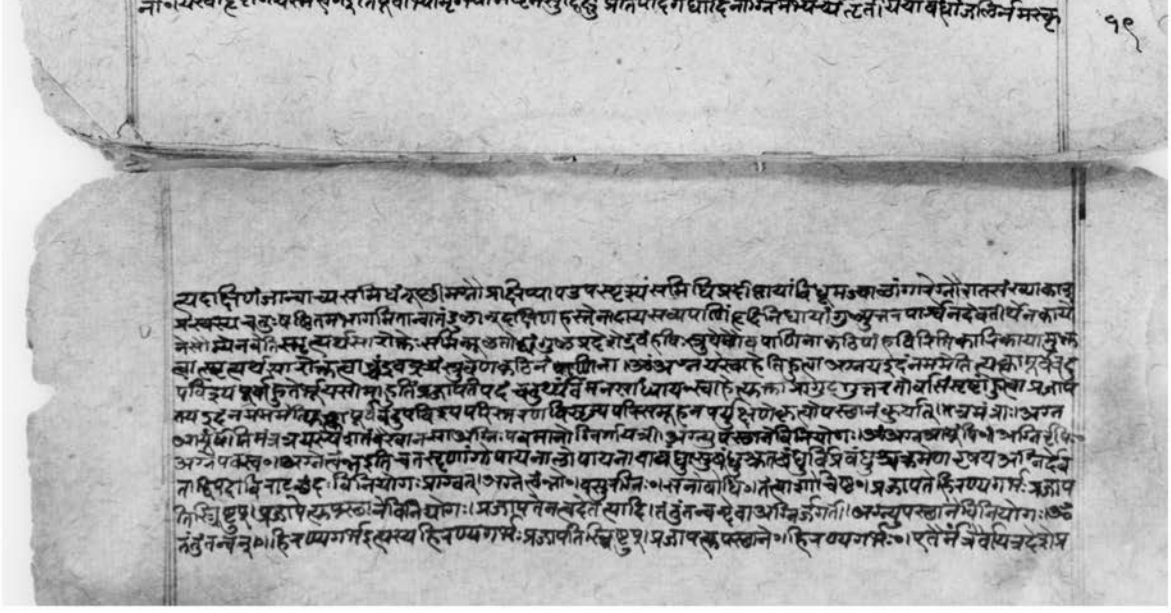

यदक्षिणेजान्वाच्यसमिधंसंस्कृत्यमनोजूतेतिघृताक्तांजुहोमिधायांजुहूमुखवत्तांगारेणोत्तरतस्तंत्र्याकानु
प्रत्यस्यचक्षुरुक्षितमितिभागमितान्वानेदुग्धादक्षिणेहस्तेनादायस्वयंपतिंहृदिनिधायोपयुक्तेनपात्रेणनदक्षतंतेनकार्य
मेसाग्नेनयेतिसमूह्यत्यर्थस्मारोक्तःसमिधमादधातीदुग्धेवेतिघृताक्तयाजुहोतिपाठीनाकृतिर्यानकापिकायामुख
वत्तास्रुत्यर्थस्यारोक्तःस्रुवंस्रुत्यस्रुवेणकृतेनघृतेनाग्नेयंस्विष्टकृतंहुत्वाअग्नयइदंनममेतिस्रुक्षावौदु
पविश्यपूर्णकुतंहुत्वास्रुवंस्रुत्यसंमार्ष्टीदंब्रह्मणइतिपदंचतुर्थंवर्जंमनसाध्यायन्स्वाहेत्यंतंकृत्वाअग्नयइदंनममेति
तयाहुत्वाप्रजापतयइदंनममेतिपूर्णाहुतिंहुत्वाप्रणीतासुप्रोक्षणीषुप्रोक्षणंकृत्वाउपस्तीर्णेषुपवित्रेषुप्रणीताःप्रणय
तयाहुत्वाप्रजापतयइदंनममेतिपूर्णाहुतिंहुत्वाप्रणीतासुप्रोक्षणीषुप्रोक्षणंकृत्वाउपस्तीर्णेषुपवित्रेषुप्रणीताःप्रणय
अग्नयेकपालेपुरोडाशंनिर्वपेत्पवमानाद्यभिमंत्रयेतेत्यग्नयेपवमानायेतिनिर्वपेत्पवमानोनिर्वपेत्। अग्नयेपावकायेति०। अग्नयेशुचय
अग्नयेकव्यवाहनायेति०। अग्नयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतसृणांगृह्यपाठेनाद्यायनादाद्यायनादाद्यघुष्यघुष्यघृतंघृतंप्रतिप्रेषघुष्यघृतमणंघृतंघृतंनदेव
तानिरूपयेदितिनादेवेतिनियोगःप्रायश्चित्तं०। अग्नयेत्वा०। वसुमतेत्वा०। रुद्रवतेत्वा०। आदित्यवतेत्वा०। प्रजापतयेहिरण्यगर्भप्रजाप
तिसिद्धंहुत्वा। प्रजापतयेपवमानेतिनियोगः। प्रजापतेतन्नत्वदेतत्परोदिवइतितंतुंतन्वन्नृचाअग्निमुद्गृह्यति। अग्न्युपस्थानंपवमानेतिनियोगः॥ ॐ
तंतुंतन्वन्०। हिरण्यगर्भसमवर्तताग्रेभूतस्यजातःपतिरेकआसीत्। प्रजापतेरुपस्थानं०। हिरण्यगर्भः०। एतेमंत्रेतियजेद्वाप्र

MEMORIAL

कृ॰ कृतांजलिरग्निमुपस्थायोपस्थायैनमुपरिष्टात्प्रदक्षिणमुपसमाधायोपविश्य न्यूनातिरिक्तछिद्रत्वाद्यभिदुःस्वप्नं कृत्वा तेनैव होमेन प्रायश्चित्तीयं जुहुयात्।

अधान्यात्तोलनाकुनेतिति श्रौतस्मार्तेनेनोनराकुतेः पूर्वेद्युरन्नाशेद्वर्धसंपाद्यतांकुर्यात्। स्रोतनराकुतिः पूर्वेतिसंसृष्टा
नेनदापस्सोवोर्क्। यत्रवेयदग्नेमंत्रेणस्तीमदाधानं प्रायश्चित्तं। तत्रापसंवसूत्रे। यदिवोनस्यापूर्वेनाग्निंशुश्रुषाधत्रवेस्वनस्य
तेय। गामयेतिवानस्यत्यत्यर्चासमिधमाधायेति। यद्वानुक्त्वा घाहुतिभिनेकाज्याकुतिः। अनेनतत्रसूत्रेण चसर्वत्रेप्रधाना
कुतीनांविशेषसदाद्यंगाहुतिभिः संसर्गनिकार्यइतिसिद्धं॥ ॥अथपत्नीकुमारीकर्तृकोहोमः॥ ॥सायमोपासनेकरिष्यो
न्नेः परिसमूह्यपरिस्तीर्य पर्युक्ष्य हामद्रव्यंसंस्कृत्य अग्नयेस्वाहा अग्नयइ०। प्रजापतयेस्वाहा प्रजापतयइ०। परिस
मूहनादिवत्सर्वंपरिसमूह्यपर्युक्ष्य। प्रातस्तु। प्रातर्नोपासनहोमकरिष्यो। परिसमूहनादि०। सूर्यायस्वाहा। सूर्यायाइ०
प्रजापतयेस्वाहा प्रजापतयइ०। परिसमूहनादीनिकुर्यात्॥ ॥इतिपत्नीकुमारीकर्तृकोहोमः॥ ॥अथापरपक्षे
कर्तव्योहोमद्वयंसमासप्रयोगः॥ ॥देशकालसंकीर्तनादिपवमेश्वरप्रीत्यर्थंसायंप्रातर्नोपासनहोमोसमस्य
करिष्यइतिसंकल्प्यपूर्ववत्सायंकालीनाहुतिद्वयंहुत्वापर्युक्षणादिकृत्वाकिंचित्कालंस्थित्वानिमील्यवापुनः पर्युक्षणा
दिसमिल्लक्षपोतंकृत्वास्वःकर्तव्यइतिप्रातराहुतिद्वयमपक्रम्याहुतोपस्थानंकुर्यात्। एवंवैश्वदेवेसमिन्नदासायंहोमावदेववे।
उपस्थाननंत्राः॥ हविर्ध्यांतमिमिपंचर्चस्यवर्गस्यअग्निस्तार्ष्णिरार्षीत्रिष्टुप्। सोमोदेवोगन्धर्वस्तस्यसूर्याप्सरसोविश्वावसुर्गन्धर्वः
सोहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्। उपस्थानेविनियोगः॥ हविर्ध्यांतमज्रंस्वर्विदंहविषाविधेमतंनोयक्षददितिर्विश्वरूपया हुतंजुष्टमग्नेतं। तस्यभ
र्मणेकृधिनायदंवोधर्मणंकंचयज्ञपतिंयते। गौर्णत्रिष्टुबनेतमसरापगृह्णामिविश्वभवजातेअग्नौ। तस्यदे
वाःपृथिवीद्यौरुतापोरण्यन्नोषधीःसख्येअस्य। देवोनोनित्यंसवितोतपत्विषेत्रिरह्नस्तोषाण्यक्तोरहूतौ। योभानु
नापृथिवीद्यामुतेमांततानोदसीअंतरिक्षं। योलोकानांसरिताप्रथमंदेवंजुष्टोयज्ञसमाजंनाध्वनाऋणानांसपत्नी
त्यंस्कंडमग्नेवृहंतंचमन्तिसक्षणोऽमृतत्वेदाः। यत्कृतवेदोवृहवनस्यरण्यंनत्तिक्षोअग्नेसहसोयनोनेनः। तंत्वाहेसम
तिमिर्गीर्भिरुक्थैःसयहोतृभ्योअभवोनोदसिष्ठः। प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव। पर्युक्षणादीहगङ्गातंसकृत्कार्यइ
॥ ॥अत्राश्वलायनस्मृतिः॥ ॥सायंप्रातस्तनोहोमावुभोसायंसमस्यतु। सायंकालस्यमुख्यत्वादितिहोत्रेतिस्मृतिः। समस्यसायमाहुत्यप्रातराहुतयासायमाहुतीः। परिधिन्यादुतीप्रातर्हुत्वातुपरिषेचयेद्। हविर्ध्यांतंहविर्देवत्यमि
तिसूर्यांग्नीदेवते। समस्येत्यत्रमिर्लिंगात्प्रजापतेनित्यशाद्यंस्मृतिर्वाहुत्यंकार्यामनीषिभिः। प्रवासेवाग्निहोत्रायस्रुवं
चाहुत्वसमावा। दातव्योहोमएकाहेसायंप्रातःपथिक्रियमिति। तथाचात्रेवार्धरात्रिकोडी। अथापनःसमासस्यप्र
कानःप्रतिपद्यते। सायंप्रातस्तनोहोमावुभोसायंसमस्यतु। आपन्नोजुहुयात्तत्रसमिदेकाथवाहुत्वा। सायंहोमस्य

२२

मुख्यस्नानदीर्घतन्त्रमिष्यते। चतस्राहुतीःकुर्यान्नचरुद्वेसायमाहुती द्वे प्रातरा हुती सायं होमश्चैकाग्निद्यहिःसमिदा
दितीयाचेत्सायंचरुप्रातराहुतौ। इःसायं होमवन्मध्याह्निप्रातर्होमवन्नचरुश्च। उपस्नानंसकृत्कार्यंशेषं प्रकृतिवि
ध्यते। प्रतिस्नस्यर्थवानेच्चरुः अथत्रिःसायंहोमवन्मध्याह्नेप्रातरुक्तवन्नचरुश्च॥ इतिपक्षः॥
॥२३॥
अथमयाद्यैवंविधपक्षहोमः॥ ॥यत्रदेशकालौ विदेश्यिमयाद्यापत्तौअद्यावधिचतुर्दशीसायमवधिकासायंहो
मानाकृत्वैकर्तव्येणकर्मिष्येइतिसंकल्प्य। पक्षादौपक्षहोमःस्यात्समस्योमधतोभवेत्। सायंप्रातःएवंकृत्वा
देवकस्मिन्वानिमित्तेतइहयद्यत्रातिपक्षिसायंकालेसमिपक्षपानेपर्वमोतंकृत्वाहुतिप्रभागेनतंहुत्वाप्यत्रदृश्ये प्रति
पात्रंचरुंदृश्यवांगृह्णातिधिद्वारंसंरक्ष्यांगेनयानपूर्वंधाग्नृहीत्वाहोमकालेप्रथमपात्रस्नानंनयेत्स्वाहेतिस
र्वान्हुत्वात्ततःप्रजापत्यर्थंगृहीत्वाप्रजापतिपदंचनुर्थंनिस्मन्हुत्वोपस्नानाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात्। एवंद्वितीया
यांप्रातनद्यावधिआगामिपर्वप्रातनवधिकाप्रातरुपासनहोमानाकृत्वैकर्तव्येणकर्मिष्ये। इत्यादिसर्वंसायंहोमवत्
विशेषस्तुप्रथमपात्रस्नानंसूर्यायस्वाहेतिहुत्वासायंकालेवद्वितीयाहुतिंचहुत्वोपस्नानाद्यंगजातंसकृत्कुर्यात्॥
इतिपक्षः॥ ॥अथशेषहोमः॥ ॥यदाकदाचिन्नद्योआमयाद्यापत्तौतत्रिनिसायंकालेअद्यावधिचतुर्द

शीसायमावधिकासायंशेषहोमानाकृत्वैकर्तव्येणहोष्यामीतिसंकल्प्यो यादिपक्षहोमवत्। पात्रंचरुंशेषंतिथिगणनया
तत्संख्यांहुत्वाप्रतिपात्रंगृहीत्वापक्षहोमवत्स्नानंकुर्यात्। तथापरेद्युःप्रातःकालेअद्यावधिआगामिपर्वावधि
कांप्रातःशेषहोमानाकृत्वैव्यादिवर्तसायंशेषंहोमवत्। आपत्त्यपिपूर्ववत्पर्वणेष्ट्यर्थंप्रतिकर्मेदंप्रायश्चित्त
महंपित्रेनस्त्वांपाकंपर्वनिकार्यंकृच्छ्रांकादिना॥ ॥अत्रपक्षहोमशेषहोमयोर्मूलस्मार्तसामान्ये
कोऽभेदनयोः॥ ॥आमयाद्यापत्तिमानाकृतोवाश्वगतेपिवा। नाशुभंगेधनाभावेसूरगेहेवसन्नपि। अन्येष्वेवंप्रका
रेषुनिमित्तेष्वागतेषुच। समाप्तमग्निहोत्रंहोत्राणांतथास्त्रीभवमावहेत्। अग्निहोत्राणांनित्यानांनिहोत्रंहोमतुल्यः
स्मार्ताग्निहोमः। यआहिताग्नेर्धर्मःस्यात्सओपासनिकस्यापिनित्यस्य॥ ॥अनातुरोप्रवासीचनिष्क्रियोतिसपद्
वःपक्षहोमंकुर्यात्सचनेत्थंतिष्ठेत्। आलस्येनलोभेनाप्रकुर्यावापक्षहोमानस्मरेत्। अनापदिपक्ष
होमेतेतुमतोहिःप्रायश्चित्तंकृच्छ्रंदीये। अन्नयेतुमतेत्वनुष्टुभितिस्थालीपाकः॥ ॥निमित्तानामिहेकेषां
निर्देशेकृच्छ्रंपठ्यते। नस्वर्यंतुनिमित्तेषुब्राह्मणाप्रतिषादिते। पक्षहोमानशेषान्नशेषहोमानथापिवा। समस्य
चहुत्वास्त्रप्रयोगोयंविधीयते। अशेषापन्नपक्षादिपक्षानावधिकान्न। शेषान्नचहुत्वेति। दर्शादिकान्। तावद्विधान्

प्रतिपद्युन्नये स्यार्थं प्रापद्धन्यत्रवादिने॥ यावत्यौपवस्थ्याहा-प्राद्दिनाभिभवेतिहि। तावतिदिनेगृह्णीयात्पू
र्वतुल्यंनान्यत्तु। यात्रांतंसस्थायायोभिस्यार्थं प्रकृतोसुचि। सङ्ख्यंसुगतंनापिकृत्वातंत्रेसमुच्चयेत्। एकोसमि
स्कृद्होमःसकृद्देवमार्जनं। उपस्थानंसकृत्कार्यंहोमःप्रकृतिदैव्यते। एवमेवोत्तरत्रापिप्रातर्होमास्यमस्य
तोनुहोमोपवस्थ्यायाहूप्रातर्होमावधीसकृत्समाप्तोपविधानेनसमाप्तोपयतेबलाद्यद्वेधायतेयवधीयं
धाम्यत्येवपूर्ववत्॥ एवंप्रतिपदोन्वयव्यापदुपजायते। तथैवोपवस्थ्यास्याम्यत्र्याहूनश्यति। तृतीयायां
चतुर्थ्यांवापंचम्यामितनत्रवा। तदादीनांतदंतानांहोमानांस्यात्समाप्तता। आपेदेयावधिहोमिसमाप्तस्यात्सुपर्य
ते। तस्मात्कदाचिदानभ्ययावत्तस्यावतोपिवा। आपरुद्धस्यसमोहोमासमाप्तेदेकपक्षजाहू। अतएवद्विरात्रा
त्रिरात्रादधिकार्यवा। समाप्तेनुहुयाद्धोमानिस्यैवपक्षेतकेहे। प्रवोसिनोग्निहोत्रस्यदाहसन्नवापुनः। सम्य
प्रातःएथग्होमानेकस्मिन्नहनीतिच। एवमेकंनपक्षेवेहोमास्तेषांसहोषतः। पूर्वेनानोवासमाप्तस्यात्प्रपक्षो
तरवर्तिभिः। कृत्सूर्यसानेव्यवैः॥ नदिकार्यामावृत्तीविश्रामोनापद्यवेद्धत्रभ्याधातेःप्रजायते। तथा-यास्वपिवा
पक्षुपक्षहोमोविधीयते। आपस्संबोधिः। यायावनाहवेपुनारुपयमसन्। तेधन्यश्राम्यन्। तेधर्मासायाधर्मा

स्याग्निहोत्रेजुहुयुरिति॥ समस्यपक्षहोमेपुनर्वचापिपर्वणिस्यार्थंहोमःएथगेवतथाचप्रतिपदिप्रातर्होमःपृ
थगेव। तदुक्तंतत्रैवसर्वोपवस्थ्याहैदेस्यार्थंहोमःएथग्भवेत्। तयेवयजनंयाहेप्रातर्होमोभवेत्पृथक्कृत्स्नंतथैवा
नेवेवे॥ ॥अस्यंतापदादीनांपर्वणिस्यार्थंहोमःएथक्तेनसाम्यश्चेत्तदापूर्वेःसहसमास्यः। तदुक्तंतत्रैव। सर्वेपिवास्व
शूर्यंचेप्रातर्केनापिहेतुना। तदातत्स्यार्थंहोमोपिपूर्वैःसहसमस्यते उपवासस्यूर्यंनामाधानशूर्यंपर्वस्विपिवा
सशून्यमिसेत्यादर्कनविनिमित्तेनमाधिपर्वण्याधानेनसविष्यतीतिप्रातंतदातत्स्यार्थंहोमस्यपूर्वैःसहसमासः
अत्रपक्षांतेएथग्धोमःपक्षादोवएथग्धोमइत्यत्रेपिमेधायतीयपरिशिष्टेएथग्धोमइत्यत्रतुल्यं॥ ॥एव
वोत्तमप्रमासुनाआसत्र। तेअग्निहोत्रेण। नपक्षेसमस्यहोमानपक्षंस्यात्यादूनायांयदुत्तरायांयर्धमासायामस
यांग्निहोत्रमजुहुवुस्तस्मादायायवत्यामयायातेविर्धमासायांतिहोत्रंहुतुयुरिति। पूर्वेपर्वणिविधेवपक्षहोमइ
त्यत्रंतावतावदापनगछेनदापक्षांतेनेपिपुनःपक्षहोमःकार्यः। ए तदेवोक्तंत्रिकंडमंडने॥ ॥तावतानापगछे
न्यैदायत्यक्षांतेरेचि। पुनस्तत्रापिकर्तव्यःसमासःएथगेवहि। कृत्स्नंथमिवेत्येवं॥ ॥पक्षांतस्थानोहोमानांपूर्व
पक्षगैर्हेभेदसमासः। तदुक्तंतत्रैवानुपक्षांतरस्थानासकलास्तेसमासत्वोधतेमिथः। एवमापद्गतपक्षेपक्षेचैवं

समाचरेत्॥ ॥स्मृत्यर्थसारे। पक्षहोमविषयेऽतीयः पक्षहोमो न कर्तव्यः। तृतीयेनैतं पक्षेसमासंनसमाचरेत्। कृते पक्षत्रयेचैवपक्षहोमे नियम्यते। पक्षत्रयेपक्षहोमे कृतेऽग्निनाशः कृतश्चेत्पक्षहोमेषु पक्षत्रयमनैतत्। कर्तव्यं पुनराधेयमितिवि॰ प्रामुक्तत्वात्। पक्षद्वयेपक्षहोमेऽग्नेकृतेमितायतापन्नः। पगडेकृतेदाहृतीयपक्षेकृतेनोभिर्दिनैर्दिनैरेवाग्नेमार्निर्वर्त्यपक्षांतरंपुनर्यथेष्टपक्षहोमादिकमाचरेत्॥ ॥तदुक्तंतत्रैव। तावत्तावत्पगडेकृतेदा पन्पक्षेतृतीयकेकृतेपुर्णमिति निर्वर्त्यतत्रहोमान्दिनेदिने। पक्षांतरंतुनूनंमेपक्षहोमादिकंचरेत्॥ स्मृत्यर्थसारे॥ एकेकृतेचाप्यन्ना पगडेकृतेनदायाकृतेचैवहि-नाव्यपक्षहोमान्कुर्यात्। मतत्रपक्षगणनावधिः। तदुक्तंतत्रैव॥ आपदेवावधिस्तत्रनपक्षगणनावधिरिति॥स्मृ॰ प्रयोग। केनचिदापदादिनिमित्तेनपक्षहोमादौकृतेसतितत्रांतरालेआपद्वैदग्न्यादिपगडेकृतेतदाकालप्राप्ताःपुनर्हिमाःकर्तव्याःकर्तव्याः॥तदुक्तंतत्रैव॥दीर्घकालापदमेवापक्षहोमेकृतेसति। नवांतरालेयथापत्कृतादिदग्धकृतिःकालकार्येपुनर्होमान्कुर्यात्। आघृतानलमित्यादिकंतेष्वेवेदुःकिंत्वेकस्यत्रपुनर्हुतिमितिस्मृत्यैवै॥स्मृतिचंद्रिकायामप्येवमनविः पक्षहोममथोदक्त्यागंचाकस्यामिचर्तितः॥होमंपुनःप्रकुर्वीतत्र

MEMORIAL

वेद्वेनसदोनमाकृसदोनमितिश्रवणादत्रापिविकल्पःप्रतीयते। अत्रापियदेवस्यंदृष्यंदेवप्रातर्दृष्यमितिप्रातरुक्तमनुसंधेयं॥ ॥यावतोऽसमाप्तास्तेसर्वसायमुपक्रमाःप्रातःकालापवर्गश्चेन्नु प्रातरुपक्रमाःसन्त्येवेदं। अस्यंतापत्तौमेवंनियमइत्याह॥ प्रातर्होमायकार्यश्चेत्प्रातश्चेदापदागता। सायंप्येवं॥ ॥अस्यंतापत्तौपुनर्विशेषमाह। तथाश्वपितृकादौनिमित्तेसमस्यति। पूर्वोक्तेप्रातर्होमाःसमस्यकर्तव्याः। अपवादेकसायंकालोत्तरंगवसायंहोमाकुर्यात्। दिवसार्धेसायंकालप्रतीक्षणंकर्तुमशक्यं॥ ॥पक्षहोमस्तुलक्षणेनिमित्तेनेतियदुक्तंतदेतच्चापदृष्टिविषयं। पक्षहोमाद्यतंतविषयेषुसायमग्नित्रयमपिकल्पमस्ति॥ ॥मृत्यर्थसारेऽप्यविशेषमाह। पूर्वपक्षेतुरात्रौचेन्मृतिर्नाग्निहोत्रिणः सायंहुत्वातथैवाग्नहुत्वाप्रातर्नाहुतीः॥स्मृ॰प्रयोग॥ पूर्वपक्षेषुशुक्लपक्षेरात्रौहोमंकृत्वाप्रातर्होमंकुर्यात्। नचुसकलपक्षाविशेषार्थः। कृष्णपक्षेमरणेप्रानरहुतिमात्रंन्यूनरात्रिमरणेसायमाहुतिमात्रंन्यूनपक्षहोमवद्। मरणादिनादिदशदिनपर्यंतंदिनसंख्यायाश्चतस्रश्चतस्रआहुतीर्जुहुयात्॥ ॥दर्शस्थालीपाकंचकुर्यादित्याह॥यदित्यपक्षेस्यान्मृतिश्चाग्निहोत्रिणस्तावद्विष्ट्याप्यपक्षेमिश्रहुत्वासकलाहुतीः॥स्मृ॰प्रयोग॥ दर्शेहिश्रतंतत्कुर्यात्। अग्निहोत्रेदर्शेपूर्णमासौअनाहिताग्नेरौपासनहोमस्थालीपाकसाधानपार्वणितौत्रिकाःयआहिताग्नेर्धर्मस्यात्सऔपासनिकस्यस्थितिप्रकरणंतेश्रवणादितिभावः॥नचु

सकलाहुतीः किंप्रातराहुतिद्वयंसमाप्यततःसायमाहुतिद्वयंसमाप्यपुनस्तथैवकर्तव्यं। अथवासर्वाःप्रातराहुतीःसंपाद्यततः
सायमाहुतिमित्येकः। तन — — द्वितीयस्तिन्मूलः। तदुक्तंकात्यायनेकाण्डे॥ कृष्णपक्षेप्रथमेयेतपक्षहि प्रातराहुतीः। जोषाऽऽज्यहुतीर्हुत्वा
दर्शपिंडेतताः प्रसन्नोभवत। तदीनीमेवज्युहुयात्प्रातःकाहुतीरपिसकृद्धुतमन्त्रेणाभिघार्यतेनैवसायंहोमयोः। दर्शेधापिपक्षकृत्वंतिस्रो
ऽपीपाकंतथैवहि। होमदर्शेचकर्तव्योनुनर्यद्धेनवीवति। भिन्नंतंत्रंसायंहोमतंत्रंसमाप्यप्रातर्होमतंत्रंस्वतंत्रमित्यर्थः। एवंवियर्थ
वेपिऽपिपंदिनसंभवेत्। देवतानांप्रधानानांमेकेक्यस्यैपथक्पथक्। एकोद्धुवाक्यायाज्यायांचहुतायांहुतायांहुयादेवमन्यत्रस
र्वत्रयदिहूयते। पुनरुद्धवाक्येत्यादिप्रोताभिप्रायं। प्रकृतेतुनाममंत्रा एवग्राह्याः। अयमाशयः। सर्वेष्टितंत्रेकर्तृणांसप्तकेष्वाज्यस्यका
रादिकंकृत्वाएकैकस्यैप्रधानदेवतायैचतुर्गृहीताभिर्जुहुयात्तूष्णींहुत्वोद्धवनेवष्टिःकृताभवति। एतावत्स्वर्यंतंतन्त्रंकार्यंकार्यं
ज्ञीवनएवविधिरुक्तः॥ मृत्सर्वाधिनासर्वत्रोपिपूर्वंप्रपार्वणस्थालीपाकयोर्नप्रतिकर्षः॥ प्रायश्चित्तप्रदीपे॥ आपन्नस्वपिपूर्वं
पार्वणश्रोर्नप्रतिकर्षःस्यात्कृत्वामृत्सर्वांकावहूचनानाबाह्मे। एतदंतंसर्वत्रिकांडमडुनाबुसावेणोक्तं॥ ॥अथतस्मिन्मृतेपुत्रादेर्विधा
नमाह॥ यदिहिनित्यकृदाचित्स्यात्कृष्णपक्षेमृतोयदि। तदाह्येवाहुतीः सर्वाज्युहोतीत्याश्वलायनः। अन्येतदेवदर्शेहिकुर्युः
कृष्णेमृतस्यतुशुक्लपक्षेनिधिप्रेतस्येष्टिप्रातराहुतीः। षडाहिताग्नेर्धर्म्यःस्यात्सभोपासनिकस्यतु। इतिशाट्यायनमाश्वलाय

ब्राह्मणमत्रतुअन्येपुत्रादयःमरणानंतरंपूर्वोक्तांकृतिंमुर्युरित्यर्थः। इत्यंकर्तृव्यर्थसात्॥ ॥अथाग्नौहोमविधिः॥ ॥तत्र
जननशावाशौचयोः रुत्विगादिनासार्धंप्रातर्होमौकार्यते। स्वर्यंवदुव्यसर्गंकुर्यात्। रुत्विगाद्यभावेतुअशौचे
पातासूर्योदयेकृतेनविधिनाहोमान्कृत्वाकर्तव्यमाणेनाग्नित्समानंपाकंकरोतिनित्समानंपचेत्। नाग्नसर्वोपवा
सथ्याहेसायंहोमः एथग्भवेदित्यादिनियमअनन्यगतिकत्वात्॥ अथवाआशौचपातासूर्योदयेस्मार्तेज्ञिताग्नौनोन्यथा
प्रभावेसतिकार्यंदिनुसमानोप्यतदेतेनविधित्यज्युहुयास्वयमितिनिर्णयसिंधावाश्वलायनवचनात्। होषहोमाद्यङ्क
र्त्याग्नियक्ष्यमाणेनाग्निसमानोपपाकंचेणाग्निसमानोपणंकृत्वासस्तंकेनिदधातीत्यग्नौकृतमित्यग्नियो निंप्रतिक्षाप्य
प्राणानायम्यदशकालोसंकीर्त्यममेत्यस्तोमादिकर्मजन्यदोषेपरिहारार्थंप्रायश्चित्तपूर्वकंमतिकृच्छंतंहोमाकृ
त्विष्यइतिसंकल्प्यपचित्समूहनादिकृत्वाग्नेःपश्चिमतःसपवित्रंपात्रेजलमासिच्यागानायनरानुज्ञातोब्रह्मि
कृत्वातंहोमंज्यपवित्रेनिधायतूष्णींनाब्रह्मन्व्यरथंव्याहृतीर्निक्षिप्यतेनैवंविधेपर्यग्निकृतेसोमुकैमित्यस्यकर्मणिवादेणहु
स्यांगनाविकस्यज्यसंस्कृतिर्मंत्रेणासकृद्धुतीर्मंत्रेणासकृद्धुतीप्रथमंत्रेणपवित्रेप्रक्षाल्यतेप्रक्षाल्यतेदृष्टस्याऽपंपश्चिमतोदर्भेष्वासादयेत्तु
वेसंमृज्यात्संमृजंवेणस्तुचेचतुर्गृहीत्वाजनोऽयातिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञंसमिंदधातुविश्वेइदेवसइमंयजंतोहवाइहोपयंतोऽग्नेस्तो

॥२७॥

संतनोमि रुद्धिपाद्यते नस्वाहा। ज्योतिषदृर्नममेत्यग्नेवृत्स्वाहा दृश्दिनायेवं प्रायश्चित्तंतद्दृर्घवेदाग्निनाशनतदे
वोक्तंकात्यायो। नित्य होमेस्वतिकौनेसंस्कृत्याग्ने चपूर्ववत्। चतुःरुत्वागृहीत्वाग्नेयं मनस्त्वयाहुतोत्यथ आहादशदृ
नादेवमर्थंजिरुक्ते नेकउति। सर्वपांडाहुतीनां होमलोपानामकेवमनोऽयोमिपिंति। चतुर्गृहीतादुतिः। अग्निहोत्रोनेवे
तिविशेषात्केचिन्नतोमेवा। कात्यायान्याद्दादशदिनादिरुद्धं तच्च। ततोहोतारमार्धंचपूर्ववेकंहुत्वा संस्कृत्यनित्यहो
मवत्समिस्मृतनादिसमिस्रक्षपात्रेतंत्रपूर्वकमतं। ततकाचद्धात्रेयकृतेगृहेआहुतीहुत्वातत्कालेहोमंकृत्वाग्निंसंस्थेप्र
ऊाप्तिंचोपस्थाय्यपरिसमूहनादृगऊातंसकृत्कुर्यात्। प्रयोगतत्रेअतीतहोमाकुर्यादिरुद्धं। यत्रपक्षद्वयंदेवकात्रिको
यो। प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतीतमपिकर्मवैकार्यमित्येकआचार्यानेकंत्र्यंचेविपाक्षिकंदृस्कल्पादग्निहोत्रहोमेवप्रतिहोम
प्रेक्षेरतंसूत्रकृतौएकस्मिन्पक्षेअतीतहोमानपिकुर्यादृरुद्धे। तच्चादिकल्पः॥ इत्यग्नेयहोमविधिः॥ ॥प्रसंगाद्धन
नशाद्धोचयोः पिंडपित्र्यश्चौस्थाली पाकादिकंश्रवणकर्मश्चमुक्तौकर्मचवक्ष्यमाणप्रमाणसंकृत्वाततः पित्र्यदिनाका
र्यंतेआद्ययणंनकार्यंकालांतरंनसंभवात्। प्रसवोहपुंआद्यायणोदि। स्मार्तानिःसूतकेशाद्धेस्वयंनकुर्युरुपाद्धिनः।नि
र्णयसिंधौ। सूतकेस्वमनुष्याश्चेत्स्मार्तंकर्मकुर्यात्तदेव। पिंडपित्र्यंतुहोमंसमपिंडंनकात्यायनइतिपरस्थाली पाकः। श्रवणा
कर्मोदिश्यैतिपित्र्यानेविश्वरः। प्राचर्यंतुसपिंडीनाविकापैनवर्तकर्मकुर्वणिस्वनाथोप्यस्तुविभवेदितिमनूक्तः। विवाहा

ग्नानंपिंडदानंनिषेधतिश्रिमिः पिंडेपिंडेतिपित्र्यंयज्ञः कार्यएवपिंडान्वाहोमेवसपिंड्यादधुरेकेते।तेपिंडाःअन्वष्टकपित्र्यंयज्ञःस्मा
र्तोग्राह्यः श्रौतेनेवश्राद्धनस्यसिद्धेः। पार्वणश्राद्धंतुसर्वाकल्पितं। ननुपिंडदानंनिषेधोनेःअत्रेतन्निषयदाद्यर्थंश्रुतंतत्रो
क्तं। सिद्धमेवसंगृह्यतेनत्वविद्वान्नेच्छेत्प्रायश्चित्ताध्यायेभुक्त्वेनसकृच्छ्रेश्रौतस्मार्तकर्मोधिकारनिरूपणप्रसक्तायांकेषुवि
दग्धमुद्दाहार्थमाहुःदेतानोपासनाःकार्याःक्रियाश्रौतेचोदनात्। हितानोग्नीनोविस्मारसत्रमासावेसानीःस्तेनाग्निकार्याध्या
प्तिहोत्रदर्शपूर्णमासाद्याःकिंपाकुर्वतेनेतानोपासनाश्चेदिक्ष्यंतेःकथंवेदिकंस्मार्तिकंवेत्। श्रुतिस्मृतिचोदनाभावेनथाहिःयाव
ज्जीवंमन्तेहोत्रंहुत्वापिंडपित्र्यादिश्रुतिस्मृतिसूत्रादीनांचोदनास्थलेवा तथा। अहुतनकःचारुकुर्यादभावेकेनपिंडदा
द्यतिःकर्त्तव्यंवासनेनहोमोपिवेदते। अत्रवश्रौतस्मार्तक्रियाणांपादानात्स्मार्तक्रियायांदर्शादीनामनुष्ठानेगम्यतेअतएवके
चित्पादेनोक्तं। स्मार्तकर्मणिपित्र्यत्यागोकार्यनेत्यत्रसूत्रकृतांश्रौतकर्मणीतत्कालेस्मार्तमुपक्रमेवाहुर्यात्इति। श्रौतानांचकार्य
त्वसिद्धान्तिर्मयेनेमित्तिकाग्नौपित्र्यायंगम्यथाहुवेदानसिः। नित्यानित्यंचतेपनेतानवर्कंशालाःनेतोवेकइतिनित्यानित्यवेत्त
त्रव्यविशेषेपाकस्यकाम्यानांनित्यनेमित्तिकानांचहितोप्रसक्तौबाधेतानवर्कंमितिधर्मेत्रयस्याध्यायस्यकाम्यानांपर्युदासस्या
श्रयतोवेकइतिग्रहणंतेषांनांमप्याश्रयकानांपाक्षिकपर्युदासउक्तः। अतस्तेषांशोचेनास्त्येवकाम्यानांपुनःशोचाभावाद

नवश्राद्धं । मद्वचनाच्च मनेनेति प्राप्तेऽभिधीयते । प्रत्यवेक्षेत्यनुक्रियाहेतुः । अग्निकुर्विद्यानं प्रत्यवेक्षेत्यग्निसाध्यानां पंचयज्ञदानानामित्यर्थः । अन्नसंस्कर्तव्यं । तेनामेनेत्यत्र प्रकृतीति सुखं । नन्वत्र पक्षे यज्ञ इति साध्यानां पंचयज्ञानामग्निसाध्यत्वेऽपि वचनान्नित्यश्राद्धे । विप्रोद्देशेन मासीत्येवंरूपेण विहितेऽग्नौ । तेनेवेत्यत्र तेनेत्यनेन कर्मणा त्यागः संध्यादीनां विधीयतइति । यथा पित्र्यं दैवं वा निमंत्रितः श्रुयतेतथा पर्युक्षणादिकं कार्यं सूत्रकारेण सर्वत्र श्राद्धे । तस्मात्पिंडपितृयज्ञेऽपि दर्भपवित्रपाणिना पवित्रे आसनेऽवस्थाय दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य तेषु दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पिंडान् निधाय तेषां पश्चादवनेजनं कृत्वा तेषां पश्चात्

॥२९॥

मनस्या मंत्रमुच्चार्य स्थानाङ्गानादिकं कृत्वाथ वाग्यतः शुद्धाभ्यां जिह्वेदद्यात् । दानप्रतिग्रहपंचमहायज्ञनित्यश्राद्धस्थालीपाकाधानादीनां समानतंत्रत्वाच्च । नित्यस्नानशौचाचमनभोजनानि यमानस्यैव स्यु स्नानं वृद्धयर्थमेव । सूतकानशौचेऽनेकत्वज्ञानाकार्यमस्वकृत्वज्ञानादौ प्रदातृत्वेऽनुत्वेऽन्यतरेण सूतकं इतीनि पिनशौचमध्यतुभाभ्यामपि ज्ञानेन दोषः ॥ ॥ नित्यनिमित्तयोस्तु कर्मलोपे आशौचे च सति लोपेऽपि एवं दोषो नास्ति । पाक्षवद्व्ययः । देवतानोपस्पर्शनं कार्यं क्रियाव्यक्तिरितीत्यादिनात् । तत्र त्याग एव त्रैस्नानमन्नेन स्वयं कर्तृत्वं । सूतके मृतके चैव अशौचे ऽहरहो ऽहनि प्रकाशादिनिमित्तेषु दानेनतु कारयेन्नतु कारयेत् इति कल्पस्य कल्पः । नित्यानि नैवेति कारलताया । दक्षिणाग्न्याहिताग्नेर्वैकल्पमाह । अपरा काहिनिमित्तेषु बंधनोक्तश्रौतेसर्वस्वत्यागे कार्ये ॥ ॥ स्मार्तेतु त्यागमीतिरिक्त्यस्यैवचकर्तृत्वं त्यागमात्रेतुस्वस्वय ॥ ॥ कर्मवैतानिकं कार्यस्मानोपस्पर्शनात्स्वयं । वनमाश्रान्योवितानस्यकर्मत्यागे नविद्यतइतिहारीतोक्तेः । इहागतोकेवलोलोमः कार्यएवान्यथातजेदितिजाबालोक्तेश्चेत्याहुः । आहाग्नेरित्यादिकल्पेत्व । सूतकेतुसंसृष्टस्नेस्मार्तेकर्मसुस्वयंभवेत् । पिंडयज्ञं वनुहोमसमगोत्रेणकार्यइतिजातूकर्ण्योक्तेश्च । स्मार्तस्थाछी पाक्रः श्रवणाकर्मणीश्चेतिविज्ञानेश्वरः । प्रानवर्ध्यंतुसपिंडभाकार्यं । नचतत्कर्मकुर्वाणः सनोथोपस्पृशेन्मुखं इतिमनूक्तेः ॥ ९

दोषपतिशिष्टेपि होमः श्रोतेतिकर्तव्यः शुद्धान्नेनकृतेनवा । अकृतेहव्ये स्मार्ते तद्भावेकृतान्नकृते । अकृतंतन्नघातिकृतान्नंतुशुद्धा दिस्मार्तहोमादौतुदिक्कल्प्येत्याः । आज्ञानतोवैकेइतिशातातपः । पदार्थकरणंतदाअन्यद्वारा ॥ ॥ अत्रेदंनत्योएवं यहुत्वादीनांदशनात्रमहोमेपिनाप्तिदिकेदंस्तेनकार्यं । तेनियोयाघःकाकार्यंविवाहमहायमानोग्निलौकिकःसंवर्तशुद्धिर्दर्शनमाध्येवचनात् । समारूढेक्वतोतेनापिनकार्यं । हुतुपुनराधानमेवसमानोपयेत्यक्तेरेयोआहोवानवादानवादकल्पेवाच्चेत्यन्यथापुनराधानमधिरथात ॥ यस्याग्न्योयनश्तोनाग्निसूतकेशावंपर्वणि । हिमहापदि उपवास्यंच कार्यंयोनकुर्यात्तंकदाचन । स्मार्ताग्नित्सस्य कृहुत्वासमानेवास्वयं हुनदेतिनदधिस्वमारूढत्वात्तदासस्यएवस्मार्तग्नित्वात्तन्नन्यथाभावेसूतकं । हुत्वा समारोप्यतदंतनुदेतिस्वयंहुत्वयजतीतिनत्वा मनुःब्रह्मसूरुग्नाग्निहुत्वेयाइति ॥ वैश्यदेवस्यतन्निस्साध्यत्वेपिनिरग्निः । विप्रोदद्यात्तमासांतवैश्यदेवंवधिवैतानेइतिसंवर्तोक्तेश्च यद्यपिपर्वत्वयहविधानंतुनकुर्यान्मूलऽमनोहितेनैवोक्तेः । पर्वनिमेधोव्यर्थस्तथा व्यापत्तेश्चादीनांवैश्यदेवस्यपर्वत्वयाभिन्नत्वात्स्थविरेधः । एवदर्शस्यापीत्यपिहुत्वेवैश्यदेवंवःकार्यः तस्यश्रावनंधार्यंयदात्वासांधुनिर्यद्दहाइतिक्रमप्राप्तस्यैनाग्नौचैवेत्यपिनिषेधात् । संध्यादीनामप्यवश्यंवादेमाह । पराकेकुछस्यः संध्यामिहितंतु होमेयावज्जीवंसमावर्तेनस्मृते

सूतके वा पित्र्यद्वन्द्वादौ दोषः। सूतके मृतके चैतत्ते ध्यकर्मनसंस्पृशेत्। मनसोऽपि स्पर्शाप्राणायाममृते दिङ्मन्त्रस्नु
सूतकेकर्मणो स्नानः संध्यादानोपिधीयते पञ्चदिनेषुपुराणं सर्वकालमुपासनेषु व्ययोः पाथिवि यते अन्यत्रसूतकाभोजो ध्या
इतिसूर्णसंध्यापर्व। अर्घ्यतामानसंध्यकुशवारिविवर्द्धिते। शुद्धदीपेव्यवनेन्नः॥ ॥पेठानसिद्धयर्थमेजोऽपि
णमङ्गसूतकेसाधिःसंस्पर्शिप्रेप्यसंस्पर्शंध्यायन्नमस्कुर्यात्। भवद्भोऽपि। सूतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायाममभमंत्रम्। तथाना
ऊनमंत्रमस्कृमनसेद्धार्यमर्घ्यंदद्यात्। नयत्रीसम्मुखार्यसूर्यायार्घ्यंस्नात्वेत निवेदयेत्। मर्घ्यनेतुनवाकार्यमुपस्थानंनच्च
वहिः॥ ॥तत्रणेश्राद्धादावप्यशौचापवादमाह। व्याघ्रपादः स्मार्तकर्मण्यिन्याशौराहोनन्यत्रसूतकेऽपि। मेमेदि। सूतकेमृ
तकेचैवनदोषोनुदर्शने। नान्दीश्राद्धभवेद्धुर्यात्र्यहमुक्तेनदश्यतेति॥ ॥श्राद्धभोजनादोरक्षिण्यहानिश्चगोत्रयज्ञादशकर्म
पपीत्यासंध्याहोमादिकंकुर्यात्। पुनर्नोपनयनंकुर्यात्विशेषेपुगायत्र्याहुतिश्चनहुनः। ततःसंध्योपासनंकुर्मंयथाविधि
कुर्यादितिस्मृत्यर्थसानेनः। दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याहुतिश्चनहुनः। ततःसंध्यामुपासीतमुध्यंतुदर्शनंतन्मित्यनुकूलप्राय
श्चित्तश्राद्धविषयमितिमिताक्षरार्याः॥ ॥माधवेत्वेवंतच्छ्राद्धंसंध्याहोमयोःप्रतिषेधस्यकृतप्रायश्चित्तस्यकृतेतुप्रायश्चित्तेनदुः
खितेअतएवविष्णुपुराणे। दशकृत्वःपिबेदापोगायत्र्याश्राद्धभुदिनः। ततःसंध्यामुपासीतमध्येनुकुर्यादाहुतीः॥ ॥अथसमाय

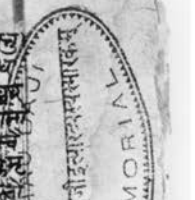

स्यप्रवासेप्रत्यवरोहणेश्राद्धेचाहिनमित्तेषुनित्यः समारोपविधिः। कालेतुमानसंस्यात्। अर्घ्यतेयोनित्यस्यगार्ह्यपुरोधिस्यमित्यर्घ
दिनंनित्यमनुष्ठ्यं। अग्नेनस्पथाएकोनित्योगः॥ अर्घ्यतेयोनि०। गिरइत्यनेन। नदीमुद्दिश्यनित्यसमारोपयेत्। अर्घ्यतेनेत्यादिभ्यस्तस्मि
दित्यसमारोपयेत्। हिरण्यकेशिस्मार्तसूत्रेउदुत्यंचित्रमित्यस्यदित्यसमाः। जोपउक्षोऽग्निरश्वोऽग्न्यंसोध्यंगौकर्णश्चायंयद्वायातेअग्नेय
हिपाक्तयज्ञस्यस्रुचोरुक्मात्स्नानंनकार्यंकदाचन। नवमस्मेनयदुरुणिर्यतोभूत्यायजमानस्तस्मादेवंभुवनायोपयमनङ्
तिमंत्रेणपाणौ। प्रताप्यानंनिसमारोपयेत्। अग्निर्योदित्यसमारोपयेद्यजमानदर्शनंतत्राग्निरश्वात्तस्यमारोपेत्तन्नियमेनयजमान
मेधाव्यकर्हिकःनप्रपुरुषुरुणकोळःपशिसमारोपप्रत्यवरोहेत्यनेनारणीमिश्रंध्यस्तुहिलेनिंप्रतिष्ठापयेत्। अथवस्थमित्यस्त
मारोपपक्षेऽग्नेर्यायागःशान्तिमहत्यसंस्कृतेस्थंडिलेप्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहेत्तिमंत्रेणान्तःसमिधंनिदधात्। तस्मिन्समारोपपक्षे
यावद्योगामवर्षादानंदद्यात्सवीनामंतिकोतोनदीश्चसंततंतोदंपश्चीसमिधमन्यानपक्षेयात्। अशक्तायन्यतनेणदानान्यानेभ्यःअन्यानं
भावतेनिनशा॥ अनुस्तरणंसमारोप्यहरणेत्ययजमानःपत्नीवान्यत्रस्थानात्तद्भावेतदभावेवनयोऽग्निकाश्चयंतिस
दग्न्याधेयंप्रायश्चित्तमितिप्रायश्चित्तप्रदीपेउक्तंस्थानंअरणिसमारोपेएतुध्यःसमिदाधेयेप्रायश्चित्तानंतरेवहिर्धकुशमर्घ्यस्थानं
तत्रेतिसंग्रहः। नन्यायेनअग्नेस्तस्मात्रोपेएतन्मूलत्रिरात्रंप्रायश्चित्तंस्यात्तस्मात्रोपपक्षेत्वर्थकालस्मृतेस्तस्यन्यत्रनिमित्तेनिमित्तस्या

नरस्त्रीगमनं वा कुर्वन्नूर्ध्वं सूर्यपुरीप्रोत्सर्गशौचमनुष्ठाय त्रिरात्रमाशौचमतिक्रम्य श्रद्धवेत्। तत्रायं विशेषः। अनुपनीतस्य पुंसः स्त्रियाश्च मातापितृसपिण्डेषु मृतेषु त्रिरात्रेण शुद्धिः। उपनीतस्य दशरात्रेण। श्रोत्रियस्य द्वादशरात्रेण। राजसपिण्डस्य पक्षिणीस्पृष्टस्य च मासेन। अनूचानस्य षण्मासैः। सोमयाजिनः संवत्सरेण। तत्रापि प्रथमेऽहनि दशाहकृत्यं कृत्वा द्वितीयेऽहनि सपिण्डीकरणं कृत्वा तृतीयेऽहनि श्रद्धवेत्। अथवा

पो नक्तं मन्त्रयति होमः प्रायश्चित्तानीमानि कर्माणि प्रायश्चित्तप्रदीपे। तैर्यानि कुसमा इदेवकुसमुद्भरणप्रायश्चित्तेनेत्यतः इत्यर्थः तेन प्रायश्चित्तेन प्रायश्चित्तस्योद्धरणमुन्मोचनमित्यर्थः समाप्तिकर्मणि निमित्तं प्रायश्चित्तमस्ति। अथ पुरस्तस्यैव प्रवासकाण्डे कर्तव्ये। प्रवास्यन्सन्निकोऽन्तर्दशाहं नोद्वहेदकामो यदि मध्ये कथंचिन्नक्तमेव कुर्यात्। नक्तं रात्र्यर्थमाद्यर्धं तिथ्युत्तरार्धं च। धनान्यस्यैतीत्यर्थः प्रवास्योद्यन्निति कारिणः धनेहि संभरेहीत्यनेनाग्नीन्यथार्थमनुव्रजेत्। अस्मादिति वचनात्। ऋत्विग्दक्षिणाः पितृदेवताः ऋत्विग्भ्यो दक्षिणाः पितृदेवताः ऋत्विग्दक्षिणाः पितृदेवताः ऋत्विग्दक्षिणाः पितृदेवताः ऋत्विग्

अहिर्नाशिनयेत्। नाशुचिश्चमादि प्रवासनिमित्तोऽस्तोरुपत्नीअग्निनासक्तप्रवसेत्। इत्यनुक्रमः। अथ धर्म्यः पक्षविधानेनोपा
सनहोमास्यस्तुस्थौअग्निहोत्रमसिहोमोपकरणंपोदादेवं सर्वमात्रोव्यदक्षिणमनन्वाहपुङ्क्षादयंसंकृत्यतावन्मापयोगि
न्यापूर्णमप्यासुर्यीचेतुर्गृहीतमनुर्यंचैवंप्रमाणंमंत्रशब्दाभ्यामेकाग्निकाकृतिमन्त्रोजुहोति। बोस्तोष्यतेप्रतिजानीहयस्मात्स्वयंहोऽअ
नग्नीवोमवृत्तनः। यस्मेमहेप्रतिशोनुष्यत्रशोभवद्भिपदेशंचतुष्पदे। वास्तोष्पतइवामयासंसदोमेसखाभवेमहिन्व्ययागात्
प्रस्था। वीहिसेमउशतोयोगेवरंनोपूर्वपातमवसिधिशि। स्थानस्वाहा। वास्तोष्पतयइदंनमम। स्तुयमनोप्रहिण्व। स्थ्यमनुहाद
सु× आवेश्कृधीअयंतेयइडुचोरुष्यसंमिधधिसमानोपदाकरेनिधायपत्न्यग्निकरमानोह्य। तिनासहाग्निसहपुत्रे
देशंगत्वाग्निहोत्रंपरिक्रमपरिस्तीर्यप्रत्यक्षोहेत्यवसेप्यायंसंकृत्यमनसचयाचनुगृहीतेअन्यथुद्धातंतुमतीदिंकुर्याद्दि
क्षुमनोजुहुदंनयेतंतुमतेस्थालीपाकंकुर्यात्। अत्रानावार्यदक्षिणा। एकभोजनपर्याप्तमन्नंशनावा। प्रसवेन्यङ्गमानरस्याद्येतद
नेप्रायश्चित्तमहीपाकुसाक्षेणालिखितेअन्यापत्नंवसूत्रमप्यवनेवनिकांप्रातेअग्निनाशकान्युपकाम्यतत्रनाशःपत्न्याहति
नार्याद्यनेनदुष्यतिदिहुसाप्तिर्विनाभर्त्रागाहासंकृतसविधा। सानयेच्चतुरात्रेनप्राप्तेदेशेनतत्रचेत्। सायंप्रातस्तनोहोमा
वेवंस्याद्भुमनन्वहं। वास्तोष्पतीर्ध्रुवेस्थेयहोमेज्याभवसूक्तावृत्तेशतमिति। जोषितेपत्यावेकाग्निनप्रवसेदृक्ते। शायग्निनप्रवा

३३

पोद्भिकंडमितेतु। शार्योयांप्रोषितांचेदुष्टस्यकेनासेनिवा। तस्यांसुनाधेयंमन्येस्वाहुविहव्यथा। येस्वावेदन्तिसंपुत्रा
गच्छन्त्यन्यांयथेदृशि। यद्भमानेनसंकल्पायद्वातापित्रकेवलः। स्वाम्यसन्निधौपुनर्भवधानंयज्ञेनाङ्गं पुनराधेयंनकर्तव्यं अ
न्याधिःपुनराधेयोनोभयंस्यासासन्निधौहिनिमित्तिकंप्रायश्चित्तं। अहिताग्नोप्रवासस्तेतत्पत्नीगृहंदंशरात्रिंगत्वाहोमान्ना
येत्। अमावास्यादिनियतेजोषिते धर्मचारिणी। पत्नीतुकारयेद्धोमंनित्यमन्येनाहिताग्निना। दर्शेगतेनिमित्तेवाचतुरात्रोनाकेमिभिः। एथीवंदो
दयः। अहिपत्नमाहूकाहिसर्वपार्वणपरमिति। तत्रवाहिताग्निमित्तेनिमित्तेप्रसिद्धः। शास्त्रेहि। पत्नीकोयागेतु। गतेकार्यविमुक्तस्य बंध
नमृत्वहर्तिनः। पत्न्यनेतुचसर्वेषुप्रवृद्धिःप्रेषणकारयेद्धिति॥ संग्रहे। परार्तिपत्नीनाशीयाद्गुरुरोगसमेतरा। अहिताग्निश्चयंध
र्मोयाद्विकानोदुर्यमतः। प्रसूतिर्यदिकारात्रयात्रयुग्मंअपियंसमितिपत्नीं नत्रेयंप्रवासयेत्तिहोत्रिणः। यदिनंवारिहीनंचपत्नी
केवलपावनेतदनंकल्पयेत्। हीनत्वदोषानिवृत्तेइदंयत्तत्कार्येणकालयागनंचं। तेवास्यानिपत्नस्यभोजनंनियमात्यवमया
दीतयानुक्षनदर्शनंच॥ अथपत्नीकोपासनप्रयोगः। तत्रपूर्वहुतायेपत्न्येदाहाधानेतद्वद्दिष्टः। नोपूर्वेसायंप्रातर्हो
मोकुर्वेत्। दुहितृमायानिवेश्यंप्रयोगंतलीपतंकुर्यात्॥ अथमलमासहोमादिनिर्णयः। गृह्यपरिशिष्टे। अथषड्वार्षिकेहोमाश्च
पर्वचोपयमंतथा। मलमासेनकर्तव्यंकाम्यमेहीश्वरोयजेत्। अथषड्वार्षिकेहोमाअग्निहोत्रोपासनेष्वेवदेवताः। पर्वदर्शपूर्णमासेषा

॥ ३४ ॥

आग्रयणेनस्थाल्यां पाकश्चेदाग्रयणमाकृतेर्यागुद्भूतत्वंधान्यमात्रेवेत्यालोपादिवच्चनांतरेविधानात्
इदानींग्रहणमनुसर्वत्र॥ ॥ इत्याग्रयणोपलक्षकंनामयथानदृष्टेप्रयोगसागनेहोमविषयेनिर्दूषणं॥ ॥ ७ ॥ ८ ॥
अथस्थाल्यांपाकार्थंपक्वोवाश्रोत्रियगृहेजबेद्यांहोमादाग्नेयंपौर्णमास्यांमैत्रांपरंवा॥ यइष्टिर्नित्यमोदृष्टिकाम्यका
काम्यानामोदार्थितः॥ नतुदर्शेनिर्यायिसिद्धौतुकस्याश्चित्समुत्पन्नमासपौर्णमासशुक्लात्रादिभवति॥ तदाप्यानंपः कार्यः॥ यानिचोपरा
गेधिमासजन्मर्क्षादिप्रथमपर्वणि॥ तथानिमित्तेचनैमित्तिकानिकुर्यात्॥ नाग्नेयंवैष्णवंवा॥ नित्यंकुर्यात्॥ नित्यंकुर्यात्॥ नित्यं
ग्रहणवन्नामितानिआकस्मादिनेअतिक्रांतेकुर्यात्॥ नामकर्मवदर्शेहिपथाकालंसमाक्रमेत्॥ अतिपातेसतितयोः
प्रशस्तेमासिपूर्वपक्षेदृश्यपक्षेवर्गर्भजन्मादिनिमित्तप्रयोगपाठिकांतेऽर्धंचेत्तत्प्रयोगजनेभवेत्॥ कालादर्शेतिनामकर्मवदर्शेहि
तिपाठः॥ यद्विकालंआधानान्नेतरयोर्णमासी॥ चेन्नऽमासगा॥ नस्थामासंचपर्वणियाहि॥ नूकुर्वीतिकदाचनेति॥ प्रिऽऽमं
इनकजनकुकालदृश्वत्रिन्नहेहिंक्रियारंभंकुर्यादित्याहुः॥ कालादर्शेऽप्यमिसंज्ञेहेदिऽऽतंचेदर्शंदर्शपौर्णमास्यांनमितोऽत्र
स्यचादिमेप्रतिपदिपंचमर्याद्यामलमासेपिचऽऽर्यमितिएतदंतमिष्टंपूर्तं॥ प्राक्तस्यपर्वणःस्थाल्यांपाकइष्टिश्रोतंग्रंथमतं॥ अत्रा
पिहोमंवदंतेयथावाजंकार्यंपौर्णमासस्थाल्यांपाकस्यहृदयाभ्रदंसपक्वस्थाल्यांवा॥ दर्शस्यचहृदयाभ्रकालंभिन्नमनः॥

३४

उक्तावच्यंतांपरिसमूह्यस्थाल्यांतत्रश्रितोहोत्तंवंदर्शपूर्णमासस्थाल्यांपाक्योरनुष्ठानंनकृतमनंतनमभिन्नेदवहुकालेन
रंपुनरंधानंपदार्थियतेतदादर्शेपूर्णमासस्थाल्यांपाकयोरानंपकालेनऽऽजोदोषप्रसक्तिः॥ यदाबादरायणिर्यादिवेहुकाले
श्रिधाहकाऽऽहिऽऽजोदोषप्रसक्तिरनर्थकेत्युपः॥ प्राप्तेह्यनर्थदेपेऽऽर्थेविधिरुत्तरस्यश्रुत्यहीयतेऽऽमतस्तुकुर्यात्
तस्ययजमानस्याधिकृतस्यस्वर्गादिनाप्रकांतेनार्थंभुक्तायाऽऽस्थाय्यांअपरंधान्यंश्रुत्वा॥ अपरोधनंनामऋत्वंपरोधायासोदासीनकरणं॥ पत्न्यंवेवयज्ञेनयज्ञसं
सांगेनपत्न्यात्कर्तव्यमितिस्वयमेवकरोति॥ तामिष्टेपशुयेतोसुधोचतुर्थेहनिकर्मणिहुपशुयेतसमूहनमस्तीतिनुकालउपगा
मनमंत्रोवा॥ अन्यत्राधानप्रकृत्यपशुधर्मेवयजतेतिसंकल्पादूर्ध्वमनाहुतेश्रुकायांविनस्यकालांतरेकुर्यात्॥ संकल्पादूर्ध्वंकि
मर्थंपूर्वमनाहुतेश्रुकायांमन्वाधानप्रकृत्यपशुधर्मे - पसमापयेत्॥ द्वितीयादिप्रयोगेसुसंकल्पात्पूर्वंमनाहुतेश्रुकायांसंक
ल्पप्रकृत्यपशुधर्मेवकुर्यात्॥ एवंविकृतीष्टिपशुष्वपि॥ आग्रयणवाग्नेयेकृपशुवैधंभवति॥ अन्यत्राहुः॥ प्रथमेप्रयोगेसंकल्पा
दूर्ध्वमन्वाधानात्पूर्वमतोऽनाहुतेश्रुकायांविनस्यकालांतरेकुर्यात्॥ अन्वाधानादूर्ध्वंचेदपरंधेसमापयेत्॥ द्वितीयादिप्रयोगेसंकल्पा
त्पूर्वमनाहुतेश्रुकायांकालांतरेकुर्यात्॥ एवंकल्पादूर्ध्वमनाहुतेश्रुकायांअन्यत्राधानप्रकृत्यपरंधेसमापयेत्॥ एवंविकृतीष्टिप

MEMORIAL

दृश्येदिसमानंपौर्णमास्यांहिशेषोवक्ष्यते। आवर्तनात्पूर्वंसंभोस्यस्यालोनवा। आवर्तनात्पूर्वंसंगवादूर्ध्वंपर्वसंधौगुरुस्यस्का
लेकर्वपौर्णमासीपक्षनैयायिनेपर्वणीवासद्यस्कालेकेचिदाहुः। अकृतेसद्यस्कालेत्वेवादाविदमिनास्तिविकृतालेवनदिति
केचित्। किंचपौर्णमास्यामस्यांविशेषःअकृतेत्वंतदीर्घंतिथिंकुर्वंस्तिठेदयस्तमीपेपर्वचतुर्थंशाभावेपिदृश्यरूपेपर्वसंधौश्रु
त्यतिक्रमेत्रैवदूषकत्वंसंधिदिनेवाप्राप्तोनान्यत्रपर्वदिनेयाग॥ ॥अमावास्यायांतु॥अपराह्णादिपर्वसंधौसंस्थपने हनिदृष्ट
ेदृष्टियागः॥पूर्वाह्णेदर्शोस्तिप्रत्यक्षेदृष्टेदर्शनाख्योयागोदूर्वस्यस्वाहेत्याज्याहुतिंहुत्वाद्वितीयेपदेदानंप्रायश्चित्तं। प्राचांचे
दृष्टेतदहर्यागः॥तेसूत्रीयामाम्नुदितेहिःव्रतस्यलोप्याहुत्यावैष्णव्याहुत्याहुतिर्वा। प्रतीच्यांचेदृष्टौअन्याधानेसतिपर्वणेहनिदृ
ष्टिंसमाप्यान्यत्रदर्शेहिः कार्या॥तत्रातिथिकृद्दृष्टाकपालेइंद्राग्नेहविषेकादशकपालेअग्नयेवैष्णवायेकपाले
स्वार्थंधनुर्दृष्टिणाऽपाकाऽसनेयाऽदृष्टिः॥प्रकृतिवेवयापुनःकार्यामनस्वत्याज्याहुतिर्वैष्णव्याहुत्याहुतिर्वादिनद्वयेप्राप्तयलि
कालेसत्यपिपूर्वह्नुसंधिदिनएवप्रातर्यागः॥सर्वथासंधिस्पर्शेवयागेकर्मप्रयोजकः॥तिथिदृष्टिस्तासोनप्रयोजकः॥सप्रदर्शि
तिथिचन्याधानेनिषिध्यतेनयागेविरुध्यते॥प्राच्यांचेदृष्टदर्शनेक्षिप्तेपरेद्युरिदंकालेइष्टिसाद्योक्तःपर्वनिर्णयःदर्शेदर्शमासयोः
प्राकृतिथिष्वदृष्टिह्रासस्थौकालौनान्यत्रेतिस्वसंवादतियोगिनिर्णयस्तल्ले॥ ॥अथपाक्षयज्ञकल्पः॥ ॥द्वौधायनमनेहस्तोऽथ

यंहंसमुरुवायस्यपुरुषानामन्यतमाकायःसेचनवसःप्रादेमात्रलिखाकुनामन्यतमायाम्यस्यहस्तानासेच्यनवयोदक्षमू
लंहंडाग्रासेचनायामाधिदंडाग्रवद्विस्तायामाधिदंडायाश्रोणीलिखेत्॥पंचाकोगुरुर्विस्तुकाअवधीदंडाग्रादवोविस्तारो
दक्षणोबाहुमात्रोविस्तुकादंडाग्रमधेविस्तारेसंपाद्यावशिष्टोदंडःकार्यःसुवस्यत्रलिमात्रांगुष्ठपर्वमात्रकर्णिकांदंडाग्रेलिखेत्॥दक्षि
णेमूलेअवलिमात्रंचतुरंगुष्ठविस्तृतसमाग्रे॥अग्रेदक्षिणस्यांपक्षयतनार्थाःमेक्षणीर्लिखेत्यग्रादोहनार्थंउत्तरेवंसंपादेशमात्रंलिख्य
तलिखेतमायामंतदर्धविस्तारंतदायामात्रिगुणोमुसलःस्फ्यःखदूकाश्चतुरंगुष्ठविस्तारोत्रलिमात्रःवमसःप्रादेशमात्रोऽ
तुरंगुष्ठदंडःअष्टांगुष्ठउत्तरवेदिःदर्भपात्राणी॥ध्रुवावेदंकरोतीत्युक्तं। प्रोक्षणीर्वेदंकरोतीत्युक्तं॥स्रुक्स्रुवासुरस्तानिरवदा
नानि॥वमसःपात्राणिनेत्यध्वर्योर्दुग्धनेत्रा॥एतेषांसंभृतवत्वानिनेत्योधायनीयश्रौतकल्पसाधेत्रिकाण्डांचइहयाज्ञि
नाऽलिखितानिग्रंथविस्तारभीतेः॥ ॥द्वौधायनस्मार्तेग्रंथमतेतु॥हस्त्योद्यौर्हसुरुवश्चतथाधायसपुरुषकाःत्रिःप्रकरणाः
स्रुवाइडया॥स्रुचौत्वासौविकलितेहुरुपभृत्ध्रुवादीनामकाकानःस्मृतोबुधैः॥आयामोबाहुमात्रस्यदशांगुलस्यतथाविस्तारोलिमात्रकः॥प्रा
देशोनमितोवापिमतोद्वौधायनादपि॥धारिधारितस्यापिस्रुचावेवाऽत्रेवनादरः॥काष्ठायेहिनइयमितिवौधायनोजुहोति॥वि
श्वमपांगुलेकाष्ठेहस्त्याख्याश्रोतविद्जनैः॥काकपुष्कंसमुरुवाबिल्वंवांगुष्ठंस्मृतं॥चतुरंगुष्ठकंध्यंगुलेचैवनेकलिंकमिहेतिश्रो

यामार्धमितोदङ्मुखः प्रादेशमात्रलिप्तमात्रके दंडस्थेकमितांहृद्वयोत्तमात्रेमनीषिणा। यथाशोभनमितां प्राङ्मुखावा यौस्तद्विधादिषु स्तु
क्स्यात्रिमात्रत्यादिलं चतुर्विंशपर्वं। दक्षिण्यमेक्षणंतद्वदर्धवेदांगुलं प्रवेत्। द्वादशांगुलमायामंतदर्धनितविस्तृतं उच्चूरक्लं चु
धोः प्रोक्तं त्रिगुणंमुरक्लमेववेत् अरत्निहृदयंविद्यात्मनस्यायामसंज्ञकं इतिवेकल्पिकं ज्ञेयमुच्चूरक्लचतुर्धोस्मृतं। प्रादेशमात्रंवास्यूर्ध
ष्णामर्थंकुर्यात्रयादिनस्यात्। रवडुरंकानवेद्वादशांगुलं। षोडशांगुलो रत्नमात्रोऽरत्निमात्रोवाबाहुमात्रोवा उच्चूरक्लंपाद्यादो
द्वादशांगुलोक्तंकुर्यात् मुसलंस्रुक्स्रुवंहस्तंवाद्वादशांगुलं षोडशांगुलोरत्नमात्रोऽरत्निमात्रोवाबाहुमा
त्रोवा। रवदिराध्रुवोद्वादशांगुलषोडशांगुलरत्नमात्रोवरत्निमात्रोवाबाहुमात्रोवा। मेक्षणंक्रुच्चिकाकुंड्यपाद्योर्न्यमसंज्ञंद्वाद
शांगुलंतन्मध्येऽष्टांगुलंविलेखनंतुरंगुलोदयः। अथ्यस्यकुर्यात्। प्रोक्षणीवेकंकतस्रुगेकंकृतिःकार्याउक्तानांदक्षणामसंभ
वेयस्यकस्यापियज्ञियवृक्षस्यपलाशोदुंबरोवाश्वत्थोवाप्लक्षोवाबिल्वोवाशमीवाधवोवाखदिरोवापर्णोवापात्रेक्रुक्कापिप्पलाभावेवक्ष्यमाणेभवृक्षेपिप्पलादिन्वर्जयित्वाहृस्तमात्रंग्राह्य
मित्यन्ये मताः। स्थालीपाकादिप्रकृतंवक्ष्यतेहोमानंस्थालीपाकप्रकृतिःस्यात्पितृयज्ञादिकं। विकृतासाकमेधादयोव्रतेऽ
ग्नौमुखप्रयोगादिपरिभाषातत्रतांकर्मकर्त्रीप्राङ्निरवद्यपवित्रस्थवक्ष्यमाणेषुकर्मसुवक्ष्यमाणेषुमंत्रेषुपवित्रेस्थःवा
प्यप्राणानायम्य। प्राणायामंतथाकृत्वाकोऽङ्गानंयथाविधीतिमदनपारिजातःतथामासपक्षतिथिनक्षत्रेमित्तानुक्त्वेशं।

३७

उच्चूरक्लमकुर्वाणोनकर्मफलमश्नुते इतिगोऽभ्यर्थ प्रयोगादीपिकास्थपाठवाक्यासंकल्पवयंयाकृत्वास्नानदानव्रतादि
कं। अन्यथापुण्यकर्मत्रिभिःफलंनाप्नोतीत्यादिपाठितेभ्यःकीदृग्यज्ञानेकंकिंविधानंदर्शनंकुंडादीनांनिर्णयप्रतिष्ठापना
दिकंविधास्तत्संकल्पप्रकारश्चाधदेशेकिंविद्युक्तेतस्मिंस्तत्तत्सर्वतोमानमितिमुखमात्रमरत्निमात्रमधिकंयोजनंतदर्णंकुंडंस्थंडिलंवाकृत्वा
नोमयेनोपलिप्यपरिक्षिप्यनेशंकटेनवहेत्स्थापनंदेशस्यपश्चात्प्रादेशमात्रमुदक्प्रवणंस्थंस्थंडिलंस्थंडिलंप्रत्यग्दक्षिणोत्तरयोःप्रो
क्षणपात्रंउदक्संस्थेदर्भयासंस्थेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा
यस्रुक्कृत्वाद्रव्यशंकलेनिनस्यापवित्रेहेत्वेवंतयोर्मध्येपरिस्तरणंउदक्संस्थं। पूर्वयाग्राअसंहताएवंपरिस्तरेणाजुहूस्रुवशंकलेनिधा

ओभयोः स्तनयोरुपरि स्थानेऽन्यत्र वेषां चिन्तनं कामप्याहुतिं न कुर्यादिति चतुर्थ्यर्थ्यदा षोडशदीनेऽन्यत्र कांचनप
स्थाश्रितस्तनदानादिष्टस्तोमस्तावदग्निरिंद्रः प्रजापतिश्चिष्ट्वेदावाङ्क्ते स्तनादेशो भवति प्राजनेऽपि कर्मणि कालेऽपि क
र्तव्ये स्यूतेन दासमानं तत्र कालं नामानाधाने चक्षुर्यंत विष्टकृतादिसमाप्तिपर्यंतं कर्तव्ये कामेन नावर्तते ततो निस्तोदारु
णपर्वणि तु तत ओपासनेऽयं स्तपत्यस्वाली पाकस्तत्र प्रजापतिस्तस्यां पात्र पार्वणस्थाली पाकयोरेककालत्वात्समानं तंत्रं तत
थायदा पर्वणि पाकादेर्दुरुक्तमासीत्तदा काम्य पार्वणयोरेककालत्वात्समानं तंत्रं तथायदा चाभ्युदयाभ्यां श्रयणाच्च
पुंजाकर्मणि तु येतेतदर्पितथा पाचोसादनमाधानप्रपणादि कृत्स्नं वादिसर्गइमं प्रकरणमनुसृत्य तुष्टयमेछि
कचाकृतानूक्तं पूर्वपात्रमाश्रयत्यात्यवनमेतत्तदुपनिषत्स्वेन नभवेदथस्थाली पाकं बहुदादिसर्गनूक्तोत्यवदूषडाद्यादेशा
भावआनः प्रजाजनयतु प्रजापतिरिति चतस्रभिः प्रत्यृचं हुत्वेतीयेता दृचस्तेऽन्यद्रव्यं के कांके वा विदन्यो वा हविधा
मध्यसंभवेसर्वत्राज्यमुपादेयमन्यद्दृष्टांतदितिसूत्र्यर्थसाधोनचेतत्काम्येकाम्यप्रतिनिधिनस्तिकल्पादयोनस
साधनेऽन्तुके स्रुवेण कोमोद्यऽपातु (सुने) मंत्रणेमेऽउपस्थानाभिमंत्रणइत्येतानि षड्द्रव्यकर्मक्रियंतेंऽपुभवेरूपांशु
स्त्येदनक्षणंकरणचदशर्नमः प्रयोगउपांशित्यग्रहादीनांषण्णांक्षणानिहोमेजपेमुद्रापणविधाकरणार्थमपितद्

वेत्। अर्थतःकार्यशब्देऽर्थएवकर्तव्येमंत्रमनुष्ठास्यत्येवमंत्रार्थत्वेनसंस्मरेत्। अंगिनंतत्कालाभूत्वादस्यैतदहुमं
त्रणं। एतद्दर्शपिमंत्रस्यलक्षणंत्वेक्षणाधिकेऽर्थेऽस्यैनाधिक्याद्देवाध्यायनस्मृतेउपस्थानंतदेवस्यात्रेणसिस्था
नस्मृतेः। बाह्यंकार्यंयदेतेषुमंत्रकालेक्रियेतत। माकमेणकरणास्तस्युर्विहितार्थप्रकाशनात्। मंत्रेणकृत्वाकर्मेतिक्रियते कर्म
येवनु। एकार्थमनेनेतिनकृचिद्दृश्यतेविधिः। किंगादवेदमर्थत्वेयेषांतेमंत्रसंज्ञिताः। अथऊह्यादीनामुदाहरणानिद्विजः परिवृह्य
तंपत्नीमंत्रादग्नादितिऽपत्यशान्तोदेवीरभिष्टयेत्यनुमंत्र्यत्यनुमंत्र्यस्यस्रुवस्यवार्यमितिवक्तव्येनेत्यमयिमंत्रो। हन्तस्त्री
त्यादिरभिमंत्रपरस्तायस्रुपस्तानस्यचतन्मध्येप्रथमऽइडांनामंमंत्रस्यत्वोऽत्यभिमंत्रस्यचवोऽत्रप्यमाणतायद्युक्तेऽस्मिंश्चसमा
ऽधेनाप्यायध्वमाप्यायस्वसमेतुतस्यात्प्यायनस्यानःप्रजाऽनयतुप्रजापतिरितिचतस्रभिःप्रत्यृचंहुत्वेतिकर्मकरणेमंत्रस्यस्व
मंत्रानुमंत्रणाभिमंत्रणापरस्तानवदेमंत्रोक्तेकर्मकर्तव्यंमंत्रस्यकरणत्वात्सर्वत्रानुमंत्रणाभिमंत्रणेपरस्तानेनुमंत्रोद्यानस्य
मकालभेवक्रियमाणेदृक्तानुकूलत्वात्। यथाकर्मकृतोमंत्रस्याप्यनृक्तिरिष्टेते॥ ॥ अथानः प्रजाऽजनयतु प्रजापतिरितिचतस्रभिः
प्रत्यृचमित्येवंरूपंसंख्यंयत्रप्रत्यृचंयेतृर्णतेचतृर्णतेस्वाहाकारंपठनंसोमयज्ञस्यात्यृचेज्ञेयंसंख्येहोमइष्यते। तृर्णतेत
त्रहोतव्यंस्वाहाकारंपठेत्ततइत्यकृत्वादायोयंसमन्यानर्चोनुहुयात्सदस्यतिमनुमतिमितिसावेष्यादिहुनीयमित्येतद्द

रोषु मंत्रोक्त देवतेषु नूछी मेवं निवेपणं नूछी मेव प्रोक्षणं सदेवा नत्र पयेदज्ञानात्सी त्यङ्गरणमेवमादिष्टं नंत्र होमेषु सर्वत्रो छे
के प्राज्याधिश्रयणा करणे अज्यस्य केवलो त्यवनपात्रेदधिसक्तुलाजादि द्रव्यानत्स्यात्रिःप्रोक्षणं। पात्रत्रयेवाज्यभागौकृता
कृतक्रियत्वेपिनेषो पुस्तात्पत्नसंयाजाकृतेजुहूत्यादितिसंज्ञाहोपनयनयतानुप्रवचनीयादिष्वज्यभागकर्मसुभा
ज्यभागौमि त्यो॥ ॥दिङ्नियमोजपहोमादिकर्मसुयत्रनोक्तंतत्रप्रतिस्मृतिदृष्टः शास्त्रादेर्दिशः सोम्यापराजिता। यत्रासीनउदङ्मुखः प्रह्वो
वैतिनियमोनोक्तस्तत्रासीनोवै कृतव्यमंतर्जानुकरोनादेशस्थंकर्ता प्राङ्मुखएवाधनानां प्राङ्मुखस्तु वैदिकंकर्मणामनुक्तेकाले शु
नकमध्येशेषवीतीप्रदक्षिणांगां वैनकार्यासुरस्तारुदङ्मुखोपवीतकंशेषकंपितृनयनं प्रथमविधानंस्यात्यविवेदत्रतानिसमाप्त
र्तनमेतानि शेषिकाणां कुर्यात्तदुपाकर्मोत्सर्जनंयायस्यधिःयाहिनाग्निरग्नेरग्न्याधेयस्यकर्तरिनिमित्तेलौकिकेकर्मणिलौकिक कर्मवत्कुर्यात्त
त्रैवमनुक्तानांसाध्यमानानां पुनस्तद्दिद्यादुपवस्तव्यमिधर्तापुनश्चक्तानांयसुनीयपदेघ्ते नैतत्तुवाक्यंधर्मस्यसंयाः
सतुयज्ञमानस्यकामास्वाहाइतिहुत्वाहितिप्रधानहोमंकुर्यादर्थपधर्म्याधेयेसर्वेमोपासनमग्निपरिचर्यांयुःपुनस्तद्दिद्यादुपवस्त
व्यःसमिधर्तामिसेनयाज्ञुवाहुतिंहुत्वाशेषेकान्नेनाग्न्याधिकर्मणिजपुनर्तीतिशेषोध्यायनंशायश्चित्तसूत्रंचतत्रोक्तः। त्याज्योर्घ्य
मोपासनेकुर्यात्सर्वाधानेतुशेषिके। कार्यस्मार्तेशेषिकेचश्रौतेवैतानिकाग्निहितिस्मृत्यर्थसानेऽन्तरंदद्यं यज्ञानंमानंशो ३९

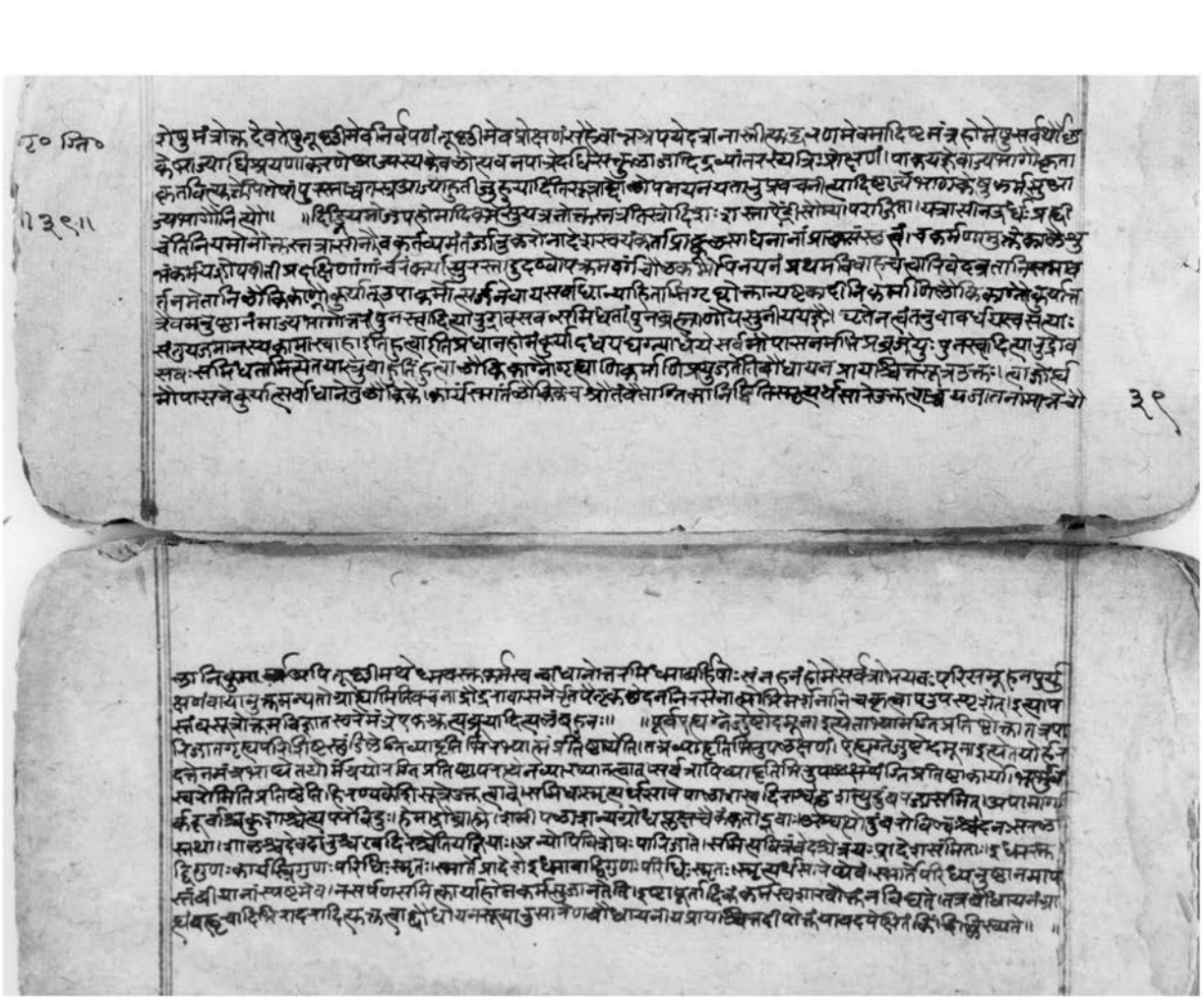

स्तानिकुर्यात्तत्रापिनूछीमर्थेधर्मस्तत्कर्मसुचाधानोक्तानिमंत्राणिहोमेसर्वत्रोभयतःपरिसमूहनपुरुषं
क्षर्वाक्यानुक्रमन्यतोग्राह्यमितिकेचनाशेषेनासनेनेतिपेल्लक्षेदननिनसेनासाग्निमंगेनानिनेकृत्वापुपस्पृशेत्। इत्यापस्त
म्बयज्ञोक्तमविज्ञातस्वनेमंत्रेएकश्रुत्यक्षरत्वेनवेदनं॥ ॥पूर्वेद्युरुदगयनेशुक्लपक्षेशुभेनक्षत्रेशुभेमुहूर्तेशुभेकर्मणि
विज्ञातगृह्यपरिशिष्टसूत्रंडिले नित्याकृतिमित्तिरभ्यातंप्रतिष्ठापयेति। तत्रव्याहृतिभिस्तुपरुक्षणं। एतन्मंत्रमुच्चैरुदमृनाइत्यंतयोर्दक्षि
णेनमंत्रभागेवेतयोर्मैत्रयानमित्तप्रतिष्ठापनंत्यनंत्यारभ्यांतस्यात्सर्वत्रादिव्याहृतिभिरुपस्थानंमित्तप्रतिष्ठाकार्या। भूमुर्भु
स्वरोमितिप्रतिष्ठेति। हिरण्यवेरीसंज्ञेत्तरतोवेदमिधर्मस्त्यधर्सावेपात्रोत्तरेदिग्वेद्यांशास्त्रेदुर्वाघासमित्। अपामार्ग
कंदूर्वाश्चकुशाश्चत्यपवित्रेदु॥ हेमद्वीपाद्यांशेमी पलाशान्यग्रोधप्लक्षाश्वत्थोदुम्बरोवा॥ अश्वत्थोदुम्बरोविल्वश्चंदनसप्तऽ
मथा। शालश्चदेवदारुश्चरक्तचंदनमेवच॥ अन्योपिवेदोपपरिज्ञातेसमिधस्तत्रवेदश्चत्रयःप्रादेशसंमिताः॥ इधस्तत्र
द्विगुणःकार्यस्त्रिगुणःपरिधिःस्मृतः॥ स्मार्तेप्रादेशइधावाद्विगुणःपरिधिःस्मृतः॥ स्मृत्यर्थसानेत्वेवं स्मार्तेपरिधयुक्तानमाप
स्तंबीयानांस्वल्पमेववा। नसर्वणसमिकार्यालिंगकर्मसुतानंतेति। इष्टापूर्तादिकंकर्मस्वाचारोक्तंनविद्यतेतत्रशेषोध्यायनंआ
धानवदुपासनादिसंस्कारादिस्मृत्युक्तोध्यायनस्यायुपासनेषुशेषोध्यायनीयप्रायश्चित्तंनदीशेषवदपेक्षतेकिंतुविध्यते॥ ॥

॥ ४० ॥

अथ दक्षिणामर्थेऽपि हिरण्यवोसुवर्णयोस्तयोरभावे प्रियंगवश्च ते पामभावे कोद्रवो दारुकमाषवटुलसर्वधान्याऽऽपोधर्यो भोज्यनेष्व
क्षितयोधान्याः। यद्वाधिहिरण्यवत्प्रियंगूनां भावेश्यामाकनीवारदंडदर्भयवाऽऽरण्याऽऽपोधर्यो धान्याः। ते पामभावे तत्स्थानीयत्वेन
प्रकल्पनिया धिष्ठिताः। अतएवार्थशब्दो यत्रेत्सुवर्णतत्स्थानीयेमाषिहिरण्यादयोदर्तव्याः। तथोक्तंगौतमेनैवं तिलिंगं अर्थ
सीकुर्वीत सर्वधान्यपक्वान्नफलाद्याः। ते यानकाले पुनरागमनं पूर्वकादीनांवृद्धिकुक्षेलाद्याः। ते पामभावेभोज्यनेष्वक्षितधान्यविहिताधि
संज्ञकस्थानीयाद्याः। एवंकल्पसूत्रेषुविरुद्धानिवादानिकर्तव्यानि। सर्वत्रशास्त्रेषुविशेषे। नेष्वेविहितानियमाभावेवाविहितानिविधयइतिन्यायेन
आमार्थेसिद्धवत्॥ ॥ इतिमिताक्षरव्याख्यातुःप्रतिष्ठानाद्भट्टउमेशदधिवाघदधिपयोवेत्याद्यस्यप्रतिनिधिमाषकृष्णतिलनवनीतेवाकादिनावाद्यमान्नदध्नि
त्यंयथाक्रमंद्विजैःआद्यभावेपूर्वःपश्चाद्भावेउत्तरः॥ ॥ दर्भकार्येकुशाःमुख्याःकुशाभावेआग्नेयेवनेतदभावेग्राम्य
क्षेतपद्मत्वःसुवर्णधिष्ण्यानिहविर्यज्ञेनादातव्यानिमंत्राःसुक्रमुक्षनवज्ञेत्यादिकाःनूनंतावद्विहितानिदर्शपूर्णमासाभ्यांगृ
ह्यानाकृत्यार्थस्यैवेत्येवं। पालाशःखादिरोवेधोमुख्यः। पालाशोविल्वोविधः। लक्षणाकालोमध्योऽतोनिनि। पालाशोवुडिविधेषु
लक्षणोमुख्यस्तदभावेइतरोग्राह्यः। खादिरोद्विविधश्चक्रःश्वेतश्चेति। पालाशानांनवादिनाभावेपालिकानांवाकृष्णानांमध्यतमस्य
धाःकार्याः। नेषामप्यभावेनीलंध्रुवाधर्कस्थेभीतकराजवृक्षस्थालाक्षयःकुकुंदिपकर्कंजकोविदारान्सलेभीतकपलाशनिंब

MEMORIAL

त्रयोदशाःकृष्णस्थानीयाःसर्वेकृष्णेभ्यइत्यंगकृष्णान्मुख्यार्थस्यावेप्येवंचिकांडमंडनेप्येवमेव। एवंपाक्षेकृष्णाभावे
कृष्णेकपिलादौगवीयेवाकृष्णमाद्यंग्राह्यमेकंभाव्यं। ॥ अथवापालाशस्यादिनेधर्माग्नेयेऽग्न्याधानेकुर्वन्नामकृष्णिनाग्नि
दयंकृष्णंभाव्यं। पालाशःखादिरोवाखादिरोधर्मःशमीयादिरंकार्याधर्मनयोर्यज्ञेभवइतिकात्यिका। प्रायश्चित्तप्रकरणेदक्षिणानांका
लोऽहिरण्यंवासोवादक्षिणादद्यात्काम्यहविष्वासोदक्षिणा। पाकेनादक्षदक्षिणा। प्रायश्चित्तेतुयत्रासुसर्वत्रहिरण्यंदद्या
त्। यथाकथंचिन्नियमेकर्तव्यानि। पित्र्येनियमेनिषुवीतनित्यनैमित्तिकाम्येषुहिरण्यंकाम्यंतु। तेनेहिरण्यंदद्यात्
वयंयोनदक्षिणंदद्यात्तदज्ञानप्रत्यवायात्यत्नेनशक्त्यनुसारेणेहिरण्यंदद्यात्। स्वतिदुर्व्याह्मणकर्मकुर्वन्ति। तथाहमनुः। ऋत्विजं
नवृणीतयस्तिदुर्व्यक्रमप्रदः। प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुक्रमेप्रवर्तते। नपानक्षोकिंकर्तव्यंदुर्भिक्षेघृतकंबलमिति॥ ॥ अत्रस्मार्त
दक्षिणाक्षेत्रसंज्ञाश्रोत्रियःवेदवान्वेदार्थज्ञोमातृपितृकर्मणिनित्यंयाजीनित्यंदक्षिणेस्थादक्षिणेभवेदक्षिणाभक्तेयेचुत्रिणेत्या
दिकाश्रोक्ताः। अत्रवेदाकाम्यस्यदर्शस्यस्मार्तदैविकाःकाम्याःपार्थिवंकृदित्यादिप्रायश्चित्तस्यचौपाकाः। श्रवणकर्मादिभिर्नित्यंगृहमरवादि
नेमित्तिकं। वक्ष्यमाणभार्यापत्नीमुपवेक्ष्येत्यत्रतत्रकार्यसंस्कारकपत्नीनामुपवेशनेनियमःस्कंदनोक्तोमैत्रावरुणोवर्षस्कार्यक
स्तत्रसर्वत्रतिष्ठेदुत्तरतःसदाचैवकार्यःपुरस्तोवापिस्त्रीदाक्षिणतःसदा। रतेपुंसवनेचैवसपत्नीमेतेयज्ञेमौंजि। आद्यकाण्डेविवाहे
युपत्नीदक्षिणतःसदा। विवाहेगृह्यचैवान्यपुंसिवाक्षेत्रेवयज्ञेनास्तिसंशयः। कुर्वन्तिनिश्चयेनैवनूनंनात्रेत्यस्य। एषुकर्मसुपत्नीचेदक्षि

णेष्वो पवेशयेत्। शोनकोपि कन्याधानविवाहेषु प्रतिष्ठायज्ञकर्मसु सर्वेषु धुर्धर्मकृत्येषु पत्नी दक्षिणतः सदा। प्रतिष्ठाने कुसु
पत्नीधामग्नेः प्रसन्नत्वे प्रितृणां पादशौचे च तथा रोहे मृतोत्तरे तथेति। अभिषेके ॥ अथ पार्वणस्थाली पाकः तत्र प्रथमं
प्रथमावरः पर्वणि प्राप्तौ व्यासनेनुवादेन पुत्रसंनोदर्शे श्रौत्यर्थमाधेयमाणः पत्नीमिः सह प्राणानायम्य यजुषा कृष्णाजिनं श्रीपनमेत्य
न प्रीत्यर्थं दर्शे पूर्णमासस्थाली पाकौ कार्यौ यक्ष्ये। तत्रेदानीं पौर्णमासस्थाली पाकेनयक्ष्ये इतियोर्णमासेदर्शेतु। पूर्वसंकल्पितदर्श
स्थाली पाकेनयक्ष्य इतिसंकल्प्य सपवित्रमुदगग्रमुभौ हस्तौ निधाय दक्षिणं पवित्रं प्रादेशमात्रं दक्षिणं पाणिमुत्तानं कृत्वा तत्र
तु दक्षिणे पार्श्वे दर्भा वामतश्च धातवा। द्विश्च दक्षिणतस्तेषां त्रीणि मध्येषु चैकशः। तोमनंध्यऊनेवामे ऽनुपवीतं धान्यवत्। आत्मानि
सुखआसीनः पूर्वं वृणीतृत्वाम्। नः यजमानोर्ङ्गेति। वाग्नेंध्यायेत्स्थाली पाकेदेवतापरिग्रहार्थमग्निं नन्तरमग्नेर्जातवेदस
मिध्मेन प्रजापतिं प्रजापतिं वाधानदेवतेऽन्त नाम्नो येनो बहुषी आज्येन अग्निमग्नी षोमौ प्रधानदेवते चरुः इध्मेप्रजापति पौ
र्णमास्यमिमन्त्रिमंत्रान्तौ प्रधानदेवते चरुः इध्मेपोह्यमावास्यायामग्नेंस्विष्टकृतं कुतश्चेषेण इध्मं प्रजापतिं मिध्मसंनहने
नादिमयास्तदेवा विश्वेमहर्भिरंत्रौ येनोदेवताः प्रधानदेवताः सर्वत्रसिद्धिकृतः स्यात्। गोनकर्मणा योयक्ष्ये सधस्कालेपूर्वेद्युर्वायक्ष्येस
मस्तस्थाहुतीनां प्रजापतिर्देवि प्रजापतिर्देवता दैवीरुहुतीनां छंदः। अन्याधानस्यमिश्रोमेधिनियोगः ॥ ॥ ध्रुवंस्रुचं स्वाहाप्रजाप

नयइदं०। इध्माबर्हिषंसन्नह्यदर्भैरुभौसंधिंत्रिर्वेष्टयित्वा रज्जुद्वयं कुर्यात्। तत्र प्रादेशमात्रान्यूनद्विहस्तोच्छ्रितं रज्जुं कृत्वाग्रंगृही
त्वातत्रस्थान्दर्भान्संधित्रयवतीं रज्जुं प्रादक्षिण्येन वेष्टयित्वा पुनरन्यांरज्जुमेवंकृत्वा प्रथमं प्रादक्षिण्येनसंवेष्टयेत्। तत्र प्रथमामुदग्ग्रामास्तीर्य प्रादेशमात्रांदर्भमुष्टिं नत्यक्त्वोपस्तृण्य प्राग्ग्रांस्तांनिधायतथाग्रौ द्विर्भावेकृत्वारज्जु
मूलंयद्दक्षिणंवेष्टयेत्। पूर्वेद्युर्वेष्टनस्थानेधस्ताद्रज्जुमग्रंपूर्वतोनयेत्। तद्दक्षिणंमूलंनत्यजेत्। परिदेशोनिधायान्यान्दक्षिणोत्तरान्यस्यन्दर्भान्
द्विस्त्रिर्धर्मेणनचिद्भर्मेणवेधयेदन्यांरज्जुंपूर्ववन्निधायतस्यामन्तिमांश्चैवंदशदासकमुलंकृत्वा दक्षिणेधर्मादेशमात्रंवा
निधायग्रंयेधर्मस्कंदायेत्यजुमूलंवंसकृदावेष्ट्य। परिनिधायेत्यन्यांधारणंकृत्वा पक्षेपातावसूदेनदक्षिणंत्यक्त्वा कृत्वेव
मासमाधायदेवहूतिंदंपतीअग्नौपातानिश्रयधर्मेधर्मस्तेतंधारयेतांधारयेतां। प्रातर्होमेनस्वोदकेनपात्रेनिधानी दि
शमाश्रित्य प्रदक्षिणंमग्निंत्रिः परिस्मृत्यपुनः पुनरुदकमादायेध्मंबर्हिस्तरणादीन्यंगुपरिनिहितान्दर्भानादायदक्षिणो
त्तरेदुत्तराधरेप्रस्तरंदर्भेषिणंपरिस्तृणातीति। हिरण्यकेशीयो धान्यो। तदेवकौशीसाऽसादनार्थेदर्भान्प्रागग्रान्
अन्तरुत्तरतोग्रुवरणपक्षेतदासनार्थेचदक्षिणतआस्तीर्याग्नेःस्वमंतास्वोदकेनोत्तानेनस्रुवेणनपूर्ववन्निःपर्युक्षेदथते
वुरर्थेषुपात्राणिन्यञ्चिन्युभाभ्यांपाणिभ्यांदृढंग्राह्यसंस्रुवमुदगग्रंवर्वर्गेमुमुक्षि। चरुःइध्मवत्पात्रेणसरुःचरुस्थाल्यांप्रो

॥ ४२ ॥

वादायस्यैनं कोऽश्रिदृक्षोऽसद्वाग्नौ प्रताप्य ३ स्रुवमादधीनिधायदक्षिणेनपाणिनास्रुवस्यधिष्ठे दर्भाग्रैः प्राग्दक्षिणा
गपवर्गैस्त्रिःसमृज्याग्नेवैधाभ्यात्मधिष्ठेदृक्षत्रिःसंमृज्यदर्भमूलैर्दक्षस्याधस्ता द्धिलदक्षादारभ्ययावद्ध्रुवमिष्ठाद्धिल
तावत्रिःसमृज्याग्नेवैधाभ्यात्मधिष्ठेदृक्षत्रिःसंमृज्यस्रुवमधिष्ठेःप्रोक्ष्यप्रताच्योदगाद्या द्दक्षिणासद्यतथैतेनैवदर्भैर्दक्षि
णंसंमृज्यस्रुवादक्षिणेधायदर्भान्प्रोक्ष्यान्तोप्रक्षेत्॥ ॥स्रुवंस्रुवेणाभिघार्योदगुद्वास्यांतेनैणाग्नितमार्ज्यचनीताज्या
दक्षिणतोयद्धिरासांघपुनरप्यभिघार्यसरुंश्रपणपक्षेदधमुद्धरणायकर्णावुभयोर्मध्येपात्रांतरंनिधायदृढंनिधानो
क्तेनविधिनाध्यर्धयेद्दक्षिणेनइतिकृत्वस्यस्रुंश्रुतोक्तिस्त्रिरुद्गृह्यअग्नयेत्वेतिनियोगः॥ विश्वानिनोदुरितापर्षिअग्नेअत्रिवन्नमसागृणानोऽस्माकंबोध्यविताततनूनांयस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानोनमर्त्यो म
र्त्योजोरुवीमिजातवेदोयशेअस्मासुधेहिप्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्यांयन्मेचक्षुस्तेजातवेदउर्ध्वंकृण्वन्नेऽवयसेन
मिष्यदक्षिःपरेदेवदक्षिस्वक्षतादक्षिवित्यध्यर्धअधिनंसपुत्रैणावीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्तीत्यग्निमध्यर्धा
स्मानेत्याध्यर्धलक्षयतीतिवादिजातोनेत्यस्मानमलंक्षयायक्षत्तेप्रक्षाय्येधनवऽइतुचत्रयीतावानुवेक्षिपदेक्षयतेःप्र
णीतासुवेनिधायदक्षिणेनपाणिनाधर्मोदायस्यैकृत्वासंमूलंमृण्मयाग्रेषुस्रुवेणाभिघार्यमूलंमध्योर्मध्यभागेऽधो

गृह्णीत्वासव्यंहस्तंहृदिनिधायायंतइध्मइत्यस्यवामदेवोजातवेदोमित्रिष्टुप्पूर्वस्याधानेविनियोगः॥ ॐअयंतइध्म
आत्मजातवेदस्तेनेध्यस्ववर्धस्वचेद्धवर्धयचास्मान्॥ प्रजयापशुभिरन्नाद्येनसमेधयस्वाग्नयइतीध्म
मग्नावाधायजातवेदसेअग्नयइदंनममग्नयेस्वाहेतिस्रुवेणाज्यंगृहीत्वानेनपरिस्तरणानांवर्धयंस्त्रिरावर्तयेदापर्यंतेप्रऽउ
पतयइतिचतुर्थंतंपरिस्तरन्स्वाहेत्यपाच्यूह्याहवनीयेजुहुयात्तूष्णीमस्तथैवनौ॥ इतीमाएकाहुतयःप्रऽउपतयइ
दंनममेतिताआचार्यसंज्ञकाधितःपरिस्तरेत्यंस्रुवेणगृहीत्वानेनस्रुचंसंस्पृश्यदक्षिणतोग्नेस्वाहाअग्नयइदंदक्षिणा
ग्नयेस्वाहासोमायस्वाहासोमायेदमेतावदेवाग्नेतनःपूर्वेभिरितिपात्रांतरेऽङ्गारेषुसंदीप्तमग्नयइदंमग्नौवोमाभ्यमितिपोर्णमास्यो
मग्निमुखेहुदंगपवर्गंनिधायैतामावास्यायामिदंमग्नयइदंमिंदातिभ्यामिदंस्रुचिस्थंमिदंद्रव्यंसुपत्नीर्यागंत्येयमुपत्नीर्यागंत्ये
यत्करस्थंघृतंदेवयज्यायाइदमहंयज्ञस्यायुषेपरिगृह्णामीतिमंत्रमाज्यस्थेवसूत्रमित्यधीनमवदद्रव्यमोयास्थेवदूर्वेतत्तदुद्दिश्यहोत्र
यूचीनंपंचावत्तीर्वेत्यश्रुद्दिष्यदक्षायपात्रस्थमित्याचार्यदक्षिणेतमप्यग्निमाचार्याग्नयेस्वाहेतिदक्षाभिश्चेणमध्येहुत्वोत्त
रतयइदंतथैवेतत्स्वंवदक्षायपूर्वाकुतोनाग्नेदक्षाग्नौवोमाभ्यांस्वाहाअग्नौवोमाभ्यामिदमितिपोर्णमास्यांचैवा
मिनभ्यांस्वाहाइंद्राग्निभ्यामिदमितिमावास्यायांहुतायं॥ ॥दर्व्यासुपत्नीर्यंप्रधानचरुभागेनजुहूंसूर्यंवदानतोऽन्न

योऽग्नीनाधित्ते यो वाग्नीन्त्सं कृते वदायो ऽपत्ये वा वर्तीवे स श्रद्धा दिव्य वदायो ऽपत्य थैव द्वितीय वस्त्रागाहृत्तः पात्रस्थम्
नमि घार्यं घि स्विष्टकृते द्वे घि घार्य यद्य स्येत्स्य स्यहि रण्यगर्भमि त्यि स्विष्टकृदति धि घि स्विष्टकृद्धोमे वि नियोगः। यदस्य कर्म
णो ऽति रिच्येत यद्वा न्यूनमि ति ब्राह्मणं ऽग्नि रुत्स्विष्टकृद्धुत्वा सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे ऽग्नय ऽयो स्विष्टकृते सुहुत हुतेसर्व प्रायश्चि
त्ताहुतीनां कामानां समर्द्धयित्रे सर्वान्नः कामान्त्समर्द्धय स्वाहेति शेषः। न्यो मधि स्संस्कृतमग्नय ऽयो स्विष्टकृते इदं ऽहं धनं वीनां
मुर्वि वैस्तस्य ते प्राप्त्या उद्वायष्पशुमतये स्वाहा सुद्वाय पशुपतय इदमप ऽजस्रदृशया यशै य स्थ विमदो याऽग्निः पंऽक्तिः प्रायश्चि
त्तीन्त्रयो मे वित्तियोगः। ॐ अग्नय इदमनो देवाहूतिर्हुवो मे धातिधिरा घायदे वाहुतिर्यया विस्रुहुर्योगो यत्री प्रा०। अनोदधाऽनर्वतुनो
यतो वि छुर्विचक्रमे नेदृथिथा सन्न धामभिः स्वाहादेवेभ्य इदं। इदं विष्णु र्विचक्रमे त्रेधानिदधे पदं। समूढमस्य पांसुरे स्वाहा
विष्णव इदं। अरक्षसं तद्वाहुतीनां किञ्चामिऽअमदन्तिभर्वरूथ ऽआपतिय रक्षयोन्तर्वमुः सहूर्यः प्रजापतिर्वनाम्ना यस्युक्ष्मि
न्नुरुगुरुय रुत्सदांसि प्रा०। ॐ भूस्वाहाऽग्नय इदं। भुवः स्वाहा वायव इदं। स्वः स्वाहा सूर्याय इदं। भूर्भुवः स्वः स्वाहा ऽग्नि प्रा
पतय इदमेता सर्वा प्रायश्चित्ता हुतय स्सन्नतनो ब्रह्मा कर्तारं पत्नी यजमानं वा यद्दे वो दित्यं छंने नाऽपक्ष्यन्ता ज्याहुतीर्हुत्वा न्तर्धायाग्नेय ऽ

मानेऽकुर्यो न्नन्तो ऽग्नाऽग्नय ऽवेदकृतो वा नाज्ञातं मिति मिमऽहूयस्य हि रण्यगर्भो मित्यि स्विष्टकृज्जुहोनाज्ञातदोषनि हरणार्थमा
ज्यहोमेवि। ॐ अनाज्ञातं यदाज्ञातं यदस्यक्रियते मिथु। अग्नेतदस्य कल्पय त्वं वेथ यथातथं स्वाहा सुहुतय इदं। उपरसंमि
तोयद्वो यज्ञः पुरएवसंमितः। अग्नेतदस्य। अग्नय इदं। यत्कर्मणो त्यरीरिचं यद्वा न्यूनमि ति स्विष्टकृज्जुहोनाज्ञातदोषनि। ॐ यत्कर्मऽऋतम
नसाहीनदक्षा नयज्ञस्य मन्वतेमर्त्यासः। अग्नि ष्टद्धोता मनुषि प्रचेता ऽऋतुभोयज्ञा तिस्वाहा कृणोत्वग्नय इदं। यद्वो देवा
हिषाता मसूरिध्रुवे मंत्रऽविदर्यस्य। दिक्षोधयति हार्थमा। यद्वो देवाति पातयामि वाक्त्य ब्रुवति देवऽहेळनं। अग्नायोऽस्मो
अतिदुष्कृतायते न्यंचोयन्तु नयन्तु नस्तनि धेतनस्वाऽ। मनऽइदं ऽहं ऽयात्यज्ञपिप्रयोगपापि जीतेकाचेणप्रणुत्तिरस्कृतात्
थाप्यनुस्तेन दर्शनाभा नलिंगिताद्यत्किंचिदूर्णपात्रं। जिनयेऽचिदूर्णमिश्रा। यदिपठंति प्रवर्तसादितेप्रणे पात्रमस्ती
णेविधिर्विदक्षिणपाणिनास्तृश्यन्नूर्णमिभरूयाम्पूर्णमिभरूयासदसिरसन्मेभूया सदोमेभूया सर्वमसिसर्व
मेभूया ऽक्षन्नमीमदेन्तहतिपित्वाकुशाग्रेः प्राग्दिक्षुमंत्रेर्जलसिंचे त्प्रत्यां दिशिदेवा दृष्टिशोमार्ष्टयंतां
दृष्टेनस्यांदिशिमामाः पितरोमार्ष्टयंतौ प्रतीच्यांदिशिदुष्टा पत्नीमार्ष्टयंतां मुदीच्यांदिशिपशवोमार्ष्टयंतां
मूर्ध्वायांदिशियज्ञ स्सर्वस्तः प्रज्ञापतिर्मार्ष्टयंतामितितत्रैक मूल्यापठन्कुशाग्रेः स्यशिरसिमार्ष्टयेदाशोऽस्मान्मानस्य

ANCIENT MEMORIAL

धयंतु घृतेननोघृतघःपुनंतु। विश्वंहिदिप्रंप्रवदंतिदेवीसुदिदाभ्यःसुधिरापूतएमि। इदमापःप्रवहतयाभिर्यद्दरितंमय
यद्वाहमभिदुद्रोहयद्वाशेपउतानृतेवाशापोऽस्मान्त्सचंतिवरुणस्यधर्मपाशोयोस्मान्द्वेष्टियंवयंद्विष्मः। तस्तुनःसुमित्रायापोनयंतुदुर्मित्रास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंवयंद्विष्मः। तस्तुनःसुमित्रायापोनयंतुदुर्मित्रास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंवयंद्विष्मः। तस्तुनःसुमित्रायापोनयंतुदुर्मित्रास्तस्मैसंतु। ततोग्रहानुद्धृत्यकुशाग्रेणदर्भपिंजूलेनतत्रैवस्थंडिलेपूर्वादिक्रमेणत्रीन्दर्भान्संस्तीर्यतेषूपरिस्रुवंनिधायतत्रैवस्थंडिलेपूर्वादिक्रमेणत्रीन्दर्भान्संस्तीर्यतेषूपरिस्रुवंनिधायतत्रैवस्थंडिलेपूर्वादिक्रमेणत्रीन्दर्भान्संस्तीर्यतेषूपरिस्रुवंनिधाय। ततोग्रहानुद्धृत्यकुशाग्रेणदर्भपिंजूलेन

के। अत्रोक्तमिनिर्वृत्तश्चार्थः स्मृतिदीपिकायां व्याख्यातः निर्वृत्तस्याद्भिरुक्षितस्य परिस्तरणाद्धविः। अग्निर्वृतः सर्व
स्मिन्यज्ञे परिस्तृणन्मिमीध्यगृहीत्वा यत्तु कोऽप्यिदुच्यते अग्नेस्तृतनतोगानाग्निर्वृथा। अस्यसक्रियया कृत्वा यस्मिंस्तोदेकृत्व न
पात्रेस्तरणाद्धविरिति। न देवचित्त्यमित्यत्र कृपाविज्ञाते। तत्रैवोक्तमदन्यायत्सविदा अग्निषेणास्तथेत्यत्र। भो। विप्रयत्नो
ऽग्नेर्विधिंवाक्तिनईक्षिताः। एतेभ्यो निर्वृतोऽग्निर्वर्जनेयाच्चतुर्वत्रिनीति॥ ॥ इतिविधाने। किंचाग्निनर्वृभ्यामृग्भ्यां यो गृह्यत्व
तिस्तत्रस्यापदःसर्वथिधाप्रोक्षतीत्यक्षरयमिति। होमेतुशत्रयंप्रोक्तंमृगी हंसीवसूकरी। मुद्गहीनंक्रयंहोमस्तत्सर्वंनिष्फर
लंभवेत्। सूकरीसर्वेनिंद्योहंतामुद्गंनिष्फलंकरोति। मृगीकमिति श्रुतेर्न्यायेनमुद्गंशत्रयमुदाहृतं। अग्नेर्वाक्येचहोमेचस्रुक्करी कथ्यतेबुधैः। यज्ञेसर्वत्रिकंत्याज्यंमृगी हंसी प्रकीर्तिता। स्याज्जिमुद्गाभृगीमुद्गाहोमेसर्वफलप्रदा। कर्मतिप्रणपात्रंतदाज्यंश्रेयोऽभिवृद्धये
शोत्र यद्विभिस्तोयसंमंत्रैस्तत्प्रोक्षणेहितं। दानंतत्स्याद्धिमेत्यस्यकर्मदक्षिणगृह्यवाक्येचकुर्यात्ततःपात्रंपश्चिमाभिमुखं
स्थंदिजः। गाःसमुत्सृज्यविधानात्सकुटुंबोदितांपावनीं। आत्मानंप्रोक्षयेत्पश्चाद्दक्षिणाग्निःशुभाशये। तत्रचेतिमंत्रेणतर्पणंमु
क्त्वेत्यन्तंकृत्वाहोमेतिमंत्रमंत्रैः। अथोक्तंकृत्वाहोमेणाग्नेहिनर्व्यंवाहनंकृतः यद्यस्तिहुतशेषंतुदेयंविप्रायतद्विदुः। एता
वत्सर्वप्रयोगपरिज्ञातोऽग्निः॥ ॥ संग्रहे। अन्येऽप्यातुधिकर्मणिमध्येदृष्टाप्रजाक्षयं। मूलेनसंग्रियतेसेतास्रुक्स्थानंकथंभ

PAGE(S)MISSING

NOT AVAILBLE

47-50

वेद। अथाग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणेष्टिश्चातुर्मास्यानि पशुः सौत्रामणीत्येतत्सर्वं कर्म प्रतिहृत्य इतिसंज्ञं होत्रं॥ ॥इदानीं यथाग्नेरौपासनहोमेनेति। तत्र होमे वास्तायं प्रातरौपासनहोमोऽग्निष्टुत्तेदानीं सायंप्रातरौपासनहोमं कृत्वेष्ट्वा इतिपूर्वेण समुदायात्कर्मसंज्ञं कृत्वा स्थाप्याग्निष्टुत्ताग्नौ पाकौदनिषयेदर्शपूर्णमासाभ्यां स्थास्यामि पाकाभ्यां यक्ष्य इति कर्मसंज्ञं तत्समुदायं संज्ञं कृत्वा तत्र तेदानीं पौर्णमासीस्थाग्नौ पाकेनयक्ष्य इति पौर्णमासे। दर्शेतु पूर्वेण समुदायसंज्ञमस्याज्ञात्वा सूर्वसंज्ञितं दर्शस्थाग्नौ पाकेनयक्ष्य इत्येवं पूर्ववत्संज्ञं कृत्वा। अग्नीन्दर्शपूर्णमासौ तन्त्रेणैवं संज्ञं कृत्वा मिश्रीकृत्य दर्शेतिनेतन्मन्त्रमौपासनं सायंप्रातर्होमयोर्दर्शपूर्णमासाग्निहोत्राणां॥ ॥तत्राग्निहोत्रकाण्डायां प्रातरौपासनहुत्वासमिधोहुत्वेत्यध्याय। अथवातिरात्रादग्निहोत्रं तत्संज्ञं कृत्वा पूर्ववदग्निसंज्ञं कृत्वा सर्वत्रसंज्ञं कृत्वोक्तहुत्वासमिधोहुत्वेत्यादि वाक्यं अन्वाधानं अन्वाधानं नामसंस्कारः प्राङ्नुवचनेन समिधामाधानं कर्म। धानंउपसमिधनं। अथमतोमन्त्रब्राह्मणयोर्बलवं एषामितिधूर्तं अंडिछायाम्ब। पाणिनातेपि। अन्वाधानं नामसंस्कृत्यासिसूर्णावासमिधामभ्याधानं। तदुक्तं गृह्यपरिशिष्टे अन्वाधानानिकर्मपुनःसंस्कृत्यहुत्वासमिधामभ्याधानमिति। एतादृशेनान्वाधानेनकृतेनअग्नेतेन्नकृतंतासंपद्यते। तस्मात्सूत्रेनस्मिन्नग्नेज्ञातवेदसमग्निमिधेनेत्यादिब्राह्मणस्यस्कादस्मिन्नग्नाविष्येवोक्तं प्राक्तनसूत्रेणमन्त्राधानमनूद्यब्राह्मणेनान्वाधानंकृत्वेज्ञातवेद

सेमिन्याधेयमुच्यते। केनप्रमाणेनेति प्राप्यतेनदेतत्सर्वं विचारणीयं येतुअंधादिदेशेषु वेदाधुनिकायाहुतिकाअन्वाहितेग्नौज्ञातवेदसमग्निमुद्धेत्यंकार्थं पूर्वसमिधोभ्याधायअन्वाहितंतासंपद्यतेअन्वाहितेग्नौदर्शेनमुद्धेत्यंकृतेतदेतत्सर्वं हुत्वेत्युक्तानुक्तविचारणीयमस्मदुपजीव्यमितिप्रतिभाति॥ ॥अन्वाधानस्यो तममाग्नइत्यादिमंत्रब्राह्मणाभ्यांहुतिभिस्तूष्णीं प्रतिपक्षत्वयंस्मार्तंतूष्णीं व्याहृतिभिर्वा॥ ॥हुत्वाधानकेपौर्णमासेदर्शेवाग्नौस्विष्टकृतिदर्शेवापत्न्यर्थं प्रथमप्रधानचरुभागस्योक्तार्थंतत्संस्कृत्यदायद्यग्नीषोमीयंतथैवहुत्वासंस्कृत्यदायद्यग्नीषोमीयं कर्मनिर्वर्त्यपुनर्हुत्वादर्शपूर्णमासाथैवसंस्कृत्यसंस्कृत्यदायद्यग्नीषोमीयंपुनर्दर्शपूर्णमासाभ्यांयक्ष्यइतिसंज्ञं कृत्वाचतुर्वितिनःपंचावंतीतागयापंचावंतिनःसप्तावंतीतोक्तीयाग। तत्रदर्शपूर्णमासाभ्यांयक्ष्यइतिनकृतेनहुत्वेत्यनेनचायनेनहुप्रधानकर्माण्यंगानिचयमेवास्वर्वोप्रधानदृष्टयापार्थिष्टकृत्यैकदेवताकृत्वादुपस्तरणाभिघारणोपकारणेषुतंत्रतानपुनर्हव्यप्रधान्यत्वानुरोधेनोपस्तरणाभिघारणेतंत्रतानपुनर्हव्यप्रधानयागेषुदर्शपूर्णमासयोर्यावंतिनःदधिपयसोर्हव्ययोरेंद्राग्नाहुत्वेदवताकृत्वाहव्यप्रधानयागेषुतेषांपयस्तरणाभिघारणोपकारणेषुतंत्रतानपुनर्हव्यप्रधानयागेषुस्विष्टकृतितथासत्यदर्शमंत्रशुद्धब्रह्मणेप्राङापत्य

देवतोद्वासनयागेऽपि अनेनैव न्यायेन स्मार्तेऽपि अष्टकाश्राद्धांगपूर्वेद्युः सप्तमीश्राद्धे वोदनकृसरपायसत्रिप्रधा
नद्रव्यकेयागे एकेनैवोपस्तरणेनैकवारनिष्पादनेन प्रधानद्रव्यत्रयस्यापि चतुर्नक्तलापकवाक्यता वास्यपद्यते। एकमन्ये
ष्वपिकर्मसुद्देश्यं। एवमनुष्ठानमदोषेवेवकिंवार्थवियोविशेषकृतिप्रधानयागेवानुनक्तवत्यैकवाक्यस्यार्थं एथक्थगव
दायत्तस्वेवदर्व्याप्रक्षिप्तेतेदेवद्वकिंचित्॥ ॥अथान्वाधानोत्तरं प्रमाणस्मृतिपरिहृतिश्चकृत्वाधानन्तरंवा पुनरन्वाधाययागंकुर्यात्। सूत्रकारेणैवेहैवंतत्तत्रे
पासनानंतरंसकृन्मपूर्वदर्शसंस्कृतोज्ञेयस्तासमन्तत्वाद्दृतिमिहुत्वापुनरन्वाधाययागंकुर्यात्। सूत्रकारेणैवेहैवंतत्तत्रे
दाग्नामिपर्वपूर्वतिथिपर्यंतंस्वतिपन्नेहिकुर्यात्तत्राप्यतिक्रमेतिपन्नयागस्यद्वितीयपर्वातिक्रमेपूर्ववदाग्नामिपर्वमध्येकुर्यात्तत्राप्यतिक्र
मेतत्पर्वपिपर्वाधिकृद्यागपूर्वकंमासपन्नेहिकुर्यात्। तस्याप्यतिक्रमेपर्वाधिकृदिहिंस्यात्तत्राकुर्यात्। तस्याप्यतिक्रमेतत्
यप्रतिपद्यतिपन्नस्यप्रायश्चित्तंकृत्वाहिंकुर्यात्। तत्राप्राप्तकालेमेहिंकुर्यात्स्याप्यतिक्रमेआग्नामिपर्वपर्यंतं पूर्वविध
कुर्यात्तत्राप्यतिक्रमेस्मार्तमग्निंनेष्यतितेनाधिनाड्यतेनकैःपुनराधेयंकुर्यात्। गृह्यकारिकायांतस्येवपुनराधेय
मेवाधानात्स्थालीपाकंत्रयंतिकमेस्मार्तमग्निंनेष्यति। यत्रमूलंयदिपार्वणोहिंस्यात्तत्रप्रेमन्यधिकृतेनयज्येदहिंवै
श्यानरपाधेकृतोयदिबहूनपुनराधेयंसंतिकिंतव्यकेदोस्यात्तस्वं। अर्थतेदोकालविशेषमात्रकार्यं। नातीतेहिंस्यंपुनर्

र्यात्चतुर्थमध्यर्धकेनवमध्यंचेतिवायानाकाघाटुतयस्तथेतिअत्रपादकृच्छ्रंकृच्छ्रंप्रायश्चित्तप्रमाणं।प्र
जापतिः। दर्शेपिपौर्णमास्यांचुल्लायोपयमेवचा। एकस्मिन्कृच्छ्रपादेनहूयानहूनोधनमिति॥ ॥अथस्थालीपाकस्य
ह्रस्वकालत्वेवचनाघानेहिमध्येमरणंवेतदाप्रायश्चित्तंकथंतदेवदेयमाणंप्रायश्चित्तंकुर्यात्। तत्रपूर्वेतदेतद्वाक्यंनेत
दानप्रायश्चित्तं॥ ॥अथकिंवैस्मार्तेगार्हपत्यंदर्शपिपौर्णमास्तंभाग्निपूर्वयेनकेनापिनिमित्तेनप्राप्तेपिप्रायश्चित्तेस्थाली
पाकेतत्रोक्तदेवतायाश्चतुर्थंतेनतन्नास्त्रचित्तादशाहुतीस्तेनपूर्णाहुतिंस्रुवपूर्णाहुतिंवाजुहुयान्नपुनःस्वपूर्वपेवात्त
स्थालीपाकःप्रकृतेर्नवर्धते। इदंसर्वेष्वप्यपक्षेअपिवाप्रायश्चित्तंहिहोत्रेतस्थेतदेवतायैपूर्णाहुतिं
जुहुयादित्येतत्सूत्रंस्थालीपाकस्यैवेव॥ ॥अथस्रवणकर्मादिसर्वविकृतिस्थालीपाकानांकालः॥ ॥तत्रपूर्वेइहैवेन
र्यांतंसंस्थापेतकर्मेविकृतिप्रकरणेकिंवेणोस्यतेतत्रयदिष्ट्यापशुनायदिस्रोमेनयज्ञेतस्रोमेवास्यायंपौर्णमा
स्यांवेष्टापशुस्तंय॥ तथाकृत्वायनसूत्रेपौर्णमासेनेहिपशुरोमाउपक्रिलासेनेमाधास्यायापौर्णमास्यांयज्ञेतेतिमाध्वेवा
इष्ट्यादिविकृतिःसर्वापार्वण्यांतेनैर्णयइति। एतत्सर्वंपर्वसाधारणंरूपंपर्वातिरिक्तंतुमदनपारिजातेकात्यायन
वर्तनात्काम्यंदर्शपर्वसंधिःस्मृत्यातुतस्मिन्प्रकृतिंविकृत्योः। तदेवयागःपतनंतोयदिस्यात्तस्मिन्विकृत्याःप्रकृतेःपक्षद्

तिपादामध्याह्नपूर्वपर्वप्रतिपदोः सन्धिस्तदात्वे कृतिः कर्त्तव्या तदेव विकृत्या योगः कार्यः। अत्रमदनपारिजाते मध्याह्नव्याप्तिसंशोधनेतु सन्धिदिने प्रकृतेस्तत्त्वाधानादिकं विधाय विकृतियागः तत्रैव विकृत्या परेद्युः प्रकृतियागः इत्यत्र तदसमञ्जसं सर्वत्र कृतस्यैव मपेक्षितत्वात्। यदा तु मध्याह्नव्याप्तः सन्धिस्तदा तस्मिन्नहनि विकृतिं कृत्वा परेद्युः प्रकृतेर्योगः। सिंधुकारोप्येवमेव। पूर्वत्रेत्यादयोप्येवमाहुः। यत्पुनरेतिसोमेत्यादि विकृतेः पर्वकालत्वादावर्तनात्प्राक् सन्धौ प्रकृतेः प्रतिपदि सम्प्राप्तिर्नियमार्थं प्रकृत्यनन्तरं तत्रैव प्रतिपदि विकृतियोगः पूर्वेद्युर्विकृतिं कृत्वा तत्रैव पार्श्वसान्धिनाय्यश्चापि प्रकृते पूर्वत्रादः पूर्वमेतस्यार्थस्य साधनाय तदपि न्याय्यमेव। तथापि हेतुवादेन मूलबाधाद्गवासामिति न्यायात्कात्यायनादिभिः प्रमाण्यमितिदर्शनायेदमुक्तवान्॥ स्मृत्यर्थसाधनेतु आनर्थक्यप्रकृतेरेव विकृतिः स्यात्। सधस्कालाः अवर्तनात्। सन्धौ प्रकृतिसम्प्राप्तिर्विकृतेः कार्या। सन्धौ विकृतिसम्प्राप्तिः प्रकृतेः प्राक्। सर्वे निबन्धकारा विकृतिमेव मेवं निर्णयं चक्रुः। स्मृत्यादिपीठिकाकारेण दर्शितः परमुक्तमात्रकं प्रामाण्यं नास्तीति। पर्वणोर्मासस्तु तदित्याद्यर्थवादेन विरोधाच्च। सएवं निर्णयमीदृशमाप्तुकामः पर्वणां सन्धिप्रकृतिं कृत्वा तत्रैव विकृतिं कृत्वा परेद्युः प्रकृतियागं कुर्यात्। एवं सति सर्वाधिक्यं स्यात्। एवं विनोघट्टितेन नेत्रामावास्यायां वोर्णमास्यामिति विकृतिविधाप्रकृतिं सन्ध्यौ

गृ० सि०
॥ ५४ ॥

MEMORIAL

यतस्मिन्याबद्यर्थं प्रतन्तेदक्षदासेक्षणेननमिस्तविष्टंकृत्वापूर्वमुपरिष्टात्कृदेनोगारासपोस्यवरस्तालप्यांनेकुलानोप्य
विष्टपिंडस्यप्रशस्तकर्मानुकर्मक्रियांपुरोडाशंश्रपयंतंकृत्वाकपालेनोधायतमद्भिःप्रोक्षणीकृत्यादायसंस्कृत्याज्येनसंस्कृ वस्रुचो
उद्गाश्रोधानाश्चधिः पर्यग्नीकृत्यपुरोडाशमनुमंत्रयते प्रताव्यदमेदभिजुहोत्यनुपरिसमागंनमस्तानोधिषतेधेवुश्चृतं
श्रपयिष्णुहविस्तंप्रक्षाल्यापिष्टपात्रेप्रक्षालयेत्॥ ॥ननुअज्यघृतयोर्हविस्त्वस्यकथंहविस्तरणादिदर्वीनिमार्गांतेपुरोडाशस्तस्य
स्याद्विदनोवाद्यपरपुरोडाशवभिचार्यादिमुद्वास्यस्यवद्विष्यास्यात्तदुत्तरतआश्रयपात्रेपुरोडाशंतेतिमंत्रेणकिंनिमित्ते
प्रभवतिनयेत्प्रकरएष्वाकुर्यात्॥ तदुक्तंकाधानारंभेतानंकुर्यात्सायंधाधानाद्यंत्यमागांतेअनुदुग्धाश्रुवान
वद्वानथर्वणावदायज्ञनिकाधिकारेकृतेस्वाहाकारंपठेद्यृतिश्चतुष्पर्यंतुहुयात्॥ ॥नाश्रस्वाहांतेहोमेअग्ननये
तिचतूर्णांप्रगस्योनिस्विष्टकृदाश्रापण्यकर्मप्रधानहोमेवरस्तोमेविनियोगः॥ अंअग्नेनयसुपथाराये अस्मान्विश्वानिदेव
वयुनानिविद्वान्युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठांतेनमउक्तिंविधेमस्वाहा॥ अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्स्व
स्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा॥ पूश्चपृथ्वीबहुलानउर्वीभवातोकायतनायशंयोःस्वाहा॥ अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवा
अनग्निताआभरभद्रहेडः॥ पुनर्नोयज्ञंदेवयुंसुविताययदेवहूतमोवितमोजिगीषसिवमृतोमियंत्रस्वाहा॥ पाहिनोअग्नेपायुभि
रजस्त्रैरुतप्रियेसदनेअग्नेसुक्षान्॥ मातेभयंजरितारंयविष्ठभूमेविदन्मापरंसंतरंस्वाहा॥ चतुर्थ्यृचंतयऽदं०

ततःस्रुग्घृतेनादक्षिणंपरिप्रोक्ष्योपस्तीर्यतस्मिन्हविस्तस्मिन्पुनोडाशमादायहविरभिघार्यपंचावत्तानिजुहोति॥अ
ग्नयेस्वाहाग्नयइदंनमायस्वाहाइत्यंपर्यवदीर्यपुरोडाशंहविस्तस्मादुत्तरतआश्रयणंपात्रंतस्मिन्पुरोडा
शमासाद्यस्तीर्णंतदाश्रयेणपात्रेणोपमानेनदक्षिणाहविस्तस्मिन्स्रुवशयेशानेदर्वीस्रुवेणपुनोडाशंपरिसमूह्यदर्वीकुर्यादि
त्येवंवाद्विकंसंप्रदायः॥ मानोअग्नेवधंजोअथवायाहिनोवधंजानपदंदुष्टुनायोमांदस्यतेकृतेमादनेनोमारीमतेसहस्रसावन्यरादासत्वाहाअग्नयइदं०॥ततःस्रुवेणाज्यंगृहीत्वाप्रो
क्षणीरभ्यवद्यतिनेदंहविरिदमहंसुवेणजुहोमीदंनमइदंनमइदंनमइ

मीत्युक्तदक्षिणतः। ध्रुवमसीत्येतेन परिदद्मीति पश्चात्। ध्रुवमसीत्येतेन परिदद्मीत्यात्मानं। अन्यः कर्ता चेन्नोपदस्थाते द्वितीयो यजमान

नामोच्चारपरिदानमिति वदेत्। एतावत्यपि दाने एतन्नधीनमवयवाः। ततः प्रतिपदमाख्यप्रत्यक्षो दृषदानि पर्वतिसायं प्रातःकाले

पृथग्यथेदव्यतिषेवस्स्वाहेत्यग्निः शुचिर्देवोदेवेभिरित्येतत्। नत्रयेसप्तदशमिन्द्रनमस्कारादि परिदानानां तेन कार्यं विहेनमस्कारादिक

क्रियेतेत्यसमाप्तदर्वीनां निधानानि दिवसचिह्नाय संख्यार्थायोपरिगणनपरिगणा। एतेषु यादंतःसायं प्रातःकालोनावतो यद्वोसस

देवदद्यात्। तथा चप्रथमयजिदानेतेनमस्कारादि परिदानांतेसदृदेवप्रत्येक, अन्नतदक्षनेवक्लिष्टपरिदानेसुरब्धः पक्षः

प्रसरस्यायहेकइ येतस्सङ्ख्यातइकादशेः। अवणाकर्मसर्वत्रबली प्रतिवर्षकार्येविहितेधाय्यप्रणाद्या व्यवस्थानाकार्यिका

मताइतिव्यवस्थातः। अवणाकर्मसर्वत्रबली चेन्नदृर्यपुच्छादिचेचित्तं प्रतिहतमाथवाहितानिपर्वतेअनाहिताग्नेस्तमुक्ते

वयुक्तं। इतिसर्वत्रबलिः। अथर्थयुङ्मासेपौर्णमास्यामाधेयुजीकर्मकार्यं। प्रवर्ग्यः कृतीदिधेवगृह्यकुर्ध्वालेपनस्

दादनार्नभिन्नोनतानिसमीकरणं प्रदूदामागहिउन्मृजनदूर्वानिवहनाल्केकानंविधायसर्वगृह्यांक्रियेषणस्नानशुक्लांबन

स्तृतइतिकारियेतेः। पत्नीसंस्पृष्टपुत्रादिसमेतोभर्गादिक्षोपस्नानंविधायशुचिः शुक्लांवासोः प्रातर्नोदासनंकृत्वाप्रथमप्र

योगेनोदाहृतिविधायप्राणानायम्यादशकालेकामसंकल्पेपुत्रादिसहितस्यस्नानंकृत्वेतिविषयस्पर्शपूर्णेतापूर्णेनवसरा

दनविधिद्वारा श्रीपतमेकपत्नीस्यंतेनिरग्निविधिरूपमाधेयुङ्मासेकृष्णपक्षेइतिसंकल्पेव्याप्तिं व्याप्तिमाधेयुङ्मासेकर्मणि

देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानमित्यादिवक्ष्यमाणेतेपसुपर्वतेवरुडव्यणपशुतंदुपातंदुव्रणेनचित्तेकृतमित्यादिदूर्णपात्रनिर्व

र्तनेनः प्रत्यक्षसपत्निकेपूर्वपक्षेपशुपतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिचतुर्नामुष्टिं। अर्थेपशुपतेकर्मणः पूर्वमकृतत्वाद्यन्मोऽङ्गीर्णश्रीस्तो

र्णंतंदुष्टान्वानिरस्यतदेवप्रत्यक्षत्वादाख्यातादिचरुअथवांतंकृत्वोपयस्याःयेनिधिकृतंदुव्रणंस्यस्यात्तृपातकस्मिन्सत्यांस्यनिर्वप

यःपृषातकाख्यंविनत्यकृत्वाःयेसंस्कृत्यपृषातकचरवोसंरूपयंतिकृत्वा।यस्याःयस्यकर्मणोद्यंयागातेपुरुषादिनिर्वपन्नार

ब्धेस्वसंनिधोवोतानुपदेश्यावदानधर्मोचरुसमवदायपशुपतयेपशवेकाय्यशेकाय्यपृषातकायस्वाहेतिकृत्वापशुपतयेश्वि

नकायेत्यङ्गेन। ततोयजमानोजहात्यन्यपत्नीं यस्तुवणेदृषातकर्मडलोद्वृत्यवदायाग्निर्धीर्यंयजमानेनुब्रुयाद्। अङ्गमेपू

र्णंतोपूर्णमेवायस्मदसृपातकायस्वाहेत्यंडलिनेवद्वृत्वापृषातकायेदं०। चरुपृषातकेवास्थिरकृतमन्वयेसंस्कृतमादिकर्म

ज्ञोयंसमाप्तेहोत्याग्नेयंयुङ्क्ते। पशुपतयेत्वाजुष्टंनिर्वपामीत्येतस्याहिष्टमंत्रत्वेपिदर्शनिगदत्वेनकर्मत्रनिर्वापप्रयोगत

त्वेनचोदनाद्वाक्यभेदेनचाग्नेयंयुङ्क्ते। यथाग्नेयंयुङ्क्ते। यथाग्नेयंयुङ्क्ते। तंग्नेयोहायनी

पशायाश्वेतवत्सदोषेवोत्सर्गेयांयोपौर्णमास्यामावास्यायांवाकृष्णशुक्लपक्षयुक्तेपक्षयुक्तेदेवतंवाप्रीत्याथ

र्थंकुर्यात्। श्रीहायणस्यवैसंतनुपर्वतेगोणःकालःअनापदिगोणकालेकुर्वन्प्रायश्चित्तपूर्वकंमासधर्मंकुर्यादितिस्मार्तेनुपपद्यतेतिरा

PAGE(S)MISSING

NOT AVAILBLE

59

D. BHAU DAJI MEMORIAL

यन ब्रह्मणो नांशान्नुपेयुः ॥ ततस्तत्स्तत्सामस्यूर्नाप्नुयुः ॥ यद्वा ऋक्षु रेवद्दक्षिणया ब्रह्मत्वं क्रियते तन्नेतन्नयधान्येषु सर्वेषु पुत्रपोत्रास्तथैवन शयानन्नयधावकारो वा दोषयति ॥ तन्नाउ ह्याहोपवि रथप्रोथुरवाः ॥ अतोदेवाः काण्वेभ्यो धातिथिदेवा गायत्राज्ञपेविनि ॥ ७ ॥ अतोदेवेति ऋचुनपितथैवन्नयिलो ह्यायोपविरथ्यमश्विभमुरवाः यतावि छुविरेचनमृतिहतीयेपादे सहऊर्ज पिन्वा पुनर्नपितथैवन्नयिलो ह्यायोपविरथ्यमश्विभमुरवाः यतावि छुविरेचनमृतिहतीयेपादे सहऊर्ज पिन्वा पुनर्नपितथैवन्नयिलो ह्यायोपविरथ्यमश्विभमुरवाः ॥ एषिद्व्याः सप्तधीमिर्वित

हु॥ आज्येनसहधानांपर्यग्निकरणंभवेत्॥ ६॥ आज्यस्थालेवलोस्रुतौतासंज्ञिकोक्षणंभवेत्॥ वरंमादायेसर्वपुरोडाशम्
नःपरं॥ ७॥ वहिर्न्याज्यंतनेछस्रुवेणजुहोतिनिमज्जयेत्॥ षकारादष्टमेपथवापुरोडाशंनिमज्जयेत्॥ ८॥ अथघृताज्यमा
तंचर्वाहुतिचतुष्टयं॥ हुत्वाचतुष्टयेनाज्येनयेनिघ्नंतंचतनः॥ ९॥ उपस्तीर्यपरिसमूहेनकुशैर्दूरंनिधापणं॥ अथ्यंतायेतिमंत्र
णदृ॥ अछिद्रेणतुहोत्रयाः॥ १०॥ इदंहविर्यजमानोऽहंदेवेभ्यः॥ सवित्रेकर्मकर्मणेदेवतयेकर्मणेसवितुर्वःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां
पूष्णोहस्ताभ्यांजुहोमीतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ अथपरिसमूहनुसंख्यंयेकुशाःपरिसमूहनेतुः॥ उपयमनंकुशपत्राणांतु अन्ये
ऽपिनिमंत्र्यंस्रुवेणयेनुवेणवा॥ १२॥ अथोपस्तरणंकुशानांअन्यःकुशैरितिमंत्रेणजुहोति॥ सवितुर्वःप्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यां
ग्रहणंजुहोमीतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ १३॥ यास्तुधानाअनभ्यक्ताःपुरोडाशादिप्रोक्षणंतासांअभ्यक्तेत्यादिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेण
वाहुत्वा॥ १४॥ पवित्रेस्थनइतिमंत्रेणपवित्रेकरणंहुत्वा॥ १५॥ इतिश्रवणयुर्मा॥ अथप्रणयनंदर्वेरत्नुभिःकुशैश्चास्थितेः॥ १६॥
॥ १७॥ इतिश्रवणयुर्मा॥ अथप्रणयनंदर्वेरत्नुभिःकुशैश्चास्थितेः॥ १६॥ हविष्पांतमितिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ १७॥
अथघृताज्यंगृहीत्वाअग्नेरुत्तरतोदर्भेषुसंस्तरेषुपूर्वाग्रेषूदगग्रेषुवाप्रागग्रेषुवाप्रत्यग्रेषुवाउपविश्यसव्येपाणावाज्यस्थालीं
निधायदक्षिणेनपाणिनाश्रुवंगृहीत्वाआज्यंसंस्कृत्यसकृदुत्पूयाभिघार्यपरिसमूहनेनकुशैरुत्तरतोदर्भेषुपूर्वाग्रेषूदगग्रेषुवाप्रागग्रेषुवा
प्रत्यग्रेषुवाउपविश्यसव्येपाणावाज्यस्थालीं॥ १८॥ वहिःप्रदक्षिणंकृत्वाकुशैरुत्तरतोदर्भेषुपश्चादग्नेरुपविश्यच॥ सर्वत्रसव्यापसव्य
विदानंतरः॥ येसर्वत्रेतिमंत्रेणकुशैरनमस्कृत्यहविरादायतांजुहोमीतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ १९॥ ध्रुवामंतेपरिवृहाम्यंतमुत्कारंनिधारयेत्॥ ज्येष्ठमनुक्रमतःपुरुषानप्रतिदुहेतेनभा॥ २०॥
नतःपत्नीध्रुवामनुहरामीतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ वाचंधेनुंपुरुषानुपजीवंतीमुपजीवामीतिमंत्रेणवाचंपुरुषानुपजीवंतीमुपजीवामीति
मंत्रेणवा॥ २१॥ ध्रुवमासिधरुणाकर्तारंविश्वकर्माणंधारयेतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ ततःपत्नीध्रुवामनुहरामीतिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा
॥ २२॥ अन्यःकुशैरित्यादिहरणंनामसमर्पयेत्॥ २३॥ सायंप्रातरग्नयेगृहपतयेस्वाहेत्यादिमंत्रेणस्रुवेणयेनुवेणवा॥ बालेमेबहवेस्वाहेत्यनमस्कारा

दिरिष्यते॥ २४॥ सायंप्रातरग्न्योर्यावंतःकाळास्युस्तावंतोवाबलिस्तस्मिन्नेवारात्रिशेषेदद्यात्॥ २५॥ इतिसर्वप्रायश्चि
कुवरताभवयुजीकर्मतदिदानींमयोच्यते॥ स्पष्टाश्वयुजेकर्मासस्यपोर्णमासस्यांतुकर्मतत्॥ निवेशनमग्नेकुर्यात्कुड्यानोत्वे
पनंभवेत्॥ उपर्याछादनंचेद्यासमाभवेत्तदोत्तमं॥ २६॥ सर्वेषुहविर्देवेषुरत्नानिप्रोक्षणंतथा॥ उपासनहुतेप्रातरन्वा
धानादिपूर्ववत्॥ उत्कांपशुपतीमेतचतुर्थंतंततःपरं॥ लोकेशंनिर्वपामीतिनिर्वपेत्प्रोक्षणंतथा॥ २८॥ जोक्षामीतिविशेष
स्तूजोक्षणेन्यूनमंभवेत्॥ चरुश्चरुपणपर्यंतंसवघातादिपूर्ववत्॥ २९॥ कुर्यात्पिंडपातंचनामहविरन्यत्तदुच्यते॥ पयसाज्येनिजि
त्रेतुनत्वयस्पिंडपातकं॥ ३०॥ अस्यापिचसदाज्येनपर्यंतंनिवृत्तंभवेत्॥ आज्यस्थालेवलोस्रुतौतास्रुजिजोक्षणंभवेत्॥ ३१॥
दधाभिघानंतस्याज्यस्यादाद्यसंस्कारादिकं॥ ध्रुवाज्यभागपर्यंतंसंन्वाधान्यादिभिः॥ ३२॥ पशुपतयेहिरण्यगर्भायेतिनामतः॥ एकादशकपालस्यादितिमंत्रेणपुरोडाशं॥ ३३॥ अथोपस्तरणंदक्षिण्यः॥ बर्हिरितिगृहीत्वाजुहोति॥ इदंवत्सतरुवेणवदर्भा
तमबध्नाति॥ ३४॥ पुरुहूयंजुहोमीत्यंतेहूयेतिमंत्रेणवर्षतामितिहविर्धानात्॥ त्रिष्टयंत्रिवृत्कुलायसमापयेत्॥ ३५॥ इत्याश्वयुजीकर्म॥ शारदाश्वयुजंनामपर्वेष्टिस्यान्दुर्यजे॥ दर्णपात्रंनिधायान्तमन्योधानादिपूर्ववत्॥ ३६॥ निर्वपेत्प्रोक्षणंतर्छिभनेना
मत्रब्रह्मणि॥ इदंराज्यभागपर्यंतंमबधानादिपूर्ववत्॥ ३७॥ तिस्रश्चर्वाहुतीर्हुत्वासज्रित्यादिभिस्त्रिभिः॥ ततःस्विष्टकृतंहुत्वा
पूर्वंनिधानंस्थिति॥ ३८॥ चरुशेषंस्थंडिलेदद्यात्सर्वेषांप्राणेनिधायच॥ प्रजापतादिमंत्रेणदद्यादिष्टिनामभिरन्वहं॥ ३९॥ भक्षानश्नंतुतु

प्राचीनावीतमात्मनः ॥ आब्भ्रेतोपविश्य स्तृणंतेवामासिमंत्रवत् ॥४०॥ मध्यमंतु हविःशेषमपसव्यीप्राङ्मात्रमंत्रकं ॥ पिंडमेक-
नपर्यंतं होमनेषंसमापयेत् ॥४१॥ एतदाद्यमणं कुर्यात्तेनार्यमा हितानलः ॥ इत्याद्ययणं ॥ एवमाद्ययणं कृत्वा दक्षेषयवनेहणे ॥४२॥
मार्गशीर्षस्पमासस्यपौर्णमास्यांतदिष्यते ॥ एवंद्युर्वा सर्वेनहविर्देवेशयनेवेशने ॥४३॥ भानावस्तमिते कुर्यादन्वाधानोदितेर्ववत् ॥
निर्वापप्रोक्षणंतद्वत्पयसिश्रपयेच्चरुं ॥४४॥ स्थालीस्थभागपर्यंतमन्वीक्षाध्यःसुतादिभिः ॥ अपश्यन्नेतिमंत्रेण प्रोक्षणीमुदगायसा-
दुतां ॥ जुपेदमध्यमेत्यादिमीक्षमाणोहविर्भुजं ॥ उत्क्रामेतिनवेनस्यादिहेमंतेतिपदंस्मरेत् ॥ स्थस्तस्तस्थयमास्तर्यंपश्चादन्नंततःप-
रं ॥ तत्रोपविशतिस्थानात्पश्चाद्धविर्जुषेदृचं ॥४७॥ एतत्सूक्तमितिमंत्रेजुषेयुस्तूनमेचिच्चाग्नीतत्रसामान्यः प्राच्छिद्रगाननः ॥
४८॥ ग्रहीनोनंतनंयायज्ये स्तूक्तंयतिसंयुतं ॥ यावकाशमथवाशेनंतनंतद्देवते ॥४९॥ उलायर्चयतोदेवाप्राशुरवास्त्रिर्जपेत्यथा ॥ चरु-
त्रोस्थःप्रथमंपादंजपेत्सुदेहिणामुरवं ॥५०॥ प्रत्यक्तुरवाहितिंयेतुस्तृतीयमुदगानना ॥ ततोजस्विबलंहुर्जहोमंचर्षेसमा-
पयेत् ॥५१॥ यथाशाख्यंराधिकांतेसंगतायुहितेनवौ ॥ जपेयुस्तूक्तानितद्वत्स्वस्ययनानिचा ॥५२॥ उदुत्तमंवरुणपाशमित्यादि चित्रंदेवा-
नामुदगादितिनमोमित्रस्यसूक्तंचरुस्थेनिवृतिंयापरं ॥५३॥ ठक्कारेसूर्यसूक्तानिवर्तेस्वस्ययनानिच ॥ आनोभद्राक्रतवोयन्तुविश्वतो-
धास्वस्तिनोमिमीतामरुद्भवः ॥५४॥ इंस्वस्तनएहोनेनब्राह्मणानप्रजपेदथ ॥ ॐस्वस्तिनइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववेदाः ॥
दधातुतार्क्ष्योरिष्टनेमिःस्वस्तिनोबृहस्पतिर्दधातु ॥५५॥ इतिप्रत्यवरोहणं ॥ अथपिंडपित्र्ययज्ञः ॥ एवमग्नौहुत्वाग्नीन्समंतःपिंडपित्र्ययज्ञंप्रारभेत ॥ स्थालीपाकमंतः पिंडपित्र्ययज्ञः प्राक्तः सर्वोग्नौहुत्वाग्नीन्पवित्रवंतौकृत्वा

प्रतिस्तंदेवावरणीयं ॥ तुनपुनस्तस्यदर्शपूर्णमासस्थालीपाकारंभप्रतीक्षा ॥ अमावास्यायामपराह्णे पिंडपित्र्ययज्ञं
नचरेत्स्यमावास्यायामपराह्णेपिंडपित्र्ययज्ञइतिश्रुतिस्तत्रेयंस्मृतिस्तत्रकाश्यादिधानांपित्र्ययज्ञःस्वकालेजातदर्शनंस्या-
दितिजैमिनिसूत्रात् ॥ तत्रस्तूक्तंअमावास्यायामपराह्णेपिंडपित्र्ययज्ञइति ॥ अमावास्यायामितिपदंचेदत्रोच्यते संधि-
वचनंअत्रापराह्णशब्दसमन्वयात्तद्ध्यहोरात्रेवर्तते ॥ तस्मात्पराह्णेअह्नश्चतुर्थेभागेपिंडपित्र्ययज्ञःकर्तव्यइतिसिद्धं ॥
अनेनरवेदर्शेरौपर्वणिस्थालीपाकोनंतरंअपराह्णेपिंडपित्र्ययज्ञःकर्तव्यइतिसिद्धं ॥ अरवेदर्शेतुदर्शनंदिनेएवपिंडपित्र्य-
यज्ञः ॥ अतोत्राज्यसंधौतिघिसंधौतुयागइर्वदिनद्वयेनिरूपितइतिन्यायात् ॥ यागःस्थालीपाकः ॥ अत्रयोनाहितानग्निरासनोग्निमानूमट
नपिंडकःसव्यस्यमाणपार्वणश्राद्धंपिंडपित्र्ययज्ञंतंवारवेदर्शेतिपंगणकुर्यात् ॥ रवेदर्शेतुदर्शेसर्वत्रपर्वणिपिंडपित्र्ययज्ञःपर्वे
द्युरेवतंपार्वणश्राद्धमेवनयतिपंगणः ॥ इतिघ्नतानात्रसर्वस्थालीपाकश्चाप्तेसर्वेथाग्नौहुत्वासंगादिभुक्तेः ॥ यतिपंगोनाह्नयः
कर्मणोविच्छिद्यविच्छिद्यसहानुष्ठानात्तंत्रविशेषः ॥ अत्रार्थेनिर्णयस्तिथ्युः ॥ आश्वयुजकार्तिकामासिपित्र्यंपर्वणिपिंडपित्र्ययज्ञ-
तथाचसूत्रं ॥ अमावास्यायामपराह्णेपिंडपित्र्ययज्ञइति ॥ व्याजनायणइति ॥ अमावास्यायामितिशब्दः ॥ जातिपरःसंज्ञापरोवा ॥
वचनोप्यत्रापराह्णशब्दसमन्वयात्तद्ध्यहोरात्रेवर्तते ॥ तस्मात्पराह्णेअह्नश्चतुर्थेभागेपिंडपित्र्ययज्ञःकार्यः ॥ ओपवसथ्येय-
मनीमेवाहनियदाबहोनाजस्वधोतिसंधिःस्यात्तदोपवसथ्यंएवाहनिक्रियेतइति ॥ अयंचस्मार्तोनित्यमतासंज्ञकंदर्शश्रा-
द्धव्यतिपंगेणकार्यः ॥ व्यतिपंगोनामभयोसहानुष्ठानं ॥ एतच्चस्थालीपाकेनसहपिंडश्राद्धंमुद्दिश्यतिसूत्रेदानंतत्रसंबंधः ॥ एवंदर्श

दक्षिणतुङ्गे चिताङ्गारः ॥ सर्वे पिंडपितृयज्ञव्यतिषंगेणश्राद्धं कृत्वापने पिंडपितृयज्ञकार्यं ॥ इति कृताआन्वहार्यश्राद्धपूर्वेद्युर्मध्यमे
सिमा स्पपार्वणं ॥ काम्यमभ्युदयेष्टयामेकोद्दिष्टमथाष्टमेमध्येदार्शपूर्वेद्युस्तुपूर्वस्मिन्नहनिपाकाद्धृत्वाग्नेःकरणमित्युक्तेदर्शश्रा
द्धेस्थालीपाकेनियतइतिगम्यते ॥ स्थालीपाकेश्चपिंडपितृयज्ञेपवेतिपूर्वदिनेव्यतिषंगःसिद्धःअथेतरापिजातूतूष्णीं पिंडश्राद्धादेन
पिंडव्यतिषंगउक्तः ॥ पिंडमूलदर्शश्राद्धस्यान्वाधायिदर्शस्यादुःस्तत्रस्यादेतच्चसंगच्छतेदर्शेविषयलात्तंवंउपवेतिपूर्वदिनेवेमध्यं
श्राद्धंपूर्वदिनेचकेवलंपिंडपितृयज्ञःकार्यः अतएवोक्तं व्यतिषंगस्तानाम्नापूर्वस्थालीपाकश्चेद्धृतेसर्वश्राद्धेपूर्वसंगादिति ॥ प्रयोगप
रिज्ञानोत्पिंडपितृयज्ञविषयेवापूर्वदिनेश्राद्धेऽग्नेःकरणंमेवनपाणिहोमः ॥ चतुर्थ्यांघोषुसाग्निषुहोमेविधीयतेचित्र्यब्राह्म
णहस्तेस्याद्दक्षिणेषुचतुर्थीपितृपिंडेषुनियमात्तानचलोकिकाग्नेःपक्वस्यकरणंश्राद्धाग्नेर्होमःनान्यानेपक्वमन्यान्ने
नहुयादितिनिषेधात् ॥ एवंश्राद्धस्यतत्पक्वेनस्मार्तानेनपचनाग्नेर्वाकरणंव्युत्पात् ॥ स्मार्तास्तुसर्वेद्यवेवंश्राद्धंनव्यतिषंगं ॥ इदम
वयुक्तं ॥ आहिताग्निनातुसर्वाधानिनाहुर्धानिनाचसंसर्गेणखंडेनादर्शेश्राताग्नेरुद्यमेचपिंडपितृयज्ञःकार्योनतुदर्शश्राद्धंव्यति
षंगेणेति ॥ विस्तरस्तुमीमांसितोविधिनामधर्मनिर्णयसिंधूक्तः ॥ अथप्रसंगादेपिंड्यौनजस्त्रंतायांपिंडपितृयज्ञप्रयोगंदर्शपिंडपितृयज्ञेपूर्वप्रायश्चित्तार्थंसंक्षेपतोनिरूपयति ॥ दर्शेपिंडपितृयज्ञेनाग्नौकरणंभवतिदर्शपिंडपितृयज्ञेनपेतिबधदूषणंभाव्यं ॥ तत्रजनार्दनस्मार्तानांदूषणाभिलाषेणोपासनाग्नौश्रपणंहोमोभवतः यद्वाप्रयोगनाना
त्वेबाजपेयिकेनश्राद्धपद्धतौचोक्तलात्प्रयोगस्यासंप्रदायंविचार्यंसुकरादतिप्रणीतेहोमइतिसाधनलाघवनिरूपयिष्यामः

तिप्रणीतेवाहोमः ॥ अजहोमेपक्षद्वयंउपवीतिनाप्राचीनावीतिनाबातन्नाद्यपक्षेऽग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा ॥ सोमायपितृमते
स्वाहेतिहुत्वासव्येनेवमेक्षणानुप्रहरणं ॥ प्राचीनावीतिनाहोमपक्षेतुदर्वेसोमायपितृमतेस्वधेनमस्तेग्नयेकव्यवाहना
यस्वधानमइतिहुत्वाप्राचीनावीतिनेवमेक्षणानुप्रहरणंयद्यपिभट्टैःप्रयोगरत्नेबाजपेयिभिःस्वधेतन्नाद्यहुतौचतुर्थ्यपा
स्तेपिमेक्षणानुप्रहरणं ॥ इदानीचनानायज्ञिकोमवैविधानुष्ठानदर्शनान्नकश्चिदायोस्वाहाकायेणहोमश्चेदपवीतिभवेदिह
अग्नित्रयेवतुपक्षेग्निपर्वमेवमुक्तेस्यात्मेक्षणानुप्रहरणंतत्रयेव्ययस्यार्थेसुत्वात्सत्यर्थंसाक्षेप्राचीनावीतिनेतिनहोमपक्षे
प्राचीनावीतिनेवमेक्षणानुप्रहरणंतत्रयेव्ययस्तेसुत्वात् ॥ सव्येनहोमपक्षेसव्येनमेक्षणानुप्रहरणं ॥ प्राचीनावीतिप्रा
चीनावीतिनेतिमध्येतुभेदः ॥ इतिश्रीस्वहस्तसस्कृतसव्येनेतिभाष्ये ॥ तदाद्यौतुसत्रछेदः ॥ एवंस्वाहाकारेणवाग्नित्रयेयज्ञेएवंपितृ
दमेवंसत्रं ॥ मेक्षणानुप्रहरणंसत्यपवनं ॥ प्राचीनावीतिनेरवाग्निःमहाग्नितेतोव्यपवनं ॥ अजमासंगिरेकिंचित्यः अर्धाधानीआहिता
ग्निस्तस्यश्रोतेनपिंडपितृयज्ञेनेवंविधिःनपुनरोपासनहोमस्थालीपाकवृतस्त्रानेपिंडपितृयज्ञएवमनाहिताग्निर्मिश्रेयज्ञ
स्तत्रसूत्रस्यानाहिताग्निलेनपासनाभावात् ॥ ॥ अथपिंडपितृयज्ञप्रयोगः ॥ अत्रेवंकाविकाएकाग्निपिंडपितृयज्ञेवृत्तपिंडपि
तृयज्ञःसउच्यतेअथदर्शेऽपराह्णेनुपेज्ञाल्योपासनंततः ॥ आगद्दक्षिणाग्नेर्देमेपितस्तीर्थेहविर्भुजे ॥ कर्मसाधनमेत्वेसर्व
मग्नेदक्षिणमुखं ॥ इदंनास्तीर्यतायाममेखलांनाहविर्भुजे ॥ स्थालीपाकेनमासीद्यस्थालीपाकेनयजेयजेति ॥ वं
हिमछकटंवहेदक्षिणस्यामवस्थितं ॥ आरुह्यद्यौर्दिविःपणेस्थालीस्तंपरेनिमज्यव ॥ शवदानाहरणंवेहभवेदक्षिण

MEMORIAL

पितृमणीतामग्नेः पश्चादर्धे वासा ददक्षिणतो ध्यंजनं तत्र नक्षत्रेष्टिं पशुबर्हिषा भ्यादधेयेत तो तिप्रणीतामग्नेरुपासनाग्नेर्वपश्चिम
तउपविधुयार्धं पितृभ्यो वासो नीवीमिति वासः पितृमन्त्रमन्त्रितं दक्षिणामात्रं वापेचदद्यादक्षितिभ्यः पितृतीर्थेनैतत्पितृभ्यो मन्त्रवद्भ्यो
धायसुवेणाज्यमादायमक्षेणोपस्तीर्यउद्धृत्यरुद्धिधाविभज्योत्तरभागमध्यादंगुष्ठपर्वमात्रमेक्षणेनादायपुनर्दक्षभा
गादवदायपात्रस्थमवनयेन्नावनेद्यार्थसोमायपितृमतेस्वधानमइतिजंघा छतान्वर्दक्षिणभागेपवनाचीनपाणिर्जुह्वास्रुवमाज्य
पितृमतइदंनममेतिसंज्ञेतु पुनर्दक्षिणभागस्तुचोरवदाभ्यनयेत्कव्यवाहनायस्वधानमइत्यग्नेरुत्तरभागेपवर्व
वर्तुलाभ्यनयेत्कव्यवाहनायेदंनममेतिसंज्ञा पात्रीनावीत्येवमेक्षणमनावनुप्रहरेत् अनुप्रहरणंस्यात् भोगस्यात्। स्वधा
नमःशब्दस्त्यागेस्वाहाकारेणवाहोमः। एतदाहुरार्ष्यंसयउपवीतनाचमेक्षणमनुप्रहरणपर्यंतं। यथाभागमन्वेक्ष्यंवाहनाय
स्वाहेतिमथमाहुतिः। सोमायपितृमतेस्वाहेतिद्वितीयाजुहुयात्। तत्रान्वाहार्यपचनेचरुवा यांस्थालीपिठरंवा
उखांवापितृभ्यो दक्षिणंदक्षिणेनाग्नेः। उदीचीनंनयेत्। तत्रोदक्प्रवणेस्थंडिलेनयेत्। तत्रोदक्प्रवणेस्थंडिलेनयेत्। तत्रोदक्प्रवणेस्थंडिलेनयेत्
तत्रोदक्प्रवणेस्थंडिलेनयेत्। तत्रोदक्प्रवणेस्थंडिले

PAGE(S)MISSING

NOT AVAILBLE

68-78

MEMORIAL

अन्वष्टक्यरन्धनवनी-श्राद्धप्रयोगः॥ ॥

अन्यदक्ष्येपित्यमहरहर्दिसत्रहतोऽमतिप्राणायनैपात्रंसोमायेत्यादिमंत्रकेऽवघातान्तंप्रवहनंविनयाद्यहर्दिनंप्रयतेतत्र
कर्तारंवेदितुःपरेद्युर्बाह्मणान्बहूंश्चदेवार्थेवर्गत्रयार्थंवत्रहणाभिमंत्रयेतपराहेप्राणानांत्वयाम्यदेहाकाशोसंकीर्त्यप्राचीनावी
तीअस्मैत्वेतृणंकानांजलप्रलेपकानांदिहिरण्यस्यनामोत्पितामहिनांदातृनामस्त्रीणामिमंस्कंधेवृक्कावनुकृन्तामि
नांतोयाणांयेषुरूपाणांदर्शनानांतामहानांस्वपत्नीकानांनिलयेविधिरूपमन्वक्षंवयआदूनवभ्यांपितृभ्यहरहर्दिस्कंधेपिंड
पित्र्यहव्यंतिलैर्मिश्रंपार्वणविधानेनानेनहविषासह्यःकरिष्यइतिसंकल्प्यआदूक्षणाःकर्तव्यइतिद्वितीयसंकल्पांतंकृत्वा
सत्रहशिकारिकोक्तेविधियतनादूचोपासनाग्नितंसर्वमितिछान्दसरूपप्रयत्नेनसंपादितेदक्षिणाप्रवणेदेशेशुचिस्थेकुशतिलो
पासनाग्नितुषलेपनोछेदनविधियुक्तेपित्र्याप्रदक्षिणमेनंपरिस्तरणंकृत्वाग्नादक्षिणाग्नेःसमूहेदर्भैःसूत्राच्छन्नेवर्ह
पर्यग्निकरणंमप्रदक्षिणंपरिस्तीर्यपात्रंसादनार्थंदर्भानासीनायत्रस्थाछीत्रयंश्रपयंतीतिविधिंकृत्वादासादयेत्तत्रसमुदायि
नमश्रयमितिविधिशेषःतंदुलप्रक्षालनांतेस्थालीपूतंदुग्धांतिलमश्रंशुद्धोदनंतिलमिश्रोदनंपायसंक्षीरपरिपक्वंवाक्षिप्तोदना
यप्रदर्वमंडकारंवापात्रांतरेणादोषयसंहत्यागोमतिप्रणीयातिप्रणीयवेत्यत्रवेदेवंपरिस्तृणातिस्कंधेनेतिमंत्रेणप्रदर्वयस्रि
स्तीर्यस्कंधेनपित्र्यादिव त्रयार्थंपक्षीयाभवैपित्र्यादिनंत्रयार्थंत्रेत्योत्रयमनुष्यिरण्यप्रसेकनदूर्वयुक्तेयसहदाक्षेनेकं ॥८३॥

केनेकंकांस्यपात्रस्थीयंश्रपयामासंपंक्तौपासनाग्नेर्दक्षिणतःकुशेष्वासाद्यस्रुवेणाज्यमादायस्रुत्रयंप्रत्येकमभिघार्या
ग्नेरुदगुत्तरस्यामेतःपश्चिमतोदर्भैःकुशमेणदक्षिणसंस्तरमासाद्यदेवेतिमिश्रमितियविष्टंपृषदाज्यंदधिमंथंसक्तूनकानमु
मिश्रानदृश्यवस्कृतोदूर्वमंथास्थापनमदूर्वेसक्तूनुदधिमंथंसक्तूनोपासनेधिश्रयाग्नेर्दक्षिणतोदुग्धस्थापयसादूक्षिणत
आसाद्यापंडनऊर्णकंजिदूर्वहरणानांप्रसेकंत्रयमोपासनाग्नेर्दक्षिणतआसाद्यप्राचीनाबीतीधिमनुपस्साधायपित्र्यर्थ्या
ऋणानांस्वागतंचनादिप्राशेषुपवाआत्मवानीयंतेआदासादनकालेवार्घ्यपात्राण्यासादयेत्तत्रमाजादिदेवत्यंवृक्षेवाता
वेस्त्रस्थाकाआसाद्यप्रोक्षणानानिकृत्वाप्रत्येकंनिहितदर्भत्रयाणिऊर्जनाद्यर्घ्यपात्रोदकेनापूर्यपात्रोदकेनवर्गपात्रस्थेऊर्जस्कृदसु
मंत्रयतिसोसितिमंत्रेणयथाविधितेनमातामहादीन्हव्यवाहनेनप्रतिपादयेमंत्रादृक्षाणिलाजान्क्षिप्यगंधपुष्पाणिप्रक्षि
प्यपित्र्यपात्रंमादृपात्रंसंपन्नमितिसाद्धियथालिंगमभिमृश्यदर्भानसनामगोत्ररूपमित्यादिशुक्तपूर्वमात्रादूनार्घनेकृत्वोपवीतिस
र्वेषांनामगोत्रेणेत्यर्घसंपादितभाजनस्वधार्घ्यमितितत्रसार्द्रंतत्सुवतःक्रमेणसंस्रावयदर्भानितरवर्गस्थार्घ्यदेवीमातरादी
नांस्वधानमोनमइत्यादिसंस्रावमभिमृश्यदर्भानसनामगोत्ररूपमित्यादिशुक्तनामत्रयस्यदत्वामातामहवर्गस्यद
र्भानादायपित्र्यपात्रेसंस्रावयपूरणादिपात्रेद्योधनांतंकृत्वापात्रंचतुष्कृत्वःकरणेन त्रयोदधिमंथाज्यदधिघृतसक्तवः

कौ कुशाग्रेषु कृत्वा पिण्डान्निर्वपेत् । एतेषु दर्भेषु पिण्डान्निधाय पूर्ववत्पवित्रे कृत्वा पूर्ववत्पवित्रान्तर्हितेन दक्षिणतो
यस्य मे भ्रातुर्वा पितृव्यस्य वा पितामहस्य वा प्रपितामहस्य वा मातामहस्य वा प्रमातामहस्य वा वृद्धप्रमातामहस्य वा
दानम् इति प्रथमं कुशे कृत्वा पुनः पूर्ववदेव दानादि पूर्वमग्नये कव्यवाहनायेदं न मम इति दत्त्वा स्वधानमः इति दत्त्वा पा
देहि स्वाहा सोमाय पितृमते स्वधा नमः यमाय अङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा सोमाय पितृमते
यजि प्रभवे भवते पुरुषविध्यन्तरागादिसंपन्नतत्तद्देवतादेहार्थं दर्भे श्राद्धीयस्वद्रव्यमध्ये स्थालीपाकनिष्पन्नं चतुर्थ्यन्तं
तत्सर्वं हविश्चतुष्टयमनुमन्त्र्य पूर्वोक्तविधिना पिण्डान्निधाय पुनर्विधिवत्पवित्रे कृत्वा पूर्ववत्पवित्रान्तर्हितेन दक्षिणतो
प्रक्षाल्य नेत्रे कृत्वा स्वयमाचम्य पूर्वोक्तविधिना पिण्डान्निधाय पूर्ववत्पवित्रे कृत्वा पूर्ववत्पवित्रान्तर्हितेन दक्षिणतो
शुंधतां पितामहः शुंधतां प्रपितामहः शुंधतां मातामहः शुंधतां प्रमातामहः शुंधतां वृद्धप्रमातामहः इति मंत्रैः सप्तकृत्वो
णामधुसर्पिस्तिलयुतान्नवपिंडान्कृत्वोद्धृत्य पूर्ववद्दत्त्वा हस्तौ प्रक्षाल्य आचम्य पवित्रे कृत्वा पूर्ववत्पवित्रान्तर्हितेन
दत्तान्नेदं विष्णो श्राद्धं कृतमेतत्ते पितृभ्यो मया दत्तं तदक्षय्यमुपतिष्ठतां नो मम ददत पितरो मामदंत पितरस्तृप्यध्वं तृप्यत तृप्यध्वं सर्वे
ज्ञानात्सकृदेवानुमंत्रणं कार्यं एतद्दर्शपितृयज्ञेन तुल्यं नयधर्म्यं पित्र्यं हव्यमासाद्यासाद्यासकृत्तत्र तत्र श्राद्धे तत्र तत्र देशे तत्र तत्र काले मोक्षः पितरः ।।८४।।

मनोन्नं कुर्वामहेऽयं नेत्र नः पितरः इति मंत्रैर्यथापठितैः पितृशेषान्नं इत्यादिना तत्तत्कर्मणे यथाकर्म कुर्यात् । अथाहरणं सर्वेषां सुगमदर्वे
तिरश्चिनिर्वपेदनेन पितृयज्ञवन्नेत्र नेत्रेण वर्ग्यत्रयस्य मधुघृतपिंडान्भोक्तृभ्यो धर्मपितृभ्यः पितृयज्ञवत्पिंडान्निधाय पूर्ववत्पवित्रे कृत्वा
पिंडोद्धासनादि पात्रासनं पर्यंतं कृत्वादि प्रधिसर्जनादि श्राद्धवद्दत्त्वा वर्ग्यत्रयस्य श्राद्धांगतिलतर्पणं कुर्यात् ॥ मातृद्विजे पिंडदानकाले एतद्गोत्रस्य श्रीदेवशर्मणः
शर्मणो वसुरूपस्य एतद्गोत्रस्य श्रीदत्तशर्मणो रुद्ररूपस्य एतद्गोत्रस्य श्रीविष्णुशर्मण आदित्यरूपस्य अमुकगोत्रेऽमुकरूपेऽमुकशर्मन्नेतत्ते स्वधा
आर्द्रं अभ्यंजयतितिलैः एवमभ्यंजनदानेऽभ्यंजयामीति प्रत्येकं द्विवारमंजनं एवं पितामहे प्रपितामहे द्विरेव मातृद्विजे पिंड
दाने एतद्गोत्रस्मै तातायेदं श्रीदेवदत्तं अमुकगोत्रायामुकरूपाय येन युष्मा तातायेति पिंडं अभ्यंजनं पूर्ववन्नामानुक्त्वा
अभ्यंजनेत्यंजनं पितामहे प्रपितामहे वृद्धप्रमातामहे चैवं सर्वत्र पिंडदानादिषु मातृद्विजे एकं नामत्रयं द्विरुच्चार्य नांतं
नम्नामनिर्देशपूर्वं चैवं कुर्यात् पितृनामत्रयं तातेति नामानि निर्देश्यानि ॥ ॥ एतच्छ्राद्धं कर्तृणां प्रायश्चित्तमृत्विधाने । एकस्मिन्पितृपितामहप्रपितामहेषु मातृद्विजे । अन्यत्सर्वं यथादर्शन्यूनसंपूर्णं यावद्विसर्जनादि । अन्यत्सर्वं यथादि श्राद्धे अन्येषु सर्वश्राद्धेषु
वायत्रकुशा पिंडसर्वं श्रपिंडदाने स्त्रीविषये ये चात्र मंत्रास्तान्यत्र तत्रोशन्मंत्रान्पठेत । नवृद्धिर्गोत्रेत्र प्रयोगः । कार्यनिर्णयश्चात्रे

॥८५॥

MEMORIAL

...नित्यमाग्नेयमाधानं वर्षाभ्योऽतदर्थत्वादङ्गनिरूपणं॥ ॥अथाग्निनाशकारणानि॥ ॥यदाहिताग्नेर्धर्मस्यास्वओ...
वासनिरूप्यत्वेनविधिपक्षेऽपिमाङ्गिकत्वमेवयोतनस्यव्यर्थत्वाच्चेत्यादिनाग्न्याधानेनिमित्तान्यग्नेर्नाशनिमित्तान्यपि...
सनिरूप्यानुच्यंते॥ ॥अथक्रमप्राप्तोयाग्नेयेष्टिनिमित्यनाम्नासर्वशाखाप्रत्ययन्यायेनकर्मनिरूपणाय इष्टा पूर्तादिकर्मस्वि...
शाखयोर्मध्येनविधत्ते।तत्रयोधायस्तेनाग्नाहवनीयादिभिरादधातीत्यादिसूत्रेणाग्न्याधानंविधत्ते।तत्रयोधायनीयप्रयोगप्रदर्शनाय...
चिकीर्षायश्चेत्यादिविध्यंशेऽर्थवादेते।यद्यजमानःपत्नीवासोदक्यास्तमयेवेलायामग्निसंक्रामेत्।संसन्नयज्ञोयजमानस्यस्यात्...
पत्न्यैपत्न्यंवश्यसेवेत्।पत्न्याःकार्यातिनपत्नेयंइत्यनानोद्यंवसेत्॥ ॥यदिपत्नीयजमानश्चउदक्यास्तमयेवेलायां...
यावास्तमेतीमाग्नेयमस्तमेतिमाग्नेयंवानिर्वपेत्।तदग्नयोलौकिकाग्नयश्चवैतिअथविकृतेनग्न्याधेयंकुर्वीतेति।तथाचकात्यायनः...
विहृत्यातिसमाप्यश्चेत्सीमानंक्रामेद्यगच्छति।लोमकाचाग्नेयेतस्यपुनराधेयमिष्यतेइति।उदक्यास्तमयप्रतिनिधानं...
लेपितयोर्मध्येवास्तमेतिक्रमयोर्मध्येनिवर्तते।अथवाध्यायनस्त्रैः।अथयदियजमानश्चेत्पत्नीवोभावेवनिर्वपेत्...
तोग्नाग्नेयमष्टाकपालंपुरोडाशंनिर्वपेत्तावद्गार्हपत्यमन्वाहार्यपचनमाहवनीयमित्येतत्सर्वंसमाप्यकालंप्रतीक्षेत...
पत्नीत्यादिअन्यस्मिंश्चकाले।अन्याधेयमाहवनीयंपुनःसंधानंयाति॥ ॥अग्न्याधानंनिरूपितंतत्रयोग्याप्रासादवास्तुनोपु...

...स्युरुत्तरयोर्लौकिकाग्नयोनिर्वपेयुरग्न्याधानंप्राग्याप्रासादूर्ध्वंतरणेरुद्धूमसेनदोषःस्तंभेष्वेवमनेत्थ॥ ॥अथाग्न्य...
धानेसमानोप्रहरणोत्तरयोर्जघन्यानःपत्नीचाग्नाग्नेयातां।तदग्नयोवैतयोर्लौकिकाभवंति।तदाग्न्याधानंप्रायश्चित्तंअग्न्याधा...
विधयेवैश्यमन्यतेनाग्न्याधेयंकर्मेत्य।समारोपप्रकाशस्वभावस्यप्रकाशस्यछेत्तुमशक्यत्वात्।तेनःतत्रभवानग्नि...
समारूढेद्धुनिर्वपेत्पुनर्हविर्निरूप्यतेअनेधसमूढेद्धुनिर्वपेत्पुनर्हविर्निरूप्यतेअनेधसमूढेद्धुरित्यस्यैवंविधस्यवचनस्यायमर्थः...
मानेपुत्रसमारूढेद्धुनिर्वपेत्।मूढेद्धायस्यपतितंवासमंदुरुत्थायतस्यकर्मनिरूपणायेदंवाक्यंप्रवृत्तं।तेनाग्नयोनश्यंति।
वत्सांशुकमत्कुणमशकूणविद्रुणविद्रुतसो।श्लेष्मकाश्रुदूषिकास्वेदादूदशोतेनृणांमलाः॥एतेऽग्नेरवस्करेनीनांनाशाःतथा
धानप्रायश्चित्तं।अग्निंनदुरुस्वेत्यादिसूत्रेणसंस्पृशेदग्निंहृदयेइत्यत्रकेचित्पाठेनकार्यमितिमुख्ययेनेतयइतिमंत्रेतनच
नाद्रुदस्थलायाग्नेस्संस्पर्शेहिहृदयेनवाग्न्याधानमितिकेचित्।अत्रअन्यायेशुचयेइतिस्थालीपाकोज्ञेयः।चित्रांशुः।अ
समाधायनंस्वामीसीमानंक्रमुंछ्यगच्छतिअसमाधायनामअचुपस्थायेत्यर्थः।अग्न्यंतिकंसमाधायतावन्नोनीप्रत्व
क्षते।यावद्दर्शेदिदृक्षतेलक्ष्यतेनसन्नसन्नइतिकात्यायनीयदर्शनाधिकरणेप्रथमसंधिविषयेउक्त्वादर्शसमाधानंअ
चुपस्थानेअचुपस्थायेवागमनेइतिनाशःपुनस्तेतस्मिंधनंवेसइत्यत्रदृश्यते।तत्रयेवांसूत्रेअचुपस्थितेगमनेप्रकांतंत...

तोतदाऽस्त्राः समानूदा वान्तयोर्लोकेऽप्राप्तवैति। अत्राक्यविषये न्यूनतारोपेणः कर्तव्यः। अन्यतरारोपेणाभावेऽधा
नमेव प्रायश्चित्तं॥ ॥नदीलक्षणके त्रिद्वर्षीयेति। कूलद्वयोत्तरालेयनदीशब्देनोच्यते किंतुतद्देशवासोपलक्षितसंघो
नदीभवेत्। अतोधेनुः सरस्वतीनदीप्रस्रवणीयजलेति। नदीशब्दोधेयत्वेनास्येऽधिसंबध्यते। एकेननामधेयेनदशा
योऽनगामियत्तदर्थंतन्नदीशब्दवाच्यमित्यपरेऽमुमर्थमाहुः॥ प्रवासादन्येऽपि॥ ॥विनातत्पितुर्वदापत्नीनदीमव
ज्ञिरणमिति। अतिक्रामेन्नदीरागतीर्विनाशास्यादितिस्मृतिः॥ ॥नदीसंतरणेग्रामयोः परस्परंसंक्रमणेसंवत्सरा
न्तरेवापत्नीयज्ञमानोवाचयेत्। तरणिर्नावान्तरणेयाः। अनावारेजलोत्तीर्णोलोकैकदेशेयाम्। तथाचैत्रकोडी
नदीसंतरणेगतोमासंक्रमणेतथा। प्रवर्त्तोदीक्षितस्वामीवर्षास्विस्मृत्वाप्युत्तरयेत्। प्रयश्चित्तादिविधानमन्य
थाक्रियेतानाशानं। अत्रापीयंपरिभाषा। इहनावारेजलेतरणमभिप्रेयते॥ ॥इत्येतदेतत्प्रादीपनं। अत्रयेऽग्निवदुच्यते
इत्यादिकंपदद्वयं। अधिकृतमन्यदधिकृत्यान्यदधिकृत्यपुनराधानपदत्रयंव्याख्यैकएवार्थः स्मार्तपुनस्संधानमत्रेऽनु
क्तंअथत्रिकाण्डेनोक्तान्यतिनाशानिमित्तानिशिरश्छेदः। कपुनिदग्निनाशेकपुनरपिपोनरुत्यमनादरेयवनदर्शे
दर्शकर्तुरित्यत्रेनास्यसमंतमप्युच्यते॥ ॥निकोडमठेआगत्तोत्तानहिलपथानशतयोजनेआहिताग्निः॥

यायावदग्निहोत्रेविनश्यति। अहंत्वयमनुष्ठानोत्तायेदग्निनातस्यस्यात्पुनराधेयंकर्तव्येतिनथादि
वा॥ ॥पुनर्विधत्तेतुपक्षेत्वयमनेनेति। कर्तव्यंपुनराधेयमितिवेतादेवेदंसिद्धं॥ विधत्तेतुपुनर्निर्मथ्यप्रत्येवा
म्युदकादिकंविन्यस्तेष्वग्निनाशेस्यादुदयनमयेसति॥ ॥नाशेत्रिसाग्निमथित्वाग्नेयंनिर्वपेदिपश्यति। मथिता
ग्नेस्समारोप्यपूर्वाग्नेर्वर्तयेत्क्रियाः॥ ॥मंत्रंविनासमारूढोरथेयानकृतेविनायदि। तदुत्तरक्रियाहानिः स्यादसमारूढ
वत्क्रियेवत्। एतस्येवमर्थः। समारोपमंत्रेणाग्निनाशेसमारोपेकृतेनचाग्नित्वंनाशितंदायूर्वसमारोपार्थेग्नेःपुनर्मंत्रेण
समारोपःकार्यः। एतस्मान्यथाग्नेर्विनाशेअकृतेसमारोपेनाग्निनष्टोनेष्यथाग्निनाशस्तथात्रापि। अन्यदपिस
मारोपमंत्रेणासमारोपानरमचरोपमंत्रेणाविनासभारोपितसमिदादोपवाकृतंअरणीमथनंवाकृतं। पाणिसमा
रोपविहितेवाकृतंतत्रत्रिष्वपिनाग्निस्वेतत्रस्मार्ताधिदग्धापानद्वायांवाग्निनाशः। अन्ययोःपक्षयोरुक्तअग्निनाशस्त्वा
हितमग्निसमारोपमंत्रेणासमारोप्यपुनर्मंत्रेणावरोपःकर्तव्यः। अत्रार्थेतत्रैवमूचे। आहूदोषेयथाशास्त्रंभव
दूदानशास्त्रतइति। याज्ञिकास्तुश्रुतानुमत्यैवमेवेतत्रान्योपिविशेषः। एवमग्निविधिनोक्तेत्रेतोहोमकालेहृदयेसर्वत्र
तीयेहोमकालेप्राप्तेतस्यअकृतप्रायश्चित्तस्यपुनराधानंकर्तव्यं। तदुक्तंतत्रैव। तृतीयेहोमकालेतुसंप्राप्तेपुनराहिताः॥

अत्राधिदेवः प्रायश्चित्तप्रदीपे। अग्नीद्ध्वानेषु विधानेनोत्थादने विधानेनोत्थादिनेषु पुनः प्रायश्चित्तकरणेऽग्नि
हूयमानेष्वग्निहोत्रेऽग्नौ मृते होत्रेऽग्नौ मृते कालाद्ध्वं अहरहः समस्तादाधानं कर्तव्यं। चन्द्रसूर्यौ हूयमानौ अग्निहोत्रिक
संपद्यत इति वचनात् अग्नौ मृते होमकालाद्ध्वं मरणान्यथा कर्तमिति स्मार्तवैतानविधानेन। नित्यनैमित्तिकाद्याधयो नः प्रायश्चित्त
कृत्यास्तु नानाग्निहोमा नाम कृतप्रायश्चित्तो मरणकालाद्विच्छेदप्रायश्चित्तं मनस्वतीं दुःखाप्तिहोमं चतुर्थादिकम्॥
अग्न्याधेयाग्नयो यानीयादि रूपधाम्ने स्यूपवसेदित्येकेनसूत्रेणोद्दिष्टानि पिण्डपितृयज्ञाद्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत
तत्रोक्तयाज्यापुरोनुवाक्यया पञ्चाहुतीर्जुहोतीभवतीति त्रिरचनादधिधानेनोत्थादिते हूयमानेषूपासनहोमे द्वादशरात्रादूर्ध्वं
कृतसमस्तसंधानं कर्तव्यं। द्वादशाहीनहोमकालात्सूर्यमेवान्यथा कृतमिति स्मार्तवैतानविधानेनाग्निमुद्वास्य यो
मः प्रायश्चित्तेन कृत्यास्तानानामग्नेरुपासनहोमानामकृतप्रायश्चित्तानां मरणकालाद्विच्छेदप्रायश्चित्तं अनुक्त्वा सर्वप्रायश्चि
त्तेषु यावज्जीवमन्यत्रोक्तमप्यत्र ह्याधानेनाग्नौ मनस्वतीं तदीयपशुनुत्यादीनामविच्छेदप्रायश्चित्तं मनस्वती
स्थालीपाकेन चतुर्गृहीतेन जुहुयात्। प्रतिहोमं मासैकेन इत्यत्रापि प्रतिहोमं मासैकं कृत्वा कृत्वेत्यर्थः। अत्रापि स्यादनादिष्टप्रायश्चि
त्तप्रकारार्थे प्रायश्चित्तप्रकरणे वक्ष्यते॥ "पुनर्निरग्नौ स्त्री॥ भार्यायां प्रेतायां चेदुदेत्यकृत्तिमतिमतस्या ॥८९॥

पुनरग्नेर्यमन्येत्वा कुर्वित्यन्यथा ज्येष्ठा चेदग्निसंयुक्तं गर्हेत्यायथातुर्वि। यजमानेनसहितायद्वा तापुत्रकेवलाः ए
कस्यामप्यग्निकृत्यौ मेऽग्निहोत्रसमानपतिः पतिसिद्धाग्निचेदग्निनाशो नेत्यपरोदिदुः॥ "अन्यग्रामान्तरे गत्वान्यत्र
मानतः स्त्री मातिक्रमादेवकेवलाग्नामनुवन्द्यादोभवत्यतिक्रम्यस्त्री मो प्रयागनो पुनरुदयास्तमयात्सूर्यनेनाग्ने
रिकेचनअत्रप्रा०दीपे येत्वमेनोनं पुनरग्निकृत्यामेवछेदोगर्हादिहोमकालमकालस्थेनरः स्त्री मातिक्रोतयोर्नश्ये नो
दयास्तमयादिषि दिनातिक्रियेदापन्नीतदीमंबुद्धिगमिनी अतिक्रामेनदाग्नीनोदिनाशस्यादितिश्रुतिः॥ यदास्त्री
मातिक्रामेदिनामत्रीमितिभिःसहानेनाशपनेत्वा हुर्मयाधानेनदुष्यति॥ "किंतुसाग्निर्विनाभर्त्रागत्वासंस्कृतस
र्धिया। हानयेद्यदुसानेनप्राप्तेदेहोमनस्वती। सायंप्रातस्तनोहोमावेवंस्यादूनमन्यहः। वास्तोष्पतीयहोमेऽन्याभवत्यग्रा
यस्त्रोषतःआपन्नदिषिनश्यांविनापत्नीनरातनेःस्त्रीमातिक्रमयोगतोनानकर्मविदुनुग्रहः। प्रत्यक्षेपथानयन्निमुद्धे
सेत्रेहिनन्यसि। यदिवानुकूलस्तूत्वाविधायोकुर्यते पुनः हरेदनुकूलस्तेनैनंरक्षेहिनवोनडः। "प्रायश्चि
त्तमिदंचारुत्रेदेशंयथाविधि, स्वागतेनेधथाशास्त्रंपचासत्रादुयेकुलम्। कर्मार्थंहिनरोगतोनानकुर्वाणा
हिदोषतः। नदीसंतनयोगतोस्त्रीमातिक्रमतथा। सर्वत्राधृतमोनोवाविमिश्रोस्युपेगनयः। प्रत्यक्षमनेन

द्वार्चा चाचयति विनष्टानं आत्मानोपणाय हेतुमान्नानेश्वरणमिष्यते। नक्षाध्वर्यभणके विच्छेदोगाश्यर्थमिवेधनात॥
जलेनहुतनादर्हि दुपशांतोयदाग्नेत। कर्तव्ये पुनराधेयमग्नइत्यन्वाहितेतदेवपुनराधेयमन्तानुगतंस्मृतं॥ ॥अस्म
राधायेत्वस्वामीसीमासुरुपेद्याग्रहतिअस्मराधानमनुपस्तानमितिप्राग्वा। नंच्यूकरशास्त्रकाकरणाभेःकुकूटम
र्कटेः। अंत्येऽनुपनीतिर्विधिः कुणपेवैसूतिकेथापिसज्जस्वश्रया। तेलोलूपेदुर्वृत्तेर्व्याहृतयाश्रुतेश्चनाशोमिते। दुष्टाग्निमो
समग्रुविनश्येवाग्निमुद्दिशेत। आत्मानंदक्षिणाग्निंस्यादृत्विग्यज्ञंतथैवच। आत्मानंदक्षुमज्ञेहृदयंदाग्निनाथि
कि। अग्रयायाधितंनाशेदनृतोकामयोहितः। दर्शेपुनर्निमित्तेषुकेचिदग्निमनाहुतौ॥ ॥तज्ज्ञानविगतेधर्मेदुष्टस्यात्पु
नराहितिः। पुनराहृतिपुनराधेयं। इत्येवंनिमित्तेषुसम्यगाधेयमक्षते। अग्न्याधेयंपुनराधानेस्मार्तेदर्शेपुनस्
धानंयद्वासर्वेपक्षातेषुपुनस्तानिसमिधनं॥ ॥दूष्यस्ताग्न्युपघातेतुदुष्टस्मृतिःसमिधने॥ ॥इतिनिगडभा
ष्येनोक्तानि॥ ॥इदानींकाम्येसंग्रहेणाह्याधिलिख्यते। अस्मायणगतेयस्यहोमकालदर्शेतदुभयोर्धिप्रवासे
यालोकिकाग्निर्धीयेत। इमेयज्ञाःपार्श्वस्थोनकर्योर्यनाहुतप्रायेणहुसिकास्यासंततहोतोपेक्षानहोदशरा
त्रमतिक्रांतंसततंऊनयाक्रियया पक्षाकृष्णोनवदनोतिदूनमुक्त्वात्। एतदयोधिरोधन्मुखगमनप्रायश्चित्तमसंछिन्नस्य ॥१०॥

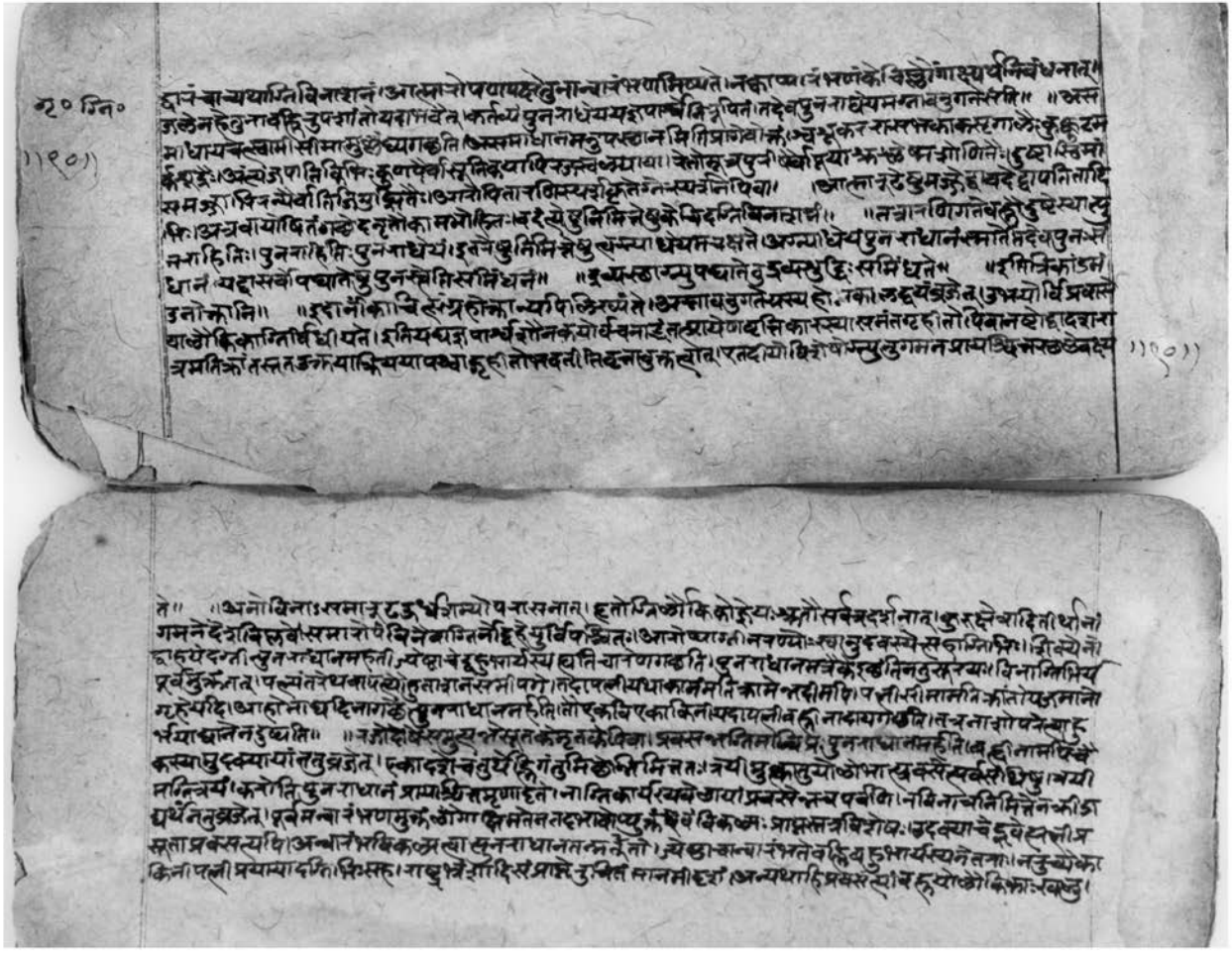

ते॥ ॥अनोविनाःस्मरादुरुदुर्धशिन्योपरासनात्। हुतोग्निर्लोकिकोहुत्याःश्रुतौसर्वेनदर्शनात्। कुरुक्षेत्रादितीर्थानो
गमनेदेशविप्लवेसमारोपेविनेत्यग्निर्नहिदृष्टिपरिक्षितः। अनोव्याप्तौ। नचण्यः। स्वाकुदक्षस्येसकाग्निभिः। दीक्ष्येनो
दृक्षयेदग्नौ। सुनस्तधानमस्तुतौ। येकाचेदूरुकार्यस्यहानिःयानेणगंहति। पुनराधानमत्रेकरुक्तिनतुस्मरणं। विनाग्निभिर्य
पूर्वेनुर्कमातः। पत्न्यंततेधमानेत्यनुतानाग्नेस्मरणेपरो। तदापत्नीयथाकामंमतिकामेनदीमहि। पत्नीसंसान्निध्यंतोयज्ञमानो
गृहेयदि। आहोनाधहिनागंकेतुमनाधानमहिति। तोएकस्मिएकाग्निलोपदायलीनहीनादायगंहति। तन्नानाग्नोपनेत्याहु
र्भयाधानेनदुष्यति॥ ॥नज्ञोहोर्धेसमुत्पन्नेसूतकेमृतकेपिवा। प्रवस्यन्तंतिमाधिप्रःपुनराधानमर्हति। तत्रनाग्नोपनेत्याहु
रुक्तमघुदक्षयायांतनुव्रजेत। एकादशचतुर्थेहुगंतुमिछेन्मित्रतः। त्रयोघुक्तानुयोछेभाखुवर्सेसर्वसेघुत्रयी
मन्त्रित्रयं। करोतिपुनराधानं प्राप्यछेत्तमृणाहृते। नास्तिकार्यक्षयेकाचाप्रवस्येत्रत्रपर्वणि। नमिनाचनिमित्तेनक्रीडा
र्थेनतुव्रजेत। पूर्वमन्त्रानंभणमुक्तंछोगाछेमनेनतदभावेप्युक्तंहैवंविधकर्मप्राप्तप्रसंगविशेषः। उदक्यायेदूरुवेत्यत्रीप्र
सूताप्रवसत्यधिअन्यानंभविकल्पात्सुनराधानतन्नतो। येकाकान्यासंततंवहियहुमार्यस्यनेतरा। नतुच्योका
किनीपत्नीप्रयास्यादतिनिसृतः। राजुत्रेशादिसप्राप्तेतुभेतमानमीक्षणं। अन्यथाहिप्रवसत्यांवहूयोछोकिकाःक्वचित्।

नाधानेऽग्निहोत्रगमने प्रायश्चित्तं शेषमन्यच्चेत्पूर्वजुहुयात्पुनरानेन स्मार्तेनाग्निना सायंहोमं दर्शं स्वयं प्रातरुदेत्यस्मिन्नेवेत्यस्याङ्गमनेनाग्नेः
होमं दर्शस्यैवेदर्शपूर्णमासाद्ययथा। पुनर्नेष्टिमादधीतेत्यादिनाग्निभार्याङ्गशास्त्रेनाग्निमादधीतेत्यनेनाग्नेर्यजमानस्य च
दर्शस्यैव होमे सति तत्संस्कृताज्येनैव हुतेऽग्नौ तदादिना मन्त्रेण यजमानेन हुतायामिष्टिकारिकायामुक्तलक्षणायां दर्शं
दर्शपूर्णमासाद्ययेऽपाधिकृतश्चेत्सन्नाधानेष्टिं॥ ॥पञ्चमात्तौ पञ्चदर्शं सप्तकेऽतिक्रान्तेऽपि पुनराधानं
प्रकृतीष्टिदर्शप्रयोगकाद्याद्यनादिविहितयज्ञेन पुनराधेयमग्नेर्यजमानस्य च दर्शस्यैव होमे सति तत्संस्कृताज्येनैव हुतेऽग्नौ
प्रकृतीष्टिदर्शप्रयोगकाद्याद्यनादिविहितयज्ञेन पुनराधेयमग्नेर्यजमानस्य च दर्शस्यैव होमे सति तत्संस्कृताज्येनैव हुतेऽग्नौ
॥कार्यायां प्रोदितायां वेष्टिं दर्शं तु नैत्य प्रत्यासन्नियमे पुनराधेयमुदाहृतं कार्ये मैनं विदुः
प्रोक्तेनैकाधार्यस्य सेष्यते। यदुपाधार्यस्य ज्येष्ठाच्चेत्सवसेत्तनाहितिः॥ ॥अथाग्निकार्यं॥ ॥तृतीयप्रभृतीनां तु पर्वणां
प्रतियातने। पुनराधेयमिष्टिं तिकेविदूचुरविदोऽनाः। अत्रैतेगाभङ्गाः केविदूचुरपदातपर्वद्वयान्तर्ये पि पुनराधेयमुक्तं तन्नि
मूलमन्यत्रापर्यायेण यथातत्रैवकारिकायामुभयत्रापिनैमित्तिकेनैकार्थत्वेनाधिकारिकत्वेनोपपत्तिरुक्तेनपर्वद्वयान्तर्गतेऽपि
पर्वद्वयेकुप्राय श्चित्तान्तानासंस्कृतेऽग्नौ आपत्तेरुक्तेचतुर्दशीपौर्णमासाद्ययेऽपाधिकृतश्चेत्सन्नाधानेष्टिं॥ ॥कैश्चित्तुद्ये समर्थः पर्वद्वयान्तर्गतेऽपि
यत्रयातिक्रान्तेकेचिदपितत्रानाधिमिष्टिंविदुरिति॥ ॥अत्रेदंकारिकायामेवसन्नाधानेष्टिं पुनराधेयमिष्यतइति॥ ॥७॥
इत्याधानोपनामकनारायणभट्टकृतेप्रयोगरत्नागमेगृह्याग्निनाशकारिमिश्रनिरूपणं॥ ॥८५॥ ॥६॥ ॥७॥

MEMORIAL

येनकेनाग्निमिश्रेण। अग्निनाशेऽजाते सग्निमिश्रेनाग्नेनत्रमेवोक्तप्रकारेणाग्निनाशाप्रायश्चित्तं पुनःसंधानंवायद्यहितं
तत्रकर्तव्यंतत्रकालोनवेत्यः। अग्निविच्छेदकालज्ञानंयास्मृत्युक्तप्रायश्चित्तादिप्रायश्चित्तंचकुर्यादित्यत्रेदंवेदधादिकर्मप्रयोगे॥ ॥विधिपुनर्धेयप्रायश्चित्तमग्निसिद्धादनुक्रमन्यतोग्राह्यमिष्टिकथनादप्राप्तप्रायश्चित्तमग्नेर्होमेसुक्रसंस्कृतुस्रुक्इति वोद्धव्यं
नीयस्त्रुक्तस्त्रुवमिष्टिकारिकायामापत्तौधेयवोधायनसूत्राद्विधेयस्त्रुक्त्रिविधकाम्यमिष्टिप्रायश्चित्तमिष्टिरुच्यते॥ ॥तत्रविधिपरा
धेयप्रायश्चित्तमिष्टिस्वाध्यायनसूत्रे। एतद्वाक्यादिकमापत्तौधेयाधानमुक्तं तदेवविधिद्वारेणाधिकृत्यविहितमुच्यतेऽग्निहोत्रस्यायत
योऽन्यथाकरणंचेत्प्रायश्चित्तिरिति कर्तव्या प्रायोविनाशेऽग्निसंधानेनैवसंधानेप्रायश्चित्तमिष्टिरेवकर्तव्यभवतीत्यर्थविधि
द्वारेणाधेयस्थितिहितमग्निंचेन्नदेवकुर्तव्यो नास्तित्वेऽधिकृतिरितिहोमकर्तव्यः। एतदेवभगवतोक्तस्त्रुक्त्वेनोपस्तर्वप्रायश्चित्तमुच्य
तेपर्वद्वयेसतियथाकर्मधिष्टिरिधिसंधारणेप्रायश्चित्ताभावउक्तोभवति॥ ॥प्रायश्चित्तकाम्यमिष्टिनानंतरमेवेकसंतंतः
हितस्यद्रव्यस्यस्वरूपतोभावेप्रतिनिधिरेवकार्यं। क्वचित्स्वरूपसत्तायामपिप्रकृतकार्यशक्तेप्रतिनिधिरेवस्वीकार्यंतथा
धार्यद्रव्ययोरिवोधेयाग्नीनामितिसूत्रितंभवति। दृढाग्निपर्वद्वयेसाग्नेयेसतिसुगणस्यैवादानार्थंनप्रतिनिधिरुपादातव्यं। द्रव्यगुण
योरेवाधेद्रव्यंकल्पत। एतदुक्तंभवति। यत्कार्यार्थंतत्प्रायश्चित्तं यावद्धितंतस्यतत्कार्यशक्तेरास्तितावत्प्रतिनिधिरेवपतत्कार्यंकरणायस्वीकर्तव्यो
तथाचप्रतिनिधिप्रयोगादिहितस्वरूपापत्त्यधिकारिकयाप्रायश्चित्तेनकर्तव्यं। तत्रसप्तपर्वाधेयार्थः कालोनोपलक्षणं।

तथा मिनष्टसंधाने द्विविधः प्रत्यक्षमती क्रियन्त इत्यादि यथा। अभ्यक्तनादपगतस्य यदेः पुनस्थापनं। स्कन्नस्य वा हविषो
ग्रहणायोग्यस्य पुनर्ग्रहणं। द्वितीयेतु होमे जुहोतीत्यादिना यथाविधि हुतं तत्र सर्वप्रायश्चित्तमवश्यं कर्त
व्यमित्याह अग्निकृद्दर्शवत्। यथा नीति॥ ॥स्वाङ्गीपाकेऽनुहुत्वा दधिसक्तून्जुहोतीत्यादिना दर्शवत्ते नैते नेति होमः। अङ्गिनाऽनु
हुत्वाङ्गपर्णाजुहुत्वादित्यादिष्टेनैतेन होमेन स्वाङ्गीकर्मणि अथ नादवैस्वर्यं कर्ते स्रुक्कपालाज्यमानेषु हुत्वा द्रव्यभावेस्रुवा
हुतिमित्यस्मिन्नेवाध्याये हुत्वानादेशेऽध्वर्यवेऽनुमन्त्र्य साधनेस्रुवः साधनं। यद्वोदवाद्यन्यत्रस्रुहुत्वा स्रुवा हुतिमित्यादिष्टेक
र्तविशेषेतेनैतेन होतव्यं। अनादिष्टे कर्तरि विप्रलम्भावे क्रियमाणवैगुण्ये हुत्वा। यत्र यत्र ग्रहणमित्यस्मिंस्तत्र तत्र ग्रहणसंख्यादाय हु
त्वात्। चतुर्गृहीतेनैतेन दशगृहीतेनेत्येतद्ग्रहणसंख्यानिः। अनादिष्टग्रहणसंख्याने स्रुवेणैव गृहीतेनैव होम॥ ॥एवंवि
धायां क्रियायां प्रायश्चित्तं करिष्यमाणवाक्यं यथासांगमङ्गदर्शपवर्तितयाकर्तव्यं। तत्र वक्ष्यमाणो प्रत्यक्षेनादो प्रदर्शनयागा
सूर्यमुनेवा हविर्दा दाक्षिण्यादिषु सर्वत्र यागशब्देन ग्रहणं इदं नमम अग्नये इदं नमम अग्नीषोमाभ्यामिदं नमम सूर्यायेत्येवं रूपेण यागउ
च्यते। देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागोयागइति मीमांसकानामिष्टं तत्। यद्विकानुष्ठानमवदेवमेव। एतादृशेयागे देवतोद्देशेन द्र
व्यस्य द्रव्यस्ययोगोप्रक्षेपः सएवहोमोयागोपक्षेत्तकः। तस्मिन्यागोपक्षेत्तके होमोयेन मन्त्रेण होमः क्रियते तस्यमंत्रस्य
होमोगस्तेन पुनः प्रधानसंस्कारेण यदिसर्वश्रौतग्रंथेषु आग्नेयपुरोडाशादानेयवाज्यानुवाक्यायाह्योमकर्तृविशे

षणो वोमाभ्यामिदं नमम त्येवंरूपेत्यागेकृतेसतिसोम्नो वोमीयकोयागोभवतिनपुनरग्नेययागः। इदंसर्वश्रौतस्य
कृतीयाध्याये धान्यद्रव्यइक्षुरसेइत्यनेदेवतेऽनुवाक्येयएतस्मिन्नक्षत्रेयमेवंरूपेअन्येपिश्रौतग्रंथेषुद्रव्येनमेव। तस्मा
त्सर्वत्रैवनेत्र न्यायेनपत्नीदेवतायैहुयोतस्यात्रन्यस्यैदंकतायैहुयते। अथवाकस्याश्चिद्गृह्यनादाहानन्यंयेतएतादृशो
सर्वत्रापिस्रुवेणैवहोमसमाप्तेर्विसर्जनयागोनभवति तत्रसर्वत्रतत्रत्यो होमःप्रकाशेन पुनर्यागःतत्रयोहोमोमंत्रेविगुणोस्ति
सम्यक्कृतेनयागेनहोतेयागोनवेपुनःपाठादित्यूपप्रायश्चित्तेनेवासिद्धेर्नपुनःसोमांगमेविगुणयान् पुनरधदानादिरूपायागा
दृष्टेः प्रधानस्यावेगुण्यान्गुणानुबंधेन प्रधानन्यायेनिन्यायत्वेऽनगुणकर्मप्रेषो गुणकर्मनद्रव्यादिनाबाधू
नेपिहोमेस्यभावेगुण्यसंसिद्धेपुनर्मंत्रेणवमंत्रेणदुहुयादिनात्वपुनर्मंत्रहोमादिगुणोपेतोयागआवर्तनीयः। प्रतिप्रधानगुणवृत्ति
र्मितिन्यायात्। एतादृशस्यप्रधानयागस्यअन्तिमसमिद्धनार्थमन्वाधानेप्राङ्नरणाद्वागेयाज्यभागः। द्विरोमरूपमाज्यं च।
॥ ॥तदंगजातंद्विविधं। आरादुपकारकंतन्निपत्तोपकार्यंच। तत्रारादुपकारकंस्रुक्पात्रंकर्मसमाप्तेः प्राक्प्रायश्चि
त्तंविधायतत्तदंगंकुर्वतकर्मभिस्तत्तत्प्रकरणेस्वर्यंतेयमेवनागवत्निः। सन्निपत्तोपकारस्यदृष्टसंस्कारान
रूपस्थोयंप्रधानेव्यज्यतेः प्राक्सर्वस्यापिकरणं। प्रधानयोगेनैवप्रायश्चित्तमेवनागवत्निः॥ ॥कर्मसमाप्तेतानिप्राय
श्चित्तानिसंस्कृताप्येनकर्तरिनतदभावेतत्तनेवदाज्यसंस्कारःस्रुक्स्रुचयस्तेमार्गाश्चपरिसमूहनपरिस्तरणापर्युक्षणाभिमे

तेन्द्राग्नेनः पाप्तिप्रायश्चित्तेकर्तव्यानीतिकेचित्॥ "तन्नस्मार्त्तेबदाज्यसंस्कारएवं। अनुकल्पेनिमित्तं प्रायश्चित्तंकरिष्यइति
संकल्प्याग्निंप्रज्वाल्यपरिसमूह्यपरिस्तीर्यपर्युक्षणसंविस्तरेणाज्यंसंस्कृत्यसंविस्तरेणाज्यमादायोदगग्नेरुपरिधिरेयोल्मुकेनाज्य
स्योद्वासनप्रभृतिप्रस्तरस्याग्निपर्यंतंकृत्वोल्मुकंनिरस्य। अथसुक्संमार्गानंतरंस्रुवेसंविलुप्तेसंस्रुवेसंस्रुवेआज्यस्यकृत्वो स्र
वनपक्षेस्रुवपवित्रेआज्यपात्रेआज्यमानीयस्रुवंसंविलुप्तेस्रुवेस्रुवपवित्रेप्रोक्षणानंतरंप्रोक्षणेउत्तानंकृत्वाआज्यंसंस्कृत्यस्रुवस्रु
वोसंमृज्यस्रुवमग्नेरुत्तरतउत्तानंप्रायश्चित्तंकृत्वाघृतस्यनवानिनिरस्यपर्युक्ष्यपर्युक्ष्यविच्छुष्यसमूलणंच॥ "अथाग्नानंतरंहो
मकरणस्यकालःपुनर्दिवासतमंयास्यामीतिसंकल्प्यसायंदिवासतमंयास्यामीतिवाकृत्वाघृतवणानेतरंसमं
समयोर्दयोःयथाभवतस्तथाधिश्रयेत्। अधिश्रयणंयथाभिधीयतेसूर्यंवेत्यापन्नंवेनोऽनुदयास्तमयासूर्यंवेउद्धरणस्यकालः॥ "
उद्धरणकालःसएवप्रातर्दुग्धस्यवास्यवगम्यते। तथाचाश्वलायनस्त्रवृत्तौनुदुग्धेगोदोहकालेगोदोहेपक्वेप्रक्वथितेप्रक्वथितेपि
वाहुतेनाहुत्वाश्रपयेदितिगोदोहकालेहोमंनकार्यंपक्वंप्रातर्दुग्धंप्रक्वथितंचेद्घृतं।तस्यांनिशायांप्रातःपाकेवाप्राप्तेहुतेवा
होमकालेथवा। तोदुग्धंप्रक्वथितंयोकालः। अपरपक्षेतुगोर्दोषंप्रत्यहंसंध्यायांनक्तंव्याप्तौपूर्वंप्रातर्दुग्धायामुषसिदिता
नायामादित्योदयानंतरंवाकालेसर्वंसारवाप्रत्ययमेकंकर्मतिंतवंनातबोधायनोक्तेआपत्सुवोक्तेवाकालेगतेप्रातर्दुग्धण "
कार्यंप्रातर्दुग्धपक्षेहोमेतदकरणेसर्वंप्रायश्चित्तंकार्यं।प्रायश्चित्तविशेषानाम्नानात्।उद्धरणानुत्पत्तादुद्धरणंप्रायश्चि

तंवाकार्यं।तच्चपक्षेनकर्तव्यंहोमेनसहवाकर्तव्यं।होमेनसहपक्षेप्रयोगः। होमकालेवाप्रातर्दुग्धकरणंनिमित्तंप्रा
यश्चित्तंपूर्वंकृत्वार्यंप्रातर्होमिकंविष्यइतिसंकल्प्यहोमंदुग्धसंस्कारान्पूर्वंविस्तृताप्येनसर्वंप्रायश्चित्तंस्रुवेणहुत्वाहोम
द्रव्यसंस्कारादिप्राक्तहोमसंस्कारमापादयेत्॥ "अथवाअथैकोषायस्यामिमनुदृश्यतेसूर्यंवेतिमंत्रोनेदध्यादित्यादृष्ट्वामनोजवं
पितृर्युषतामाप्यायध्वमितितवदक्षिणेकर्णेजुहुयादित्यापरंसूर्यस्योन्नयनेजुहोतिदुर्दृशतामाप्यायंतांकिंचनयद्दर्शमिमंधातुयामा
इष्टाउषसोनिपद्यवश्चयतासंदधामिहृदियाघृतेनसचाहामनसेज्योतिषाहं।इतिमंत्रेणसायंहोमेनसचाहामनसेज्योतिषाहइ
दंतेनर्षाकिंचनप्रत्येनदधामिस्वाहाघर्मेदिवींअग्ने कृत्वाहादेवेभ्यइदंनमइदंनवाकृत्वापूर्ववत्कुर्यात्॥ "दीदेवअग्नेहोममन्त्र
होमस्योदयास्तमनमेसमयादनंतरंचमुख्यःसायंप्रदोषोंतःप्रातःसंगवोनोवाधुव्यकालःसायंहोमस्यनिशासंधिर्गौणः
कालःप्रातर्होमस्यसर्वमध्येगौणःकालः।अप्रातवाकुर्तिकालोनमयमाकुर्तिकालोनातीयादाप्रायमाहुतिकाश्चाप्रातमाहुतिका
ऽइतिबौधायनसूत्रंआपस्त्वगौणाकालेविकुर्वंप्रायश्चित्तंनाचरेत्। अनापद्विगौणकालेनकुर्यात्। कुर्याच्चेद्यथोक्तंप्रायश्चि
तंकुर्यात्। रात्र्याःसार्धंचयुग्मोभागःप्रदोषःदिवसस्यपश्चद्युग्मोभागःसंगवइतिदीपौ॥ "अस्तमितेहोमइत्याश्वला
यनसूत्रं।अस्तमितेहोमःकर्तव्यःअंगल्यपिप्रधानकालएवकर्तव्यानि। यस्यूनर्गोविहरणंस्वकालविहितंचुलुंचलुंचइ

वक्तव्या। विहरणशब्देन च प्रातरुक्थ्यः। एवं प्रातरनुवोदयं युक्तमुदेतव्या। उपोदयगादित्योदयसमीपमित्यर्थः। युक्ति
नेऽपरस्मिन्नुदिते इत्यर्थः। उदिते आदित्ये मध्ये कृत्वोदिते इत्यर्थः। एतेन त्रयः प्रातर्होमप्रत्यानकालाः। तत्रयथानुवोदयमुदिते इ
त्यत्र यत्र उदिते आदित्ये स इदयनीय इति द्वाभ्यामेकएव कालोऽभिहितः स्यात्। न चैतन्निरर्थकं युक्तमुदयशब्दे
पपदितत्वान्नार्थः। एतेषु त्रिषु कालेषु प्रधानेयथासंपद्यते तथागन्तव्यं। येऽपि दोषाः प्रदोषांतोहोमकालः संगवां
तः प्रातरित्यत्राप्रदोषांतोनाम प्रकल्पितोर्थः। अहोरात्रिकासंगवांतः प्रातरित्यत्रदर्शनाहिकाइत्यर्थः। अस्तमितेऽनुदितेचपि
हिहोमएतावतिकालेत्रियमाणोऽतीतकालोपपन्नतिपुनः पुनःकालविधिः। तमतिक्रामयन्नुपसृष्टहोमकाल
उक्तहोमकालातिक्रमेप्रायश्चित्तंस्थालीपाकसूत्रो(त्तं)क्तौपासनप्रयोगस्तत्रोक्तलिखितौ। वौधायनस्तुत्रोक्तंवाकुर्यात्। तत्रेत्य
स्तत्रेयदिसायंदोषावस्तमनंस्याद्धोष्यतीत्यदिप्रातःप्रातर्वस्तमनंस्याद्धोष्यतीति। ॥अत्रैवप्रयोगः॥ ॥उक्तकालातिक्रमनि
मित्तप्रायश्चित्तनिर्वर्तकस्यापौरुषेयहोमकर्तृविध्यनुवादेनसंकल्प्यहोमद्रव्यसंस्कारौसूचयन्नाह वदद्रव्यंसंस्कृत्यस्रुवो
संमृज्यदर्वीमित्युर्ध्वाद्धोष्यतीत्यदोषावस्तमनंस्याद्धोष्यतीत्यग्नयेस्विष्टकृतेहोष्यन्संस्कारादिहोमसमापयेत्। एवंप्रातरुक्तकालातिक्र
मेमनि० प्रातरोऽपूर्वेद्युरित्युर्ध्वाद्धोष्यतीत्यदोषावस्तमनंस्याद्धोष्यतीत्यग्नयेस्विष्टकृतेहोष्यन्संस्कारादिहोमसमापयेत्। बौधायनसूत्रोक्तं ॥१९४॥

कालातिक्रमप्रायश्चित्तंप्रयोगस्तत्रैवोक्तं॥ ॥यद्यनस्तमितेस्तमितमाधीयाग्निहोत्रंजुहोत्यकालेहुतस्याहुतस्यम
न्त्रान्तस्मिन्नेवाग्नौपुनःसंगवेहोमःकर्तव्यः। प्राहुश्चकृतेणस्यकालेहुतत्वान्नपुनस्तत्र॥ ॥होमानेतरेयब्राह्मणेनोभवतवः
समानसेसमोकरावरुणेयसोमायसूर्यायहिरण्यसिक्तंमायइतिपतिज्ञातवेदस्तोहोवोभवतमद्यनक्षत्रमग्निमुपतिष्ठतेयदिप्रातरुद
यापूर्वमनुदितेवासायंचेदेवमेवप्रायश्चित्तं। दीक्षितोऽहंइदमहमित्यत्रापस्तंबसूत्रं। यदिप्रागस्तमयंयाजुषोस्यामेवास्तमितेहुत्वा
ऽपरंतनःस्वधानमसाविस्मृतिलेतेति॥ ॥प्राहुश्चकृतेणाऽर्ध्वंहोमाद्यूर्वंयदिपरुषमनोन्नीयादूरेयंदीर्घमध्वानंयन्तेवर्षपु
रुषायविष्टाद्विरस्त्र्यूहमाकश्चिद्रागःक्रधीरघस्मोऽदितेरनागांस्येनांसिदित्रथोविश्वगन्तेचाहा। यथाहतदूरवोमोर्य
स्मित्यृदितमसुक्षत्रायजत्राःएवात्मन्प्रसुवाव्रंहःप्रतार्यग्नेप्रतिनन्तआयुःस्वाहा। दूरंस्वतीजुहुयाद्यूनुभयत्रापगतेस्विष्ट
कृतेइदंसर्वमिधावाइदमाहुतीवोवाऽपेन्नूपस्तमितेघनादूर्ध्वंरात्रमहुतेग्नौहोत्रेनाग्नीयादितिकात्यायनकल्पनात्। दोषा
वास्तरेणेदमुक्तं। अत्रायंसंक्षेपस्तंअहुतेघ्नेमिनुपयजमानोनाग्नीयाद्यदीहोमंवयंयथाहुतदिस्याहुतीर्जुहुयात्सर्वमिधावादध्या
ज्यवदित्येवेतिहि॥ ॥येनकेनचिन्निमित्तेनप्रातर्होमोनलब्धोऽथेसदातस्मिन्दिनेभोजनंयद्येनतथासंपूर्णहोमोनलब्धो
ऽथेसस्यांरात्रौभोजनंयद्येनअस्तएतावदेवप्रायश्चित्तं॥ ॥अथनिशाहुतिः॥ ॥सायंहोमानलब्धेऽथेसस्यांरात्रावश्नीयात्॥

प्रातर्होमौ नलक्षश्चेन्ददरुणोऽजनं त्यजेत् तावत्ताहोमसिद्ध्यर्थं तत्प्रायश्चित्तमिष्यते। छंदोगानां हिकेषां विदुषेक
धैतौमिति। प्रा० दी पेऽप्येवमेव॥ ॥अग्न्युद्गमनोत्तरमविधानेनाग्न्युत्सादितेऽकृतप्रायश्चित्ताकरणेसतीहयमानोपेक्षो
×मीक्षा×पासनहोमेद्वादशदिनहोमकालादूर्ध्वमकृतसमत्वात्पुनःसंधानं कर्तव्यं। आद्वादशादिनादेवमूर्ध्वं विलिंग
तेनलक्षइतिकारिकायांक्वचनात् द्वादशदिनातीतासूर्यमेवेत्यपरे। यथाकृतमितिशब्दाच्चेहिधानानामेतत्स्याद्ययायोक्तंप्रायश्चित्तंकृत्वाकृ
तामामोपासनहोमानामकृतप्रायश्चित्तोमविच्छेदप्रायश्चित्तं मनस्वतीं हुत्वाप्रतिहोमंकुर्यात्पुनर्हुत्वा प्रतिहोमंकुर्यादिति
होमपदेकेइतिसूत्रात् इदंसर्वंबोधायनदर्शानुसारेणोक्तं,तत्त्ववतुरात्रमहूयमानाग्निर्लौकिकःपचतइतिस्थितेः। अत्रेदंय
गृह्यकारिकायांआद्वादशादिनादित्यत्रकोविशेषःसोत्रत्यैरिदंयतःसतुसर्वैर्मुक्तोमुक्तोविधीयतइतिशेषः॥ ॥ओपासन
होमेहूयोराहुत्योःसंसर्गेजातेसतियत्रवोधायनस्यतदेवानांगुह्यानामग्नेत्यत्रहव्यानिगाम्येतिसमिधमाधायइत्ये
तत्प्रायश्चित्तं,अत्रामस्तंवसूत्रं। यदिवोन्नयेयापूर्वामभिहुत्याधेत्रवेद्यांगामभ्येतिवानस्पत्ययेचसमिधमाधायेति॥ ॥
एवंस्थामाहुत्याहुतायामुत्तराहुतिस्तंदनेष्टेतदेवप्रायश्चित्तं। यदिचवैश्यामाहुत्याहुतायामुत्तराहुतिस्तंदेतिसूत्रं॥ ॥
यत्नंविनाक्षयमेवप्रज्वालितेग्नौवक्ष्यमाणंकारिकोक्तंप्रायश्चित्तंज्ञेयं॥ ॥होमविषयेसमाद्देग्नौनप्राडुच्चरणाक

रणप्रायश्चित्तंअग्निहुस्समाद्देहुअनुद्धरणप्रायश्चित्तंनेष्यतइतिदर्शेउक्त्वाद्धरणमतुल्यंप्राडुच्चरणमितिप्रागे
वोक्तं॥ ॥सर्वत्रसमानोपेक्षतेसतिअवरोधनेहोमंकालेसमापनेचप्रायश्चित्तंबोधायनमतामनस्वतीहुत्वा
कालप्राप्तंहोमंकुर्यात्॥ ॥होमविषयेअनापदिपक्षेहोमंकरणेअन्तयेतेतुमतेस्खलाद्यपाकमशक्तौप्रत्यवहृतिर्वाजुहु
यात्इत्येतत्प्रायश्चित्तंअनापदिपक्षेहोमंकरणेतंतुमतीहिःप्रायश्चित्तंमितिदर्शेउक्तत्वात्॥ ॥आत्मानोपपत्तेर्नियम
मःप्रागुक्तात्तत्रमन्त्रहननमेधुनेविहायअन्यनियमातिक्रमेमनस्वतींमंत्रलुपःप्रायश्चित्तंकुर्यादिति॥ ॥मन्त्रहननमेधुनक
रणेत्वग्नेनाराःप्रागेवोक्तस्तत्रपुनःसंधानंप्रायश्चित्तं॥ ॥अग्नेरन्येनाग्निनादिनासंसर्गेविघ्यमाणकारिकोक्तंप्रायश्चि
त्तंज्ञेयं,तत्रविशेषोबोधायनमतात्तेकल्पेपनस्यरसंसर्गेमनस्वत्येवप्रायश्चित्तमिष्यतइतिदर्शे॥ ॥अग्नौनविच्छादिशिर
ओपहतेयेनकेनापिकारणेनाग्नेर्नादोर्वाभेसतिसमानोपेमयित्वात्रिरुदित्यवमानेहिःकर्तव्येतिदर्शेउक्त्वादग्नेर्वि
च्छादपहतोअग्नयेपवमानायाग्नयेपावकायाग्नयेशुचयइतिप्रधानदेवतात्रयस्यैवस्त्वाज्यौप्राकृत्वाहुतिर्ज्ञेयावाप्रा
यश्चित्तंकुर्यात्॥ ॥सर्वत्राग्नेरत्यल्पोपहतोपुनस्त्वेतिस्विष्टकृदाधानमनयैवस्रुवाहुतिंश्रोत्रियेकारिकोक्तप्रकरणोक्तंस्रुच्य
वक्ष्यते॥ ॥यजमानःपत्नीवाग्नौनिक्षायसंवत्सरमितिवाक्यप्रकरणेदीक्षितदार्तयोःपवित्रेहिःप्रायश्चित्तमितिसूत्रेदर्शे

चोक्त्वा तत्रविशेषदेवताः कर्तव्यः येवा हिताग्नेरपरोडाशास्ते एकोपासनिकस्य चरवइत्युक्तत्वात् तत्र प्रधानानि दर्शे
अग्नयेपवमानाय तत्रप्रथमतृतीयपंचमसप्तमनवमाः पृथक्पृथक् अथवा पंचदेवताकौ विधातेमुहिर्वा पात्रकरणे
कपुवचनुः द्वितीयचतुर्थषष्ठाष्टमदशमानि अन्यदेवताकानि (पंच) तत्रान्वाधानक्रमः। आज्यभागांते अग्निं पवमानंनवं
द्रव्येणस्रुवेणजुहोमि प्रियामायेन अग्निंपावकंचक्षुषा सवितारंसत्यप्रसवाभ्यांवाचा सरस्वतीं भिषज्यंचरुद्रं वायुं नियुत्वंतमाग्नेयेन अ
ग्निंबृहतंपतिंचतुर्व्येणविष्णुंद्रप्तिंविष्णुमाग्नेयेनअग्निं वैश्वानरंत्वं दधिक्राव्णामाग्नेयेनअग्निं खिष्टकृतंस्रुतशोषेण व्याहृति
र्वापकाले अग्नयेपवमानायजुहो०४ अग्नयेपावकायजुहो०४ अग्नयेशुचयेजुहो० अग्नयेबृहतपतयेजुहो०४ अग्नयेवैश्वानराय
जुहो०४ प्रोक्षणीष्वेवमेव। प्रधानहोमकालेक्रमः अग्नयेपवमानायस्वाहा। सरस्वत्यैप्रियायै०। अग्नयेपावकायस्वा०। सवित्रे
सत्यप्रसवायस्वा०। अग्नयेशुचयेस्वा०। वायवेनियुत्वतेस्वा०। अग्नयेबृहतपतयेस्वा०। विष्णवेद्रप्तिपिविष्टायस्वा०। अग्नयेवैश्वा
नरायस्वाहा। दधिक्राव्णेस्वाहा। यथालिंगंयागः। सकृद्धोमोवदानधर्मेण। अन्यहोमोदर्व्यांचिनुर्महातेन। खिष्टकृतिनुक्ते
नणाभिघारणेवैमैत्र्यामृदानेसिद्धेनापस्तंबीयदर्शेपूर्णमासयोरुपांशुयागेदर्शत्वात्तत्रोद्धाय्यनीयदर्शपूर्णमासयोरु
पांशुयागेदर्शत्वात्तथापवित्रेष्टोअधर्युर्गृहमुपस्तीर्यदक्षिणपुरोडाशस्यैकनाडीसकृदवद्यतीवद्व्याद्यिकंनानमवद्य

MEMORIAL

तिनपंचनाअनेकयागसाधनद्रव्यस्यैवसकृदवदानमेकवानमेवकार्यमितिभगवतउमिनिनोक्त्वात्ततः पुनो
द्धाज्ञानाभावोनानुर्दिवद्यद्विरभिघारयतीसकृत्स्यादत्रापितन्मतेपूर्वदर्व्यामुपस्तीर्यप्रथमचरुभागोनानुर्दिसकृदव
द्यायज्यस्याध्यायेकवानमेवान्यमवदानमितिष्टान्नेचतुर्णांचरुभागानांसकृत्सकृदवदायद्विरभिघार्यहोमः। युक्तमयुक्तं
वास्तुर्विचारणीयमेतत्॥ ॥इतिपवित्रेष्टिस्थालीपाकः॥ ॥समानोपरुछेदेअवनोपोक्षनसमृक्षतेसमानोपोक्षनेना
ज्याज्येहोमकालेदृषदुपलेषुरुक्षमाणमग्न्युद्गमनप्रायश्चित्तंकुर्यात्। नृतीयेहोमकालेचेत्समर्णप्राप्ते पुनर्नाहितिनिर्वपेत्
तदापुनस्संधानंकर्तव्यं। तत्रचक्रुनर्गतिः स्याद्दर्शमासवदृतिवत्। नृतीयेहोमकालेतुसमर्णप्राप्ते पुनर्नाहितिनिर्वपेत्
उपांशुयागवत्॥ ॥अवनोपोक्षनसमृक्षतेसमानोपेक्षतोयोग्निनाशएतस्यप्रायश्चित्तंदिक्कोग्निनाशकर्त्तव्यंपाकेकर्त्तव्यंप्र
योगस्तत्रेप्रायश्चित्तंदिक्काग्निनाशोपुनःसंधानं।

नसुकं नदत्रकृतेचेत्तदास्थाप्यप्यग्निनाशकानिप्रामाणिकान्येवज्ञातानितदा।असमाद्दृग्गतिवज्ज्वलेन
वनिर्दग्धपत्रगतोयदाभवेत्प्रेमकाले धार्येतिगात्रस्थेदित्यादीनामग्निनाशकानिमित्तानीनकोपिविरो
धः।तथाचासमाद्दृग्गतिवदित्यत्रततोयेहोमकालेसंप्राप्तेपुनर्नाहितिःसमारुढेसमिन्नाद्येपुन
राधेयमिष्यतेदृत्यादीनांप्रायश्चित्तानामग्निनैवयोजनंतत्रापिप्रयोगरत्नेअयाश्चेत्याहुतिःपत्यु
पवासश्चदृष्टएवत्यत्रचेयंदृयोर्मध्येन्यतरकर्तृव्यत्तिप्रतिभाति।।।होमकालेतद्योगमनेदृश्यमाणेदुर्ग
णेप्रायश्चित्तंहेयं।।।वन्हीनामेकदेशापहारेमनस्वतीऋक्प्रायश्चित्तखंडिकायां।इदंसर्वत्रापि
सिध्यति।सर्वत्रापियत्नेविनाप्रज्यालितेग्नौ।स्वयमग्निज्वलनेनिमित्तेप्रायश्चित्तंक०।।उद्दीप्यस्वजातवेद
इपत्नीभिरित्तिममपश्यमध्यमावहजावनंचरित्रोदवास्याहु।।मानोहिंसीज्जातवेदोगामश्वं
पुरुषंजगत्।अभिनोवीरदर्पनआगहिप्रियामापरिपात्तयस्वाहा।।दृयोरप्यग्नयइद०।।क्वचिदत्र
स्वाहाकारंनकुर्वंति।।स्वयंज्वलेतुदीप्येवेतिनिदृश्यास्मिदृयमितिकारिका।।दीपेप्येवमेव।।।अग्नि

नावास्थलेयेनपघाताद्वक्तास्तत्रअग्न्युपघातानिमित्तंपुनस्स्थेतिसमिधमाधास्ये। पुनस्त्वादित्यास्त्वाव
सवःसमिंधतांपुनर्ब्रह्माणोवसुनीथयज्ञैः। पुनर्नस्त्वंतनुवोवर्धयस्वसत्याःसंतुयजमानस्यकामाः
स्वाहा आदित्यायावसेऽयोग्रहणंयद्दनम०। अधोग्रस्यापघातेतुपुनस्स्थेत्येतयासमिदिनकारिका।
ओं धायनसूत्रमतादेतयैवऋचास्तुवानिरधिका।। कानिचिद्धोमविषयकानिप्रायश्चित्तानिस्थाली
पाकादिविषयकप्रायश्चित्तमध्येलिखितानिकारिकाक्रमभंगभयात्।। ।।इत्यारडोपनामकनारा
यणाभट्टकृतेगृह्याग्निसाध्यौपासनहोमविषयकेप्रायश्चित्तनिरूपणंसमाप्तं।। ।।छ।। इदानींस्था
लीपाकादिविषयकानिप्रायश्चित्तानि। तत्रयत्नकेनापिनिमित्तेनदर्शपूर्णमासस्थालीपाकयोःस्वका
लेऽनारंभ एवाहिताग्नेःपुनोडाग्नास्तेऽवोपासनिकस्यचस्वइतिन्यायात्। विघ्नदृष्टेष्टयोस्थाली
पाकंदर्शं हुतिपर्यंतंवाहुतिपक्षेवाकृत्वाकालांतरेस्थाकालेआरभेत। इष्टिप्रयोगाहुतिस्रुवाहुतीनां
सर्वंपूर्वविधिबलीयांसमितिबोधायनसूत्रात्। तत्राग्निरिंद्रःसोमइतिदेवतात्रयं। अन्याधानानं

तर्तिलरहितंकोद्रवान्नंधान्यंनभक्षयेत्। निशयधःशायीयातादंपतीं।। मैथुनंनब्रजेत्माषादिनभक्षयेद्व
स्मृतिचंद्रिकायांपुलस्त्यः। सक्तुसर्वणिसर्पिर्हविष्यंलघुभोजनं। नसायंनोपवासःस्यात्तैलं
मिषविवर्जितंमिति। अत्रविशेषमाहापस्तंबः। अतृप्तिश्चान्नस्यययैतयोःप्रियंस्या। तदेतस्मिं
न्नहनिभृंजीयाताम धश्शय्यायीयाताम्मात्मान मिति। अत्रवर्ज्यान्याहहारीतः। माषंमसूरंमधुमांस
परान्नंमैथुनान्यहविवर्जयेदिति। जन्यमहरन्याधानस्य। भरद्वाजोपि। वर्जयेत्सर्वकालेषुस्त्रीतैल
मिषंतृजं। सास्यायनोपि। कलहंक्रीतविक्रीतंव्रहासंबहुभाषणं। तौर्यंत्रिकंवृथाश्रार्थायश्यमाणा
विवर्जयेत्। जाबालिनपि। कंधारकान्कुलित्थांश्चवर्जयेत्कोद्रवांस्तथा। अनृतंबहुवादंचक्रयंविक्रयम
चच। दंतनखंचचूर्वयुयोगस्यैतानिवर्जयेत्। मसूरंलवणंसारंश्रेष्ठणकान्कोद्रूषकान्। माषान्म
धुपरान्नंचवर्जयेत्सर्वाणिद्विजः। गृह्यपरिशिष्टेपि। व्राह्मकंमासंमसूराश्चवनकान्कोद्रूषकान्। माष

॥९९॥

न्न धुपरान्नंच वर्जयेत्सर्वाणि द्विज॥ ग्रहयज्ञविशिष्टेपि॥ त्राकं मांसं मसूरांश्चवरकान्कोरदूषकान्न। मा
षान्न धुपरान्न। निवर्जयेदोषवस्तके। बौधायनोपि॥ सर्वमेतदधःकोष्ठी धान्यंवर्जयेदन्यत्र
तिलेभ्यइति॥ एतं नित्यमतिक्रमकारिकोक्तमानयज्ञलुप्तयेच्छालीपाकंकुर्यात्॥ ॥अन्याधा
नानंतरंप्रधानयागामारब्धुंवैग्रहणंचेत्तदाप्रधानयागान्पूर्वमाज्यभागोत्तरंउद्धृत्यजातवेदसंदेवंवा चाम
हंनिकेतवः॥ दृतोविधायसूर्यमस्याहासूर्यायेदं॥ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणा
स्याग्नेः॥ आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चस्याहासूर्यायेदं॥ एतद्वैसू
र्यग्रहे॥ नवोनवोभवतिजायमानोह्नांकेतुरुषसामेत्यग्रं॥ भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्नमचंद्रमास्ति
नेतद्दीर्घमायुःस्याहाचंद्रमसइदं॥ यमाहित्वाअदधुस्त्रयोप्याययंतियम॥ क्षत्तमभिनयंपिबंति।
तेननाजाजावरुणोबृहस्पतिनाप्यायंयंतुभरेषुनस्यगोपास्याह॥ चंद्रमसइदं॥ इत्कर्मापसस्ते
बोधभाव्य॥ अनस्त्रवेणाज्येनहोमः॥ ॥अनबोधायनीयस्त्रंतोदीपतश्चविशेषः॥ सर्वंतहवि ॥९९॥

यंत्रेवितंतेसूर्यायचंद्रमसोग्रहेणोप्युद्वयंतमसउदुत्यंचित्रंदेवानामितित्रिभिःस्रुवाहुतीर्जुहुयात्॥ इत्यु
क्तयादुभयोःग्रहणेप्येकमेवप्रायश्चित्तंसूर्यस्येदंनचंद्रस्येदमितिन्यवस्था॥ उद्वयंतमसस्परीत्योनि
ष्क्रम्यंतउत्तरे॥ देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमंइत्याहासूर्यायेदं॥ उदुत्यंचित्रमेतद्वयंतुप्रागेवो
क्तं॥ ॥सर्वत्रवितंतयज्ञकर्मणियजमानस्यचिर्ज्ञार्थंस्वयंनेतोविसर्गस्याममेवरूणतत्यायामीतिहे
स्रुवाहुतीर्हुत्वागंधपुष्पाक्षहानादिभिःसूर्यमभ्यर्च्यपुनर्मामेत्यादियमितिंतंचेजपेत्॥ नचेन्स्रुवाहुती
र्हुत्वाद्वा॥ समिधोवाधादध्यादितिबौधायनस्तत्राहीपयोरूक्त्वांदध्यादानानंतरंयजमानस्यस्वंने
तोविसर्गंप्रधानत्यागामारब्धुंमेमंवरुणएवंस्थमाणंतत्यायामीतिमंत्राभ्यांस्रुवाज्याहुतीर्हुत्वागंधपु
ष्पादिभिःसूर्यमभ्यर्च्यपुनर्मामेत्यियंपुनर्नायुःपुनर्भगः॥ पुनर्ब्रह्मापुनर्मेठ
मा॥ पुनर्विष्णुर्मेठमा॥ यन्मेन्यूनंतंपृथिवीस्कान्व॥ यद्दोषोधीरप्यसरद्यदापः॥ इदंतन्पुनराददे॥ दीर्घायुत्वायवर्चसे॥
यन्मेरेतःप्रसिच्यते॥ यन्मन्नाजायतेपुनः॥ तेनमामृतंकुरु॥ तेनसुप्रजसंकुरुइति॥ ॥बुद्धिपूर्व

एवंचेत उत्सर्गोऽग्नयेऽन्वाहार्यपचनायेति पाकंकुर्यात्॥ ॥अन्वाधानानंतरंत्रयाणांस्रुक्प्रकुर्वीतेत्यादि निधायोपरिचार्न्याश्चपरिस्तरणादिसिध्यति॥ इत्येतद्दर्शनकालिकायामुक्तेनदृष्टभावद्दर्शसिद्धेचोपरिनिदध्यात्तूष्णीमन्वाहार्यपचनोपरिनिधानमंत्रेणासमाप्तेर्दर्शेपूर्णमासादिषुमंत्रेणोपरिनिहितंस्रुवावहिरिध्मादियद्यधोनिपतेद्वत्सप्रतिष्ठामनसइत्येतयापुनःस्रुचस्थानेलब्ध्वाप्रतिष्ठाप्येत येवस्रुवाहुतिंजुहुयाद्वत्सावाप्रतिष्ठापयेद्दर्शसत्रेदीपचोक्तत्वाद्बर्हिरिध्मादिउपरिनिहितंयद्यधो निपतेत्तद्वत्सप्रतिष्ठामनसाऽक्ष्णयावोक्षुक्षयज्ञानांहविषामाउवस्य॥ अतिरिक्तंकर्मणा यद्यहीनयज्ञःपवीणिप्रनिरम्लेतिकल्पयन्स्याहोकृताहुतिंजुहुयाद्देवान्स्याहाइत्येतयापुनःस्रु स्थानेतद्वत्सप्रतिष्ठाप्यएतयेवस्रुवाहुतिंजुहुयाद्वत्सक्षणाद्देवंनममनित्यागः॥ हुत्वावाप्रतिष्ठाप्य येत्॥ ॥एवमन्येष्वपीतिसूत्रंएतस्यार्थद्दर्शपे॥ एवमन्येष्वपिमिलितेषुसंचेत्व्यापन्नंप्रतिक्रांतंकर्मपुरस्ताद्बर्हिष्टाद्वाप्रायश्चित्तानंतरंकर्त्तव्यं॥ सामान्यमेतत्॥ अस्यापवादः॥ अतिक्रांतं

कर्मनाङ्गेयद्यर्थलुप्तंभवतीतिसूत्रं॥ एतस्यार्थद्दर्शपे॥ प्रमादात्सूर्यमेगमेकृत्योत्तरस्मिन्नंगे कृतेपुनःपूर्वमंगंनकर्त्तव्यंयदिप्रयोजनशून्यंभवतीतितत्रप्रायश्चित्तमेधायथाद्वारवाछेदनमकृत्वाछिन्नद्वारवत्यामत्सापाकृपोकृतेपुनःद्वारवाछेदनंनकर्त्तव्यंप्रयोजनाभावात्॥ एवंकृतेस्रुवलुनं॥ स्वातस्यस्रुवनं॥ अवहतस्यावहननं॥ पिष्टस्यपेषणं॥ दग्धस्यदहनमि त्यादिवचनादृतेनयथं॥ केचिदर्थलुप्तेष्वपिमंत्रोच्चारणमिच्छंति॥ किंनेदंकृतंतथापिपृषदा ज्याप्यमार्क्षिकेतथा॥ पश्चात्तंत्रा॥ प्रयोक्तव्यामंत्रायत्रार्थसाधकइतिवचनादेतान्युदा हरणान्यवलोक्यतयास्मान्नेष्यानीयते॥ यथावदृतास्तंडुलागृहीतास्तेषांकर्मणिस्रुचकालेस्रु स्थावाधेमवहननंकर्त्तव्यंतदकृत्वाउत्तरंकर्मकृतंचेत्तदाप्रायश्चित्तमेवकर्त्तव्यंनपुनरवह तस्यावहनं॥ ॥अवणाक्रमेणिपुनोउाग्नस्रुछस्रुप्यपेषणं॥ दग्धस्यदहनं॥ ॥यथावाइ ध्माधानमकृत्वाप्रधानहोमेकृतेतदुत्तरंतस्यस्मरणेसइध्मःप्रयोजनशून्योजातस्तत्रप्राय

श्चित्तेनैवसिद्धिर्न पुनरिध्माधानंतस्य प्रधानयागार्थमग्निसमिधानार्थत्वात्।। ।।आज्यभागो
नंतस्यसमरणेविपर्यये प्रायश्चित्तपूर्वकमिध्माधानंकृत्वाप्रधानयागः कर्तव्यः।। तत्रैतय
ब्राह्मणंहोत्राचमनेत्येतस्मिन्नग्नेविपर्यासेतरितेमंत्रेतएतेसहत्रयोनोसर्वप्राया श्चित्तंकर्तव्यं
इत्याकरणात्सर्वप्राया श्चित्तमत्रकर्तव्यमथवावश्यमाणौभायनोक्तंविपर्यासप्रायश्चित्तंक
र्तव्यं।।एतादृशास्छेत्सूत्रवृत्तिकारिकोक्तंयद्वोदेवाइतिव्याक्रमनिमित्तंप्रायश्चित्तंनभवतिनि
मित्तानांपरिमितत्वात्।।सर्वत्रदर्वीकुर्वन्नुप्रस्तरमिध्मंवृतिपरिधिबर्हिःपवित्रयेदोपवेषे
भाद्व्यंसंभाराणांछेदहोपघातेषुनाशेविनाशेवान्यथालिंगंकृत्वायथालिंगानुपसा
द्यत्यग्नेत्वाजुषाणसिप्रजापतइतिहाभ्यांस्रुवाहुतीर्जुहुयादितिसूत्रात्सदीपाज्यवर्हिरिध्मादि
छेदेदाहेविष्णुत्राग्नुपहूतौनाशेवान्यंतद्वत्पंक्तीतियंतत्परिणाहंकृत्वातथासादयित्वास्रुवा

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

हुनीर्जुहुयात्।।त्यमग्नेअयास्त्वयासन्त्रमनसाहितः अयासन्हव्यमूहिषेऽयानोधेहिभेषजं
स्वाहाअग्नयेयसइदं०।।प्रजापतेनत्वेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव।।यत्कामास्तेजुहू
मस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणांस्वाहा।।प्रजापतयइदं०।। ।।पवित्रनाशेमिंदादिगणो
नाप्रायश्चित्तमित्यग्नेदीपसुमिंदादिगणोमात्रलिखितःकारिकायांपवित्रनाशेस्वान्यत्रित्रवृतेच
हरितिप्रायश्चित्तानात्।।सर्वत्रेध्मबर्हिरादीनांसंभाराणांप्रयाजादीनामंमानांचन्यूनकरणेवच
नादृतेवर्धनेचयत्राक्त्रेतिसुवाहुतिंजुहुयादितिसूत्रदीपाभ्यामिध्मबर्हिरादीनांन्यूनातिरेकेयत्राक्
त्रामनसादीनदक्षानयज्ञस्यमन्यतेमर्त्यासः।।अग्निष्टंधोताक्रतुविद्विजानन्यजिष्ठोदेवाऽऋतुशो
यजातिस्वाहा।।अग्नयइदं०।।इध्माबर्हिषोधिकंस्याद्यन्यूनंसंपाद्यं।। ।।सर्वत्रप्राणांताप्रोक्षण्यादि
विष्णुपात्रजलानांक्षिप्यमाणानांस्रादितानांवाबहिपातेचमसादित्रावेत्रापोदृष्टामयइतिचेदुक्तात

पात्रं घृतेन पिपृयात् तन्मन्त्रा पस्तृदुतायते पुनस्त्वादित्या धीतिरुच्यायत्रास्यते। अथ पंसमुद्रउत निष्ठ्य
नेषजः स्वाहा॥ ऋतस्यसप्तमुत तृण्णुतर्भुवः स्वाहा॥ चतुर्थ्यइदं॰। आपस्तेवस्रूनंयदिप्रागीतास्कंदेयुरु
पदस्येयुर्वीयोहिष्मामयोभुवइतिस्रिभिःपुनर्गृहीत्वातंमइत्याहुर्निंजुहुयादिति। औशायनमतस्य
सुगमत्वादग्निहोत्रेधिश्रिते माज्ञीरवनाहमूषदिभिरंतरागमनेद्वादशाहंतेनस्रुचंपूरयित्वाद्वात
वेदसेसुनवामसोममनोज्योतिरितिद्वाभ्यांमहाव्याहृतिभिस्तिसृभिरितिपंचभिर्दुर्गोदिगणंजुहुयात्
मनस्यतेचेत्॥ पुनुषादिभिरंतरागमनेष्यतदेवप्रायश्चित्तमित्यग्निहोत्रस्थेप्रायश्चित्तंदीपनंकृत्वोत्पा
दयेदर्वाक्पूर्णमासस्थेसत्रेचहवीष्यक्रुर्वीयित्वाछिन्नछिन्नभिन्नमाननक्षुरुषवियतीतक्षणस्थे
दनस्त्रावितपतितस्फुटितादिभिर्मिनेत्पुत्रविजन्याअग्नयः विडाज्ञाकांक्षवरमगोपशुपक्षिसरीसृपादि
पुत्राग्नीनामंतरागमनेत्रेखिज्ञामंतरागतेषुद्वादशरात्रंगृहीतेनस्रुचंपूरयित्वादुर्गामनस्यतेमहाव्याह

ती भिस्रोजुहुयादिकृत्याच्च॥ स्मार्तेपिसंभावितनिमित्तेषु ऋत्विगन्तरागमनेद्वादशा
हंतेनस्रुचंपूरयित्वादुर्गोदिगणंजुहुयात्॥ नत्रपुनःषष्ठीमनस्यतेस्यात्तुश्रौतासनस्थेतुप
वस्याग्निहोत्रप्रकरणेतिरिक्तत्वात्॥ ज्ञातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः॥ सनः
पर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुदुरितात्यग्निःस्वाहा॥ दुर्गायेदं॰। मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंवि
छिन्नंयज्ञंसमिमंदधातु॥ याइष्टाउषसोनिम्रुचश्चथेतासंदधामिहविषाघृतेनस्वाहामनसेऽया
तिषइदं॰॥ पेरुग्नयेचपथिभ्यश्चमहतेचस्वाहा॥ आग्नयेपथिभ्यश्चमहतइदं॰॥ ध्रुवोर्वीयावेचांत
रिक्षायचमहतेचस्वाहावायवेऽंतरिक्षायचमहताइदं॰॥ ध्रुवाद्यौष्यायचदिवेचमहतेचस्वाहा॥
आदित्यायदिवेमहतइदं॰ दुर्गागणेमं॰॥ औपासनहोमकालेतंतरागमनेपीदंनेयं॰ तत्रपुनर्मनेस्थ
तीषष्ठंनिवेशेषः॥ ॥अत्रपरिजातेविशेषः॥ पानात्वारंप्रायश्चित्तंकांडेहोविप्रोब्राह्मणाग्नीयादि

१०२

पतीगोदुज्योतमो।। अंतरेणायदागच्छेन्नूनंकुर्च्चेत्रोतपनंबन्धेदिति। एतद्दर्शकालविषयं।। दर्शकालेष्वनिरोधस्तत्रैव।। होमकालेतथादोहस्याध्यायेदारसंग्रहे।। अंतरेणायदागच्छेद्द्विजः श्रौत्रायणाच्चेदिति। दोहसान्नाय्याद्यंगंतत्रैवतद्बाध्यासविषयं।। आज्याधिश्रयणार्थाग्नावुद्धृतेयोनितनुसाद्याहवनीयमनस्थंतीजुहूयादितिदक्षिणाग्नेरुत्तरादग्नेःपुनरंगारानपोद्याग्नेरोमनस्थंतीजुहूयाद्ध्रुवेजुःपाठेन।। ।। अथसंस्थाकारिकांततीयाध्यायोक्तानिस्मार्त्तप्रायश्चित्तानिएवंगुणेत्यादि।। व्याधितत्वेपरिहारार्थंषडाहुतिचरुहोमंकरिष्ये।। तथैवानुत्वत्परिहारार्थंयक्ष्मगृहीतत्वपरिहारार्थंचषडाहुतिचरुहोमंचकरिष्ये।। इतिसंकल्प्याग्निमुपसमाधायतदंगमन्वाधानंकरिष्ये।। अस्मिंन्नन्वाहितेग्नावित्यादिचक्षुषीआज्येनेत्यंतमुक्त्वाअनन्वाधानंयक्ष्मगृहनंचरुद्रव्येणत्रोषेणचिष्टकृतंहुत्वादिसंयोपस्थेपरिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वाग्नेःप्रस्कंद्य १०७

यित्वावनिरूप्यचतुर्गृहीतमुद्धृत्यसूर्यंनिरूप्यतथैवप्रोक्ष्यावघातादिचरुंचश्रपयणंनेष्ट्वाज्यसंस्कारोज्यभागांतंश्रवदानधर्मेणावदायमंत्रामित्रेतिपंचर्चस्यरुद्रस्यप्रजापतिर्यक्ष्मनाशनस्त्रिष्टुप्।। अंत्यानुष्टुप्।। रायक्ष्मनाशनप्रधानचरुहोमेविनियोगः।। मंत्रामित्रा०।। नमस्वाहा।। यदिहितायु०यस्वाहा।। सहस्रा०।। पारस्वाहा।। शतंजीव०।। नदुस्वाहा।। आहार्षं।। विदंस्वाहा।। पंचसुयक्ष्मनाशनीयेदं०।। षष्ठंत्रिष्टकृतं।। ततःत्रिष्टकृदादिहोमशेषंसमापयेत्।। अथाशुभस्यपदरुद्रनमस्कारचितारिष्टपरिहारार्थंप्रायश्चित्तंकरिष्ये।। अघानदृतिमंत्रहृदयस्यप्रथावाश्वःसवितात्रिष्टुप्।। अशुभस्यपदरुद्रनमस्कारचितारिष्टपरिहारार्थंसूर्यमिस्थानेविनियोगः।। आघानो०सुवायज्ञगोषितिपंचमंत्रस्यत्रिनऋषिरुष्णिग्देवतापंक्तिश्छंदः।। सूर्यमिस्थानेत्रि०।। यज्ञगोषु।। निष्ठंवाद्य।। तदभाय०।। यथाकृत्वा०।। अजैष्माद्या०।। अद्धा।। योमराजंनित्यस्यगृत्समदोवसुरुद्रोत्रिष्टुप्।। अशुभस्यपद०र्थंसूर्यमिस्थाने०योमेराजं०।। श्रुतादिनिमित्तकदोषपरिहारार्थं

त्र च भाइ तिमे ज्ञ जपं कुर्यात्। स्नात्वा पीत्वा शुचे सुक्ते भुक्त्वा रथ्यो पसर्पणे। आचांत: पुनरा चामेद्वासो नि
परिधाय चेतिया ज्ञ बलक्रथ्य वचनात् द्विराचमन पूर्वकं मंत्रं ज्ञ पेत्। ॥ इति श्रुते॥ ज्ञ भि तेतु ज्ञ भादि निमि
त्तक दोष प० अमनोज्ञ दर्शन निमित्तक०। पापगंधाघ्राण निमित्त०। आभिस्यंदन० क्रर्णध्वनि निमित्तक
दोष० तस्मिन्नस्मिन्निमित्ते संकल्प्याहोत्या:। सुचश्च अहमस्यंभी॥ रथ्यासंसुवचीमुरवेनसुस्रुश्चुकर्णीभ्यां
मधिदक्षस्य क्रतुइति। षण्णं निमित्तानां मयमेव मंत्र:॥ ॥ आगमनी यागमने। आगमनी यागमने निमित्तकृतौ
अप विहारार्थं पुनर्मामे त्यनिष्ट्याभ्यामाज्याहुती होष्यामीत्याज्य होमपक्षे॥ समिदाधानपक्षेतु समिधो
होष्यामीति। ज्ञ जपपक्षेतु ज्ञ जपंकरिष्ये। आगमनी यागमनंतु नज्ञ स्वाहा भार्यागमनं निषिध्येति भार्यादौस्व
भार्यागमनंवा॥ अयाज्ययाजन निमित्तक दोष० अयाज्ययाजने। अयाज्यस्यस्त्रीत्वियः। अभोज्य
भोजनभोजन निमित्तक०। अभोज्यभोजनं शुनागृध्रगोमांसादिच्। अप्रतिग्राह्यप्रतिग्राह्य
प्रतिग्रह निमित्तक० अप्रतिग्राह्यंवास्त्रविषादि। चैत्यदूषोपघातेतु चैत्यदूषोपघाते निमित्त० चैत्यदू

षोपघातो निश्चेयनस्छदूषस्यर्ग:। एतेषु निमित्तेषु। पुनर्मामित्यृचं पुनराय:पुनर्भगो। पुनर्द्विषेणस्रेतुमां
पुनर्ज्ञ्रणोमेतुमांस्वाहा॥ अग्नयइदं०। इमेयेधिष्ण्यास्तेअग्नयोयथास्थानमिहकल्पन्ती। वैश्वानरो
वाद्रधानोतर्यक्षतुमेमनोदत्तंतरमृतस्यकेतुःस्वाहेति॥ ॥ अन्याधित स्थापकालीनादित्यास्तमय नि
मित्तकर्मणितु। अन्याधित स्थापकालीनादित्यास्तमय जनितप्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं करिष्य इति
विहितकर्मा श्रौतस्थापकालीनादित्योदयकनिमित्तकर्मणितु। विहितकर्मा श्रौतस्थापकालीनादित्योद
यजनितप्रत्यवाय परिहारार्थं प्रायश्चित्तं करिष्ये। येस्रूर्योतिपंचचेत्यादिमंत्रमाद्याजागृतीद्वितीयात्रि
रुदंत्येद्वेजगत्यौ सूर्योपस्थाने॥ उदितेतु यस्यतेविश्वेतिचतस्र:॥ ॥ आगारोपरिकपोतोपवेश्मादि
निमित्तकर्मणितु। आगारोपरिकपोतोपवेश्मसूचितादिषण विहारार्थं देवाःकपोतइतिसूक्तेनघृतस्यचमा
ज्याक्तातीहोष्यामीतिहोमपक्षे। ज्ञ जपपक्षेतु देवाःसूक्तज्ञ जपंकरिष्यइतिनिमित्तोषः देवा॥ कपोतइतिपंचर्चस्यसू

न्नस्यक्रपोतोवि०येदेवाजगतीअंगारो०र्थहोमेजपेवि०।।क्रपोतस्यागारसमीपगमनेदुष्कृतपोतारागस्य
मीपगमनसूचितारिष्टपरिहारार्थमितिविशेषः।।अंगारंगृह्णं।।।।आर्थीर्थगमननिमित्तकमणित्वर्थ
सिध्यर्थधर्मत्वात्पथस्यतइतिप्रस्तुचमाज्याहुतीर्हुत्वामीति।।तपपस्येदुवयमुत्पापयःसूक्तजपंकरि
ष्यइतिविशेषः।।वयमुत्तेदित्रेतिसूक्तस्यभरद्वाजःपूषागायत्री।।अक्षम्यनुष्टुप्।।अर्थसिध्यर्थहो
मे०।।स्रक्षोत्यागः।।।।नष्टलाभार्थधर्मिकर्मणित्वनष्टलाभार्थसंपूर्षन्चिदुषेतिसूक्तेनप्रस्तुचमाज्याहुतीर्हु
ष्वामितिजपपस्येदुसंपूर्षन्चिदुषेतिसूक्तजपंकरिष्यइतिशेषः।।संपूषन्चिदुषेतिदित्रार्चस्यसूक्तस्यभर
जःपूषागायत्रीनष्टलाभार्थहोमे वि०।।अन्नाद्दीनत्वेदुप्रज्ञाकामोहंसंपूर्षन्नित्यादिहोमोजपोवापूर्ववत्।।म
हध्वादिगमननिमित्तकर्मणित्वमहाध्वादिगमनसंभावितानेनदुःस्वपरिहारार्थंसंपूषन्नघृनदृत्यादिपू
र्ववत्।।संपूषंन्नघनइतिसूक्तस्यकण्वःपूषागायत्री।।मूर्खाद्य०परि०होमेवि०।भयंकरमार्गगमनेत्वमार्ग
नयनिदृस्वर्थमितिविशेषः।।व्याधित्वपरिहारार्थंचरुहोमाद्यंतानांप्रयोगाणांप्रस्तेकादिकांतीया

ध्यायेआदित्यारभ्यत्रेर्मसूत्रंतृतीयाध्यायेवमेव।।।।अथौपासनाग्न्यनुगमनप्रायश्चित्तं।न
त्राग्न्यनुगमनोत्तरमाचम्यप्राणानायम्यत्रौपासनाग्नेरनुगमननिमित्तंप्रायश्चित्तंवक्ष्यइति
संकल्प्यात्रप्रायश्चित्तस्यपसन्नयपक्षेउपवासःयजमानोपवासःआज्याहुतिश्चेति।।तत्रसुगम
त्वादादावाज्याहुतिरुच्यते।।आयतनाद्भस्मापोहायतनमुपलिप्योद्धिरण्यःओत्रियागारादग्नि
माहृत्यभूर्भुवस्वरोमितिप्रतिष्ठाप्यपरिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्षेध्मंसंस्कृत्यश्रपयंसंमृज्यश्रे
पयस्यनिमदोयाल्लग्निःपंक्तिःऔपासनानाग्न्यनुगमननिमित्तंप्रायश्चित्ताज्यहोमेवि०।।अथाश्वा
ग्नेस्यनीवास्त्रीश्वसत्यमित्यृचाआसि।।अथासावयसाःऋतोयासनूव्यमूहिषेयानोधेहिभे
षजंस्याहा।।।।आग्नयेयंसइदं०।।सर्वप्रायश्चित्तंकरिष्यभूर्भुवस्वःस्वाहाप्रजापतयइदंनमम।।परि
स्तरणानिविसृज्यपर्युह्यपर्युक्ष्यकालप्राप्तंहोमंकुर्यात्।।इदंप्रायश्चित्तंएकादशादिनपर्यंतम
ग्निनाग्नेपिसमानमनतद्भेत्राजाहोमादियुक्तंपुनःसंधानपत्न्युपवासपक्षेत्रौपासनाग्न्यनुगम

MEMORIAL

निमित्तमुपन्यासात्तमोपासनानिमित्तत्युपवासप्रायश्चित्तेनपुनस्संस्कृत्य इतिसंकल्प्यपूर्वदृष्टि
प्रति ष्ठाप्यकालपर्यन्तं होमकुर्यात्। तत्पत्नीतुमस्याहोमकालादारभ्यान्यहोमकालपर्यंतमुप
वसेत्। जायमानोपवासपक्षएवेवअत्रद्वादशरात्रपर्यंतमिदमेवप्रायश्चित्तमित्यर्थः। तन्मूलभूत
सूत्रांनित्यानुगृहीतस्याग्नेयादिपशाग्न्येतत्पूर्वपवसेदित्येके। तत्रहृणाग्नृजमानउपवसेदित्येके।। अथाग्नान्
तत्तन्नान्यस्याहोमकालेपत्न्युपवसेदित्येके।। एकंग्रहणाग्नृजमानउपवसेदित्येके।। अथाग्नान्
त्येकामाहुतिंजुहुयादित्येके।। अतःशास्त्रोक्तनादरणीयः। अन्येतुपूर्वसूत्रमेवंव्याचक्ष्युः नित्यशब्दो
उक्तार्थः। नित्यमाचमनमितिवत्। अथवाशास्त्रः पश्चाद्वचनः एतदुक्तंभवति। यदिवैवाह्यौनगृहीतौ
व्यविभागकालेगृहीतौतिवानष्टोद्वादशरात्रेमृतिर्जातस्तत्तदुक्तायाक्रियायाअश्रोत्रगृहीतोभवती
ति। तत्रविवाहाग्न्याहृतयोत्रजाहृतयोगृहपत्नेवानीयाज्याहुतयश्चत्वारोजनंचभवंति। नान्यद
कर्म्यासंस्कारत्वात्।। होमनदर्शपूर्णमासमानतंस्यात्। लाजाहोमोत्रपत्न्यंजलिनाकार्यः।। तद्वामेतस्य

MEMORIAL

स्याधनत्वेनदृष्टत्वात्। लाजाश्चपत्नेनुच्चयमेवकरोतिनत्वाहिति।।।। प्रायश्चित्तविषयेकारिकाचि। औ
पासनेलुप्तेछेदुपलेपादिपूर्ववत्। आदित्यश्रोत्रियागाराग्निष्ठाप्यहविर्भुजं। अन्यस्माद्धोमका
लात्स्त्रीनाभीयादूर्ध्वंगर्हीपर्युहनादिनाशक्तौसंस्कृत्यादंपत्यंचेद्दूर्वंमृतं। अथश्रेत्तनयाहुतायेथापूर्वे
जुहोत्येतेति।। सर्वत्रप्रायश्चित्तंतुपरिभाषाप्राप्तं। सर्वत्रसमस्तव्याहृतिभिरेकाज्याहुतेः सर्वत्रप्रायश्चित्त
मितिसंज्ञा। अग्नानुगतेयस्यहोमकालदूर्ध्वंक्षेत्। उपयोनिप्रनासेचालौकिकोग्निर्विधीयतइति। या
द्यत्पार्श्वशौनकपौर्वचनात्पूर्वाधंतत्प्रायेणदृष्टिकारस्यनाभिमतं। गृहीतोविवानष्टोद्वादशरात्रंस्तेउ
त्पन्नांक्रियायापश्चाद्गृहीतोभवतीत्यनयादृष्टिकृत्यस्यद्वादशरात्रपश्चाद्गृहीतोभवतीतिदृष्टानुरूपत्वात्।
उक्तयाक्रियायावामलाजाहोमादिस्कन्नपुनःसंधानेनेत्यर्थः। औपासनाग्नेनानुगमनप्रायश्चित्तं
निरूढभिन्नाग्नेयेष्टिलिखितं। अथग्रंथांतरसमभिप्रायेणानुस्कन्नयाचान्यदेनान्निश्चायतो। तद्दे
वत्रौपासनाग्नेनानुगमनस्कल्पेनित्यानुगृहीतःस्याद्दितूपशाग्नेत्यत्पुवसेदित्येकइ

येसूत्रदृत्तौगृहीतोपिवानष्टोद्वादशरात्रमतिक्रांतस्तन्नदुक्तयाक्रिययापश्चाद्गृहीतोभवतीत्यनयाद्दृ
त्तिकृत्स्नद्विकयाद्वादशरात्रपर्यंतमयाश्वेत्यनेनैवपक्षेणायत्रायश्चित्तमुक्तंतत्राम्नावत्तुगतेयस्यहा
नकालद्वयंअगृहीतोपिअजेत्। उभयोर्विप्रवासेवालोकिकोग्निर्विधीयतइतिन्यायाद्दृत्तिस्मृतिचंद्रिकायांत्रयो
नकवचनस्यऋषिदृष्ट्यादेवतस्यैवचनस्यात्पाथैलिंग्यिन्यायाद्दृत्नामग्रहोन्याय्यइति
न्यायाद्दृत्तिकृत्स्नद्विकायाःपोरुषेयत्वेनदुर्बलत्वाद्दृस्मकादिकायामेकनात्रिद्वात्रादिदिनमर्यादा नाम
नुक्तत्वाद्। द्वादशरात्रमनेनप्रायश्चित्तनसिद्धिरित्यतिप्रसंगेनलोकविधिदृष्ट्यात्रापेक्षणीयं।
अत्रनश्चिद्वापस्तंबीयानांसदर्शनभाष्यकारमतेसार्वकालिकमयाश्चेतिपाक्षिकंप्रायश्चित्तं
मुक्तंतदेवत्रारंभतोयस्यादिदमस्तिततेचेद्वदिष्यतितर्हिसर्वदाएतावदेवप्रायश्चित्तंभवतु ९०७
द्वादशरात्रमित्येवमर्यादानकार्यतिममनुप्रतिभाति। सद्विर्युक्तमयुक्तंविचारणीयमेतत्।
अस्मिन्पक्षेअग्न्यनुगमनोत्तरंहोमकालद्वयपर्यंतमेवन्नयाश्चेतिप्रायश्चित्तंतद्वदेलाजाहोमादियुक्तं

होमादियुक्तंपुनःसंधानेनेत्यर्थः॥ औपासनाग्नेरनुगमनप्रायश्चित्तंदृत्तिकृद्भिःप्रायेणोदंलिखि
तं॥ अथग्रंथांतरानुप्रायेणतुस्कंदपुराणाद्यान्यदेवात्रविचार्यते। तदेवम्औपासनाग्नेरनुगम
नमनस्कछेनित्यानुगृहीतःस्याद्यदित्यत्रापाम्येस्तत्फपवसदित्येकेइत्येतत्सूत्रदृत्तौगृहीतोपिवा
नष्टोद्वादशरात्रपर्यंतमयाश्चेत्यनेनैवपक्षेणायत्रायश्चित्तमुक्तंतत्राम्नावत्तुगतेयस्यहामकालद्वयं
अजेत्। उभयोर्विप्रवासेवालोकिकोग्निर्विधीयतइतिन्यायाद्दृत्तिस्मृतिचंद्रिकायांपोरुषेयत्वेनदुर्बलत्वाद्दृ
स्मकादिकायामेकनात्रिद्वात्रादिदिनमर्यादानुक्तत्वाद्। द्वादशरात्रमनेनप्रायश्चित्तनसिद्धिरित्यतिप्रसं
गेनलोकविधिदृष्ट्यात्रापेक्षणीयं॥ ॥अत्रनश्चिद्वापस्तंबीयानांसदर्शनभाष्यकारमतेसार्वकालिकम
याश्चेतिपाक्षिकंप्रायश्चित्तमुक्तंदेवत्रारंभतोयस्यादिदमस्तिततेचेद्वदिष्यतितर्हिसर्वदाएतावदेवप्राय
श्चित्तंभवतुद्वादशरात्रमित्येवमर्यादानकार्यतिममनुप्रतिभाति॥ सद्विर्युक्तमयुक्तंविचारणीयमेतत्। अ
स्मिन्पक्षेअग्न्यनुगमनोत्तरंहोमकालद्वयपर्यंतमेवन्नयाश्चेतिप्रायश्चित्तंतद्वदेलाजाहोमादियुक्तं

पुनःसंधानंकार्यमिति नियमः। पिण्डपवासस्यचयमूपवासपक्षयोरूक्तस्वरामर्थनियमइत्यळंप्रसंगेन।
दूर्योपासनाग्न्यनुगमनंप्रायश्चित्तं॥ ॥अन्याहिताग्न्यनुगमनप्रायश्चित्तं॥॥ अन्याहितेनेप्राग्न्यागा
दनुगमनेनुपूर्ववदग्निमुत्पाद्यान्याहिताग्नेःप्रायागादनुगमननिमित्तंपुनरन्वाधानंकरिष्येइतिसं
कल्प्यव्याहृतिभिःसमिधावाधायतूष्णीमस्यस्विष्टकृत्पर्यन्तंप्रायश्चित्तंहुत्वास्थालीपाकंकुर्यात्।
अत्रकारिका॥ अन्वाधानेकृतेयागप्रायश्चित्तेदनुगतोभवेत्र। प्रायश्चित्तंविदंकृत्वापुनरन्वाहार्यथा।
व्याहृत्यारब्धेषुपस्कृतेयइतिवोपायनान्वाय॥ आज्याहुतिंचजुहुयाद्भूर्भुवःस्वरितीहुतइति॥॥ अन्वाधा
नोत्तरप्रयाणनिमित्तकर्मणितुअन्याहिताग्निप्रयाणेनिमित्ततुभूर्यंतांदृस्याज्याहुतिंकरिष्येतुभूर्यंतेति
मंत्रस्यअंगिरोविरूपऋषिः॥ अग्निर्देवतागायत्रीछंदः॥ अन्याधानोत्तरप्रयाणनिमित्तकानेज्याहुति
होमेविनियोगः॥ ॐतुभूर्यंताअंगिरस्तमविश्वासुसंक्षितयःएथक्अग्नेकामायेमिनेस्वाहाअग्नयइदं

नमम॥ इतिहुत्वाठक्विधिनाग्निंसमारोप्यगच्छेत्र। अत्रसूत्रं॥अन्याहिताग्नेःप्रयाणोपपत्तौएतु
भूर्यंतीत्येयुःतुभूर्यंताअंगिरस्तमेतिवाज्याहुतिंहुत्वासमारोपयेत्र। अत्रकारिका। अन्वाधाने हु
तेपश्चादग्निमारोपयेद्यदि। तुभूर्यंतादृस्चाहुत्वाथवाग्निमारोपयेत्तदेति। एवमन्याहिताग्निःप्रया
णोपपत्तौतुभूर्यंतादृस्चेहुत्वासमारोप्यगच्छेत्र। एवमन्याहिताग्नेरहत्वेतिसूत्रात्र। सर्वान्याज्य
होमेआज्यसंस्कारःस्रुवसंमार्गश्चेत्येवःश्रौतसूत्रेप्रवासोपस्थानरहंउदृत्तोआज्याहुतिंजुहुया
दित्यत्रआज्यग्रहणंदाढ्यसंस्कारस्योक्तत्वात्रौपासनहोमलोपजनितप्रत्यवायपरिहा
रार्थमनस्थाचतुगृहीतंहोष्यामीतिसंकृत्यस्रुचिचतुगृहीतंगृहीत्वाममनोज्योतिर्जुषतामाज्यं
विच्छिन्नेयज्ञंसमिमंदधातु। यादृष्टाउषसायाश्चनिष्टास्तासंतनोहविषाघृतेनस्वाहा॥ मनसेज्यो
तिषइदंनमम। सर्वेषांतातानांहोमलोपानामेकेवाहुतिःवृत्तोयेतिस्रुतिहोमंवा। आज्यप्रतितहोमानाम

उष्णानंस्कृताकृतं॥ द्वादशाहिन्पर्यंतमेवेदं॥ तदूर्ध्वंचदग्निनाग्नाः॥ तत्रनित्यहोमेत्वतिक्रांतसंस्कृत्या
उक्तंचदर्शवत्॥ चतुःगृहीत्याद्यंमनस्त्याज्जुहोत्यथनिर्वारिका॥ अग्निहोत्रहोमेचप्रनिममेकेइ
तिसूत्रे॥ आद्वादशादिदिनादेवमूर्ध्वंविच्छिद्यतेनहः॥ प्रायश्चित्तंतुयत्रोक्तमग्नित्यागोपपातके
सनुनातत्रकुर्वंततत्तत्कालानुसारतः॥ त्रैमासिकंगवोर्ध्वंस्यत्कालेनैनिर्हुतिर्भवेत्॥ चांद्रायणंघा
होम्यस्यदानंवापिसमाचरेत्॥ संवत्सरंतुयत्कालेनिर्हुतिंकुर्याद्व्रायणंव्रतमित्यादिकारिका॥ विच्छि
न्नेनेतुतत्रयावत्कालंविच्छिन्नाग्निदोषडानितप्रत्यवायपरिहारःज्ञातादिनेसंख्यांकृत्वाप्रायश्चि
त्तंहोम्यदानंचकृत्वाधारविच्छिन्नस्यगार्ह्याग्नेःपुनःसंधानंकरिष्यइत्यादिपुनर्संधानप्रकरणेउक्तम
धिकरणेदर्शनात्॥ स्थालीपाकत्रयातिपातनिमित्तेनुस्थालीपाकत्रयातिपातनेविच्छिन्नस्यगा
र्ह्याग्नेर्गार्ह्याग्नेःपुनरुसंधेपुनराधेयंकरिष्यतयासमानदर्शमिष्टाद्योपिसमानदर्शमिष्टाद्योन

स्य

विच्छिन्नस्यगार्ह्याग्नेःपुनरुसंधेपुनराधेयंकरिष्यइतिसंकल्प्यउभयत्रापीष्टेपुनराधेयंपुनःसंधानाक
र्मांतरं॥ तस्यविधिर्दर्शयंतमतेनोच्यते॥ इदंवैकेवलंसंकल्प्यअन्याधेयिकसंभारान्यथासंभवमाहृत्यतथुसंभ
रेषुश्रीत्रियादिगृह्यतोमाग्नेयंनिष्क्राम्यप्रणीतापर्यूहनादिकंकृत्वोत्तरवेदार्द्धंसंस्कृत्यस्रुवेणाज्याहुत्यनयेयंकथा
ज्यंजुहुयात्॥ अत्रकारिका॥ तृतीयप्रभृतीनांतुपर्वणामतिपातनेपुनराधेयमिष्टेकेचिदुच्यविदोजनाः॥
एतन्मूलंहिनप्यस्तेत्रिगर्ह्यलक्षत्रे॥ यदिपार्वणेविच्छिद्येततस्मिन्नाग्निकृतेनयाजयेरन्दर्शेवैश्यानयेपा
ग्निकृतोयदिवरुणनराधेयंजुहोति॥ समानदर्शमिष्टाद्योपुनराधेयमिष्यते॥ वश्यामिपुनराधेयंयजयंतस्या
मिनोनमः॥ अन्याधेयिकसंभारान्यथासंभवमाहृत्य॥ उपलेपार्दिकृत्यासंभारान्निर्दधातिनान्॥ संभा
रेधादधात्यग्नेश्चेत्यादिगार्ह्यंहाहुतं॥ पर्यूहनादिकंकृत्वासंस्कृत्याज्यंस्रुवेणजुहुयादाज्यमया
नेयनयेकयेति॥ तत्रोभयातिक्रमेउभयातिक्रमनिमित्तेआग्नेयेपाधिकृतेस्थालीपाकंकरिष्यतिसंकल्प्यारन
यपाधिकृतेत्वाजुष्टंनिर्वपामीतिसंवत्स्थालीपाकवत्॥ तत्रकारिका॥ उभयातिक्रमेकार्यःश्रुत्यापाधिकृतेभवे

दिति॥स्थालीपाकातिक्रमणेतुपौर्णमासस्थालीपाकातिपत्तिजनितदोषपरि॰नथादर्शेदर्शस्थालीपाकातिपत्तावित्रोधः॥अन्याग्नेःस्वयंयजनेतुअन्याग्नोः॥स्वयंभजननिमित्तंमितिविशेषः॥स्वाग्न्यावन्वयजनेतुस्वाग्नावन्वयजननिमित्तमितिविशेषः॥चतुर्थेदिनेमित्तेषुअग्नयेपथिकृतेस्थालीपाकमितिसंभुभयातिक्रमवत्॥तन्त्रकारिका॥स्थालीपाकेत्वतिक्रांतेयदन्याग्नेःस्वयंयजेद्॥स्वाग्नावन्वोयजेद्वापिकार्यःपाथिकृतश्चेदिति॥॥यदमावास्यांपौर्णमास्यांवातीयाद्यहेवान्यस्याग्निषुप्रजेतयदिवास्वान्योग्निषुयजेतेतिसूत्रं॥अग्निपथिकृतेस्थालीपाकस्थानेपूर्णाहुतिपक्षेतुपाथिकृतेस्थालीषुहुतस्थानेपूर्णाहुतिंनेष्ट्वामीतिसंकल्प्यस्रुचिद्वादशाहुतीर्जुहोतिनाज्येनाग्नयेपथिकृतेस्थालीहुतिपूर्णाहुतिंजुहुयात्॥स्रुवपूर्णाहुतिपक्षेतुस्रुवपूर्णेनाज्येनाग्नयेपथिकृतेस्थालीहुतिंजुहुयात्॥तन्त्रकारिका॥अन्यद्वाद्वादशैवस्रुगाहुत्वोत्तरयेत्स्रुचा॥नवापानज्याहुतिःकार्यासाहुतिपूर्णाहुतिरिष्यते॥स्रुवपूर्णाहुतिवस्यादितिकेपाश्चिकाजिनुरिति॥इतिपूर्णाहुतिःस्रुत्याहुतीर्होतृवरणादिविधिबलीयांसमितिदर्शायनसूत्रं॥अ

ग्नावग्नेयेपथिनि०॥इदंतएकंबनडुहएकंतृतीयेनडुहेतिपशावित्यस्य॥संवेशानेतन्वश्चारुरेधिप्रियोदेवानांपरमेजनित्रेइतोग्नेःशिष्यः॥सर्वत्रप्रायश्चित्तंजुहुयात्॥तन्त्रकारिका॥अर्वाक्चाम्यापरासादनेनापनाद्धविर्गमनेअर्वाक्चाग्नायनासादनेनायनाद्धविर्गमनेमित्तिकेप्रायश्चित्तं॥इदंतइत्यस्यहविर्हुतकालोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप्॥अ

ज्याप्यपरासादिदंतएकंपतदुत्तमितिसंबंधेदितिसूत्रं॥ज्याप्यनासोनामउपविष्टेनपुरुषे
णाश्रिताज्याधावतिदूरंगछतितावोन्देवादूनिहोत्रालोकेनोक्तं॥तस्मिन्स्थिते धर्युवाहवनाय
समीपेस्थित्वाज्यस्तंत्राज्यंप्राग्वदयतीतिऋतायुरूक्तत्वात्॥ज्याप्यनासाचरस्त्वाङ्गिर्गमनेदुरु
ज्याप्यपरासाङ्गिरित्यस्तारमननिमित्तंप्रा०॥इदंतत्कर्मनिरूक्तमाज्यंचानिप्रसेधंकृत्वाग्नेयेष
धिकृतेस्थालीपाकंकुर्यादूर्णाबाहुतिर्बाग्नेयेपधिकृतेस्याद्देयंरूपाअत्रकारिका॥अतिक्रां
तोयदाज्याप्यपरासामनलोनवेत्॥चरुःपधिकृतःकार्यःपूर्णाहुतिरथापिवा॥यदित्यतीयादि
सूत्रं॥॥इध्माधानोत्तरंहविर्देवेदुष्टंहविस्थानेआज्यंप्रतिनिधिंकृत्वास्थालीपाकंसमाप्यदु
ष्टंहविरग्नौप्रक्षिप्याध्माधानादियागःपुनःकर्तव्यस्तत्रइध्माधानोत्तरंतंदेवताकंस्थालीपा
हविर्देवनिमित्ततंदेवताकंस्थालीपाकंनयेत्यइतिसंकल्प्यतंदेवताकंस्थालीपाकंकुर्यात्॥

अत्रकारिका॥इध्माधानेकृतेदुष्टप्रधानंहविरन्यचेत्॥तस्थानेउद्धृत्यादाज्यमदुष्टंचज्जुहोत्स
थ॥एवंसमाप्ययदुष्टंतदग्नुप्रक्षिपेदय॥अन्वाधानादिकोयागःपुनःकर्तव्यएवनदुरिति॥प्रा
गावाहनाद्यदोषेपीतिसूत्रं॥अत्रप्योविशेषोग्रेवक्ष्यते॥इध्माधानात्पूर्वंतंदेवताकंहविर्दे
नदुरिध्माधानात्पूर्वंनदेवताकंहविर्देषिनिमित्ततंदेवताकंहविःपुनरुत्सादयिष्यतइतिसंक
ल्प्यतथविःपुनरुत्सादयेत्पूर्ववत्तत्समापयेत्॥अत्रकारिका॥प्राग्ध्माधानेतोदुष्टप्रधान
हविर्विद्यत्थ॥तथविःपुनरुत्सादयेत्पूर्ववत्तत्समापयेदिति॥नात्रपुनःस्थालीपाकः॥अत्रपूर्वनि
मित्तसूत्रं॥अंगहविर्देषेतुअंगहविर्देषनिमित्तंगहविःपुनरुत्सादयिष्यतिसंकल्प्यांपुन
रुन्यत्तंगहोत्रोक्तसूर्यागहोमंसमापयेत्॥अत्रकारिका॥अंगानांचेत्प्रधानेदुर्दुष्टंतदप्युत्सादये
त्पुनरिति॥अस्यतंगुणेक्षेतानामितिसूत्रं॥स्विष्टकृदर्थदोषेतुस्विष्टकृदर्थदोषनिमित्त

आज्येन स्विष्टकृदाद्यां कृत्वा शेषेण स्विष्टकृतं जुहुयात्। स्विष्टकृद्धविषो दोषाञ्जा
त्येनैव समाधत्ते॥ इति कारिका॥ दोषास्तु। प्रच्युतेस्तन्नरवैः कैश्चोक्तावेवमप्यसंविधिः। व
सासक्तुक्रमज्ञास्त्रिप्रत्रस्वेदपुरीषकैः॥ क्षेप्याद्यैन पिबेन्न पेदुष्टानिस्कृद्घीषितु। सि
क्तानिचेयसिक्तानिदुष्टानिस्युः क्षिपेज्ज्वले। सुक्पादेतु अन्यांस्रुवमाहृत्यतयाजुहुयात्। भिन्नां
स्रुचं प्राग्दंडांप्रसक्तपुष्कलामानाक्षिपेत्। एवमन्यान्यपिवानस्यत्यानिप्राग्दंडांन्यग्नौक्षिपेत्
अत्रकारिका। स्रुक्चेद्विधेततर्ह्यन्यामाहृत्यजुहुयाद्विः॥ वनस्पत्यानिभिन्नानिप्राग्दंड
न्यग्नौक्षिपेत्। अन्यागृह्यानिस्रुचस्तृह्यानिसंसर्गेतु। अत्यगृह्यानिनास्यगृह्यानिसंसर्गदो
षपरि०॥ आग्नयेविधिचयेस्थालीपाकं०॥ इतिसंकल्प्यानिदूषस्यामिनोयुगपत्तेसमिधो
रहीत्यातस्मिन्संसृष्टेग्नौसमानोपमंत्रेणप्रताप्यांस्थालीनइतिविभज्यलौकिकानिदूषंप्र

नाम

निष्ठाप्यस्यांसमिधंप्रत्यवेक्षेत॥ हेतिनि। स्विष्टाग्नयेविविचयेस्थालीपाकं०विविचयेस्थालीपा
आग्नयेविविचयेत्याज्यभृंनिर्वपामीतिसर्वस्थालीपाकवत्। घृणीहुतिर्वास्रुवाहुतिर्वा॥ अत्रका
रिका॥ संसृष्टोयस्यगृह्यानिनायहि। चरुर्विविचयेकार्येयद्वाघृणीहुतिर्भवेत्। अग्निर्गुणीन
वेदोषाविविचीइतिसंकल्प्याग्नयेसामायत्याज्यभृंनिर्वपामीत्यादिस्थालीपाकवत्। अत्रकारि
का॥ चरुःश्यामायकर्त्तव्योगृहदाहेषुवेभवेत्। इति॥ अग्निवनेश्यामायागारदाहइतिसूत्रं॥ त्रायाग्नि
नागृह्यानिसंसर्गो। तुत्रायाग्निनागृह्यानिसंसर्गेनिमित्तमग्नयेभुचंयेस्थालीपाकंआग्नयेभुच
येत्याज्यभृंस्थालीपाकवत्॥ घृणीहुतिर्वा॥ अत्रकारिका॥ त्रायाग्निनातुसंसर्गेभुवंप्रतभुचंयेचरुं
प्रायश्चित्तचरुस्थानेघृणीहुतिरिहेष्यतइति॥ संसर्जनेनाग्निनान्येनेतिसूत्रं॥ अन्येनेत्यत्रअन्य
इतित्रायाग्निरुच्यतइतिसूत्रितं॥ पचनाग्निनातुसंसर्गेसंवर्गायस्था० आग्नयेसंवर्गायत्याज्यभृं

संसर्जने मिनाम्येनेतिसूत्रेण ग्राम्यपचनाग्निरिति दृष्टिः। संसे० निमित्तमग्नयेसंवर्गायस्वाहा० अग्नयेसंवर्गायस्वाजुष्टं०। अत्रकारिका। ग्राम्याग्निनातुवैश्युतेनसंसर्गेतुवैश्युतेनस्वगृह्याग्नि संसर्गेनिमित्तंअग्नयेसुमतेस्वाहा०। अग्नयेसुमतेत्या० जुष्टमिति। अत्रकारिका। वैश्युतेनाथ संसर्गेकुर्याद्सुमतेचजुमिति। वैश्युतेनासुमतइतिसूत्रेण। अन्यगृह्याग्निनास्वगृह्याग्निसंस गीदिवैश्युतंतेषुपंचस्वपिनिमित्तेषुसंकल्पान्तरंतमग्निंसमिधिसमानोप्यलोकिकोग्नोप्रत्यव रोहतस्तन्निमित्तप्रायश्चित्तंकुर्यात्। अत्रार्थेमूलंप्रायश्चित्तप्रदीपे। याज्ञिकानुष्ठानंच। पर्वणा र्थाश्रपातेतुपर्वणार्थाश्रपातनिमित्तंअग्नयेव्रतभृतेस्वाहा० अग्नयेव्र० पर्वणार्थाश्रपातेतुजु ह्वी व्रतभृतेचजुमिति। पर्वणिव्रतलोपेतुपर्वव्रतलोपनिमित्तंअग्नयेव्रतपतेस्वाहा० अग्नयेव्र तपतयेत्या० अथवातत्तत्पर्वणिस्थालीपाकेनसमानतंत्रंवाकुर्यात्। तत्रसंकल्प्यः। पर्वणिव्र

तलोपनिमित्तंअग्नयेव्रतपतयेस्थालीपा०। अथायश्चित्तपूर्वकंदर्शस्थालीपाकेनपूर्णमासस्था लीपाकेनवायश्चरितिसंकल्प्यपूर्वंअग्नयेव्रतपतेनिर्वपस्वतःपर्वप्रधानदेवतायाः। अत्रकारि का०। पर्वणिव्रतलोपेकुर्यीद्व्रतपतेस्वकं। समानतंत्रंकुर्वीतपार्वणेनतुकर्मणेति। व्रतातिपत्तौअ तपतयइतिसूत्रं। पवित्रनात्रेतुपवित्रनात्रानिमित्तंअग्नयेपवित्रवतेस्थाली०। अग्नयेपवित्रनते त्या०। स्याद्वेप्रवित्रयोर्नात्राःस्यास्पवित्रवतेचरुरिति। सर्वत्रविध्यापत्तौधेनुन्तद्विध्यपत्तौनिमित्तं सर्वप्रायश्चित्तंतत्रभूर्वःस्वःस्वाहेति। प्रायश्चित्तविशेषस्तुयत्रनोक्तोप्यवेक्ष्यः। होतृव्याड्याहुति स्तत्रस्रुचःस्रुचःस्रवतीहुतं। एवंलिखितमपिकारिकाक्रमादत्रलिखितं। स्वयमग्निप्रज्वलनेतुस्वयम ग्निप्रज्वलनेनिमित्तंतुदीप्तस्थेतिद्वाभ्यांसमिधानाधास्येइतिसंकल्प्यउदीप्यस्वजातवेदोपसंनिद्ध तेमम। चरुश्रपणेश्रपणस्यभावहोमेवनस्पतिदेशोदत्ता। मान्याहिसीज्जातवेदोगामश्वंपुरुषंजगत्। अविंपशुंहिंसीरित्यादिनिषेधात्। आगहि श्रेयामोपरिपातयइतिमंत्राभ्यांहेसमिधाचोदनाभावान्नात्रस्याहो

करः॥ केचित्स्वाहाकारमपि पठित्वाग्नयेदमित्यजंति॥ तत्रकारिका॥ स्वयंजुष्टेऽग्नेदर्विष्यत्रेतिहाभ्यां समिद्वयमिति॥ अन्युपघातेतुअन्युपघातनिमित्तेपुनस्त्रेतिसमिधमाधास्यपुनस्त्वादित्यनुद्रावसक्
समिधंतांपुनर्ब्राह्मणोवत्सनीथयज्ञे॥ द्युतेनत्वंतनतुवोवेधियस्तवसख्यायसंतुयजमानस्यकामाः॥ इति केचिदुस्त्वाहेतिहुत्वाआदित्येभ्योनुद्रेत्यावसक्ष्यन्नग्नइदमितित्यजंति॥ आधेयस्योपघातेपुनस्त्रेतंमासमिद्॥ अन्युपघातकानिनुनिर्कोउमंउने॥ अथशूकरसामसकाकसृगालैःकुक्कुरखटमर्कटश्वभिः॥ अथजपानाकिभिःकुणपैर्वासुतलिकयापिनजस्यलयावा॥ नेतोमूत्रपुरीषैर्वीर्यान्यशूद्रस्त्रीरजोणितैर्वा॥ दुष्टास्थिमांसमज्जाभिर्नन्यैर्वाऽदुष्टसितैः॥ आत्मोपितानग्निस्यत्रोक्तनेनस्यर्चानेपिवा॥ आत्मादृष्टेमज्जेद्वावद्वापितादिभिः॥ अथयायोषितंगच्छेदनतोकाममोहितः॥ वदंत्येकेनिमित्तेषुकेचिदग्निंविनान्वानं॥ तन्नामतिनणिगतेवह्नेर्नक्षेस्यात्सुनरोहितः॥ इतत्वेषुनिमित्तेषुअन्याधेयेप्रचक्षते॥ यद्वासर्वेषुपघातेषुपुनस्त्वेतिसमिधंनमितिः॥ यदिहयिःप्रोक्षन्नाग्निमभिप्रोक्षेद्धतेनयजेतेयजेतपुनस्त्वादित्यनुद्रावसक्ष्यन्समिधंतांनि

निपुनरग्निमुपसमिधादेनंसर्वेष्वप्यन्युपघातेष्वित्यात्तंवस्तूक्तं॥ अत्रवोढाधानमतेतुपुनस्त्रेतेनयेवस्तुवाहुनिरधिका॥ अकृताग्रयणानवान्नप्राशनेतुअकृताग्रयणानवान्नप्राशनमितितंआनयेवेश्वानवास्थालीपाकं॥ द्विपदन्नभोजनेतेतु॥ द्विपदन्नभोजनमितितंआनयेवेश्वा॥ अवणाक्रमणिपुरोडाशाश्रयणमावश्यकपालोद्वासनपर्यंतंअपालनाज्ञानेतु॥ हविःश्रपणाद्यूर्ध्वंअपालनेद्वानिमित्तंप्रायश्चित्ताज्ञातश्चत्रासंद्वामीतिमंत्रेणहुत्वापालंसंज्ञानद्रव्येणसंज्ञायअभिजोधर्मजीवदातुर्यंतआनीत्सिद्धगन्पुनः॥ दुध्योनेदिः॥ परिभयश्चसर्वेयज्ञस्यायुरन्तुसंतंतेतु॥ नमस्तेज्ञातंतेयोमाधित्वचतइमंयज्ञंस्वधायेयजंते॥ तिभिर्द्विद्रंप्रतिदध्योयजत्रस्त्राहामज्ञोअप्येतुदेवामितिहाभ्यामसुकपालंप्रक्षिपेत्॥ ततःकपालांतंप्रोक्षणादिकृत्वायोयजेत्॥ कपालोपधानकालेनिहितागतेषुपुरोडाशोपधानात्॥ यमंचगतेत्रायंसंस्कृत्यमनसचंतीत्वापुनःकपालंगार्हपत्यंनिधायमंत्रयेदि
तिहीयोऽग्नेनेयोद्वासनकालादन्यत्रापुरोडाशापतनादौदुर्गादिगणःप्रायश्चित्तंतुप्रागेवोक्तं॥ ॥

कपालस्याशुचिसंसर्गेतु कपालस्याशुचेसंसर्गनिमित्तेप्रा० अशुचिसंसृष्टेकपालेअभिन्नइति
देवेक्षाभ्यांमंत्राभ्यांमप्सुप्रक्षिपेत्। अत्रोक्तानांप्रायश्चित्तानांकारिका। अकृतावयणेश्री
यान्नवान्नंयदिवैतत:। नैष्यानवायकर्तव्यःश्रम:। सूर्णाहूतिस्कवा।। द्विषदन्नंपदांभुंक्तेतन्नाप्येष
विधिर्भवेत्। कपालनाशेप्यप्सुस्थाल्युवणाकर्मनामनि। कपालंतद्वेभिन्नंप्रोक्षणपणाग्नि
तदातत्रोक्तंमंत्रेणाकपालंसंदधात्यधो। अभिन्नोघर्मइत्याभ्योमप्सुप्रक्षिपेदय। तत्रेदक्षुचिसं
बद्धमाभ्यामेवक्षिपेदुक्तले। सूत्रमप्येवमेव।। मृन्मयांतस्याश्रुचिसंसर्गेनिमित्तंप्राय० तस्येव
नेदनेनुभेदननिमित्तं०। भूमिर्भूमिमगान्माताभातरमथगात्। भूयास्यघुत्रैःपशुभिर्योनोद्वेष्टि
सभिन्नतामितिमंत्रेणाश्रुचिसंसृष्टेमृन्मयांतरे भिन्नंवाप्सुप्रक्षिपेत्। पात्रांतरेणोजयेत्। तत्र
कारिका। अन्यत्राश्रुचिसंबंधान्मृन्मयभिन्नमेवना।। भूमिर्भूमितिमंत्रेणप्रक्षिपेदेवतक्ष

नाम

११५

ले। सूत्रम०श्रवणाकर्मनचुलोडावदास्फुटनेनुपुनोडावदास्फुटननिमित्तंप्रा० तस्यैनोसतनेनुउसत
ननिमित्तंप्रा० किमुसततसिंकिमुस्रोछ्रांतःश्रांतःश्रांतेरिहागहिअधोरोमज्ञियोभूत्वासादसदनेस्व
सासीदसदनैस्वांउभयत्राप्यनेनैनंबर्हिषिनिधायमंत्रेतीदेवप्रेरितत्राद्येनतेजसाज्यस्थमानःकिंच
नरीदिषः। योगक्षेमस्यत्रांयात्रास्मिन्नासीदबर्हिषि। उभयत्रात्यनेनाभिमंत्रयेत्। अत्रकारिका। सि
द्धेश्रांपुनोडावाउद्धृते दधवामदिकिमुसततसिमंत्रेणबर्हिष्येनैनिधायन। अभिमंत्रयतेतंचमाहिंसरि
तिमंत्रतः। सूत्रमप्ये०। यजमानोजीवतिमृतत्राद्धश्रवणेतुजीवतःस्यस्मृतत्राद्धश्रवणनिमित्तम
नयेसुरभिमतेस्थालीपाकं०। पक्वेसूर्णाहूतिं। कृष्यते। अग्नयेसुरभिमतेत्याज्यसंस्कारेणयेसुरभि
मतेस्थाहेतिशौम।। श्रूयतेमृतत्राद्धेयजमानेहुजीवति। अग्नयेसुरभिमतेचेरुःसूर्णाहूतिस्कवेति
कारिका। सूत्रमप्येवमेव।। यमलजननेनुभार्यायागोर्वीयानलजननिमित्तमरूढ्या। स्थालीपाकंकृत्वे।

मकृष्यस्याऽऽकृष्यमकृष्यः॥ स्याद्देतिपूर्णाहुतिर्वाकाशिका॥ अथयस्यैवमगोर्याजनयेत्तयमोतनः॥ समग्र
ध्यः श्रस्तंदुर्व्यापूर्णाहुतिमथापिवा॥ सत्रमप्येवमेव॥ हूयमानाहुतिस्रुक्संदनेतुवहिर्याहुतिस्रुक्संदनानिमित्तं
प्रा० देवाऽजनमगन्यज्ञस्तस्यमाशीरवतुवर्धतां॥ हूतिर्दीक्षनेनमुंचयमहोयजापतिमंहस्स॥ हूपत
येस्वाहा॥ भुवनपतयेस्वाहा॥ भूतानांपतयेस्वाहाहुत्यस्यत्याग्नमया भिमयाग्नतिमयाद्रप्सश्चस्कंद॥ इ
त्येतेनमुंचयमहोदृश्येतेनमंत्रेणातामा॥ हूतिमभिमृशत्यहूतिर्वैमिश्रोवैप्रायश्चित्तस्सर्वप्रायश्चित्तंजुहुयादि
तिवृत्तिकृन्मतं॥ कारिकामतेतु॥ देवाऽजनेनेत्यादिग्नतिमभोदृश्येतेनमंत्रेणातामाहुतिमभिमृशद्रप्स
श्चस्कंदइत्यथमा॥ अनुहूतिर्मंचयोनिमनुयऽहूत्वै॥ समानंयोनिमनुसंचरंतंद्रप्समजुहोध्यनुसंचरं
होत्रा॥ इतिताभाहुतिमग्नौप्रक्षिपेत्॥ नात्रस्थाहाकारः॥ आहुतिर्हूयमानाहुतिर्वाहिस्रुक्संदनेवेयदि॥ देवा
ऽजनमगन्यज्ञमित्येतेनाभिमृशत्यतं॥ द्रप्सश्चस्कंदइत्याहैवैनाग्नश्चिदंनलेषुनः॥ वृत्तिकृन्मतंतुदृतोहोमे यं
सत्रमप्येवमेव॥ अनाहुतिर्यदिपर्हविस्स्रुक्संदनेतुस्रुक्संदनानिमित्तंप्रा० देवाऽजनमगन्यज्ञस्तस्यमाशीरवतु

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

र्धतां॥ हूतिमृतेनमुंचयतुयज्ञोयज्ञपतिमंहसः॥ ऋतपमेस्वाहा॥ ऋतानांपतयेस्वाहा॥ यज्ञस्यत्याग्नम
याभिमयाग्नतिमयाद्रप्सश्चस्कंदइतिमंत्रेणास्रुक्संदनेहविर्भिमृशत्यसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयान्मन्यत्र॥
अवशेषेनप्रचरेत्॥ शेषाभावेपुनर्मंत्रेणनिर्वापादिकुर्यात्सर्वप्रायश्चित्तंचदेवाऽजनेतिसर्वस्रुक्सं
त्यभिमृशेदधिः॥ निमित्तानंतरंसर्वप्रायश्चित्तंभवेदिह॥ आज्यसंस्कारानाग्नेयदादोषऽउपद्यतेतदा
ज्यसंस्कारानंतरंप्रायश्चित्तंकुर्यात्॥ प्रागेवोपद्यतेदोषआज्यसंस्कारतोयदि॥ प्रायश्चित्तंप्रवेदा
ज्यसंस्कारानंतरंतत॥ सर्वत्राहुतिमात्रस्यस्रुक्संदनेप्रायश्चित्तमिष्यते॥ आहुतिंत्रमाणेचद्रव्यद्रव्या
र्णांस्रुवबिलपूरणपर्यंतं॥ स्रुवबिलंचांगुष्ठपर्वप्रदेशानपर्यंतं॥ कठिनद्रव्याणांत्वंगुष्ठपर्वमात्रस्रुक्सं
दनेप्रायश्चित्तं॥ मृदुनाहुतिमात्रंतद्विमृदुनेवसेत्याबस्मंवत्सूत्रं॥ भस्मन्यग्नौहु
विर्धानेवेद्यांस्तीर्णबर्हिषि॥ सूचीभिन्नस्यपाणौत्वस्रुक्संदनाहोमानविस्मृतश्चेदाप्रोक्षं॥ अग्नौस्रुक्संदनं
पापवादःसपाकसमवेतंविषमंतंतंतापादुस्रुक्संदनिस्रावादोषायप्रायश्चित्तान्नानाद्य॥ सूचीभिन्नेत्रसिद्ध
देवतायुक्तमेषुतुदेवतायुक्तमनिमित्तंप्रा० यद्देवादेवाइत्यस्याभितेपामरुतस्त्रिष्टुप्

DR. BHAU DAJI MEMORIAL

तत्तत्स्रुक्मनिमित्तमाज्याहुतिहोमे० यद्वो देवाऋतिपातयानिवाचाचभ्रयुत। देवहेळनं॥ अनाप्तो
ऋस्यां ॐ अभिदुःछुनायतेन्यत्रास्मिन्नरुनस्तंन्नि धेतनस्याहुतिंस्रुवेणाज्याहुतिंजुहुयात्
सर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात्॥ यजमानःस्वगरहेमुख्यंद्रव्यंअलाभेदक्षिणंदद्यात्॥ अलाभेवेयद्वादेवेति
स्वयंरुद्यान्यत्रेत्रालणायद्रव्यंदद्यात्॥ इदमेवप्रायश्चित्तमैतन्यस्रुक्मेद्रव्यस्रुक्मन्नवदानस्रुक्मेवा
पप्यस्रुक्मेयागस्रुक्मेसृत्यादित्तत्तस्रुक्मेजोपं॥ देवतेऽनुवाक्येयद्यादिसूत्रं॥ कादिका॥ विस्रुक्मा
देवतानांदुसरुत्यादौभवेद्यदि॥ मंत्राणांस्रुक्मस्तद्वोमकालेभवेद्यदि॥ मध्यासूबोधतश्चैतन्यु
क्मश्चभवेद्यदि॥ द्रव्याणांस्रुक्मस्याज्येत्तथानिनपणादिषु॥ यद्वो देवाऋत्वाद्यासोजुहुयात्रस्तु
वाहुतिं॥ यन्मुरुच्यंस्यगरहेद्रव्यंहोमकर्त्तेददातितत्॥ यजमानस्तजुहुयात्दक्षलाभावस्तुवाहुतिं॥ क
स्मैचिद्ब्राह्मणायास्मिन्नपस्रेद्रव्यंदद्यातितत्॥ होतद्रव्येकाहुतिंश्रोत्रियायान्यायाद्रव्यंः समुद्रयात्
यागात्प्राक्स्रुक्मनज्ञातंसतिपद्वोदेवाइस्रुक्मप्राय॥ श्चित्तंकृत्वायागंकुर्यात्॥ प्रागागानस्रु
क्मेज्ञातेइदंकृत्वाजपेत्तत्तः॥ ॥ विहितदेवतायागोत्तरंस्रुक्मेज्ञातेसतिपद्वोदेवाइत्यादिप्रायश्चि

त्तंजुहुयात्॥ यद्वो देवाइत्यादिप्राय श्चित्तमेवकुर्यादपुनर्यागाहुतिः॥ अभिज्ञातेऽपवर्गेविहितांदेवतांस्मरन्॥ दुष्टवं
तंदुर्भुक्स्रुक्मावगमेसति॥ प्राय श्चित्तमिदंकृत्वायागंज्ञानन्नेत्तरा॥ यदाविहितदेवतायागोत्तर
विहितदेवतायागंकरणेज्ञातेयद्वो दे० उक्तप्रायश्चित्तंकृत्वाविहितदेवतायागंजुहुयात्॥ यदाच
विहितांदेवतास्मरन्नविस्रुवांस्तदा॥ प्राय श्चित्तमिदंकृत्वायागं यावत्तेतयदा॥ यागाप्राग्गिस्याद्दोहुत्तिन
प्येवमेव॥ ॥ हविष्योपाकेतुअपक्केहविषायागंसमाप्ययागमाधनीभूतहविषेपक्वंमिश्रितंचतुःशराव
पनिमितंश्रीहिनिष्पादितोदनेनचतुरोब्राह्मणान्भोजयेत्॥ यदाहविरुपक्वंस्यात्तेनैवहविषायजेत्॥ चतुःशराव
मात्रंतुपृथेश्रीहिनिरोदनं॥ भोजयेत्तेनचान्येनचतुरोब्राह्मणान्॥ हविषिदुःश्रुतइत्यादिसूत्रं॥ यद्वाबोधायन
मतानुसोऽज्ञाद्वाहविष्यस्तेरुक्तायस्याहेतिस्रुवाहुतिंजुहुयात्॥ तेनैवहविषायजेत॥ हविषोद्रव्यायस्या
स्याहेतिस्रुवाहुतिंहुत्वातत्तस्तेनैवयजेत्॥ सूत्रमेप्येवमेव॥ हविर्ग्रहेतुयश्चदज्ञानपर्यायेष्टंधेळकथत

तदातन्वन्नात्रेणेवयागंकृत्वातंत्रशेषंसमाप्यहविर्दोहनिमित्तंपुनर्योगंकरिष्य इतिसंकल्प्यान्वाधानादि
पुनर्यागंकुर्यात्। यद्वदग्धमदग्धंवाकिंचिदेवयदाहवि॥ त्रिष्टेनेत्यादिपुनर्योगस्याहास्यादित्यस्तदा स्व
त्रमप्येवमेव। यद्वाबोधायनमतास्तुवाहृति॥ निर्ऋतयेस्वाहा। निर्ऋतय०॥ शिष्टेनत्रयानंकुर्यादाज्येनहि
ष्कृत्य॥ प्रतिपदेलौप्य॥ बोधा०॥ सूत्रमप्येवमेव॥ ॥ सर्वहविर्दोहनिमित्तेपुनर्हविर्नेतनोसन्निं
करिष्य इतिसंकल्प्यतस्मिन्नेवयागेनिर्वापादिपुनर्हविर्नेतनोसन्निकृत्यासएवयागःसमापनीयः॥ नपुनःपूर्वोक्त
नीत्यायागावृत्तिः॥ सूत्रमप्येवमेव। कस्त्रेदग्धंयदातुस्यापुनरुसादचेद्धविः॥ सएवयागः कर्त्तव्यः पुनर्योगस्तु
नेष्यतइतिकारिका। सूत्रमप्येवमेव। यद्वाबोधायनमतादिदंध्रुवलेप्राड्पेक्ष्यभागान्तरंनिर्दाहिणेनस्तुवाह्या
हुतीर्जुहुयात्। यन्मन्नात्मनोमिदाप्नुहृद्मिनस्तुपुनाहाजीतवेदाविचिर्षिणिःस्वाहाअग्नयेजातवेदसइदं०।
पुनरग्निश्चक्षदसुनरिंत्रेक्षुहस्यतिः॥ पुनर्मैत्रश्चिनायवंचक्षुराधत्तमश्वोस्वाहा॥ अग्नीद्रक्षुहस्यर्यश्चिय ११८
इदं०। भूःस्वाहाअग्नयइदं०॥ भुवःस्वाहावायवइदं०। सुवःस्वाहासूर्यायइदं०॥ भूर्भुवःसुवरस्वाहाप्रजापतय

इदं०। ॐम्स्वाहाब्रह्मणइदं। यच्चिह्नीतेविनोपथाम्रदेववरुणव्रतं। मिनीमसिद्यविद्यविस्वाहा॥ य
किंचेदंवरुणदेव्येजनेभिद्रोहंमनुष्याश्चरामसि। अचित्तीयत्तवधर्मायुयोपिममानस्तस्माद्देनसोद
वनीरिषः स्वाहा॥ किंनवासोयद्रिरिपुर्नदीषद्दाघात्यर्मंतर्यत्नविभ्रः। सर्वतोविष्यशोथिरेवदेवा
धातेस्यामवरुणप्रियासः॥ स्वाहा॥ मित्रश्चपिवरुणपयेदं० इतिमित्रः तंतुतन्वंन्नजसोभानुमन्विहि
ज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतान्॥ अनुत्वर्णंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनंस्वाहा॥ उद्व
ह्यस्याग्नेव्रतिजागृयेमिद्धवृतेसँसृजेथामयंच। पुनःकृण्वंवयतेजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यं
जनंस्वाहा॥ उद्वह्यस्याग्नेव्रतिजागृयेनमिद्धवृतेसँसृजेथामयंच। पुनःकृण्वँस्वापितरंयुवानमचा
तौसीत्यधितंतुमेतंस्वाहा॥ त्रयस्त्रिंशत्तंतवोयेवितन्विरेयज्ञंमयज्ञंस्वधयादधंते। तेषांछिन्नंप्रत्येत
दृथामित्याहाध्वर्मोदेवाऽअध्येतुस्वाहा॥ तिस्रश्चग्नयेतंतुमतइदंनमम॥ तृतीयायांदेवेभ्यइदंमा॥ अ
न्यानिरुषसामग्रमरण्यन्यहानिचथमोजातवेदाः॥ अचुस्तुर्यस्यपुत्रुत्राचरंमिननुर्योघाव्यथि

वी आनतानस्याहा॥ अग्नयेजातवेदसइदं॥ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नंयज्ञꣳ समिमंदधातु॥ या इष्टाऊषसोनिम्रुचश्चताः संतंद्यामिहविषाघृतेनस्याहा॥ ज्योतिषेदं०॥ ऋग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्याहा॥ अग्नयेपृथिव्यैमहतइदं०॥ ऋवायवेअंतरिक्षायचमहतेचस्याहा॥ वायवेत्वेत्यंतरिक्षायमहतइदं॥ सुवरादित्यायदिवेचमहतेचस्याहा॥ आदित्यायदिवेमहतइदं॥ ऋभुर्वःसुवश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्चमहतेचस्याहा॥ चंद्रमसेनक्षत्रेभ्यो दिग्भ्योमहतइदं॥ समतेअग्नेसमिधः सद्दिदंकꣳसन्नर्षयसन्नधामप्रियाणि॥ सन्नहोत्रासन्नधाद्यायजत्रनिसन्नमोनिराधृणस्याघृतेनस्याहा॥ अग्नयेसकपालवतइदं॥ ऋजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोमूस्तद्वयꣳस्यामपतयोरयीणां॥ स्वाहा॥ ऋजापतयइदं०॥ अग्नयेमिहादिगणाः॥ अन्नेसहो॥ मिहाहुतीश्च होतव्याश्चत्रयाणावाधिकाः॥ वारुणपर्वस्तुमत्यश्चान्यग्निश्चमनश्चति॥ महाव्याहृतयःसप्तप्राजापत्येत्येतेथवाचासप्तेतिसप्तहतेअग्नेइतिमंत्रोनिः॥ एकविंशति॰ गमंत्रोमिहादिगणइतिप्रायश्चित्तपदीपा

दीपोनं॥ एवहेतुत्वापुनरन्यत्रनिर्विरूप्यपजेदाज्येनवायजेत्॥ काम्येनैमित्तिकयोःपुननिर्वपएवइत्यंप्रा यश्चित्तंचैद्रिकार्यां॥ अत्रवो०॥ सꣳसृजो॥ अथयदिसर्वमेवदंयंस्यादपोप्यवहन्यामिहाहुतीर्हुत्वाधान्यंनिर्वप दाज्येनवापत्रचरेसेवतत्रप्रायश्चित्तिरिति॥ (चरोःप्रोप्यमाणेप्राग्धितायाहुतिमुक्त्वाग्नयेस्वाहेतिस्रुवाहुतिः॥ यदिदक्षिणतः॥ यमायस्वाहेति॥ यदिपश्चाद्वरुणायस्वाहेति॥ यद्युत्तरतःसोमायस्वाहेति॥ युगपत्सर्वहुत्वेसꣳ बीहुतीर्जुहुयात्॥ दिविसꣳस्कृतेव्याहृतीर्जुहुयात्॥ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेचरुमाज्येनाप्यायतेति॥ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतः सोमवृष्ण्यं॥ भवावाजस्यसंगथे॥ संतेपयांसिसमुयंतुवाजाः संवृष्ण्यान्यभिमातिषाहः॥ आप्यायमानोअमृताय सोमदिविश्रवाꣳस्युत्तमानिधिष्व॥ इद्धत्यर्चा॥ मिहंदाहुतीश्चद्वेयजत्रआत्मनःपुनरग्निरितिजुहुयात्॥ नवादीनां स्यावेदुर्गादिगणाःप्रायश्चित्ते॥ दुर्गादिगणाःप्रागेवोक्ताः॥ इतिदीपोनं॥ अत्रवो॰ सꣳसृजो॥ यस्येयस्येद्विपुरुषेतत्तस्येत स्यैदेवतायैस्रुवाहुतिंजुहुयात्॥ यदिप्रागग्नयेयदिदक्षिणतोयमायेयदिपश्चाद्वरुणायमध्युत्तरतःसोमायेयदिस र्वतएवोसिच्येतताभ्यःसर्वाभ्योदेवताभ्यःस्रुवाहुतीर्जुहुयात्तमाज्येनाप्यायतीभ्याभाप्यायस्वसमेतुतेइतिसि॥

पाकात्पूर्वं हविषांकेचाद्यपदप्रक्षालनेप्रोक्षणानवाप्रुक्षिद्रव्यलाभपदेव्यां।। ।। अवदानंदुर्वृत्तेचेत्तत्रैवपु
नरवदायजुहुयात्। मध्यात्पूर्वोधौतोवर्त्तयदिदुर्वृत्तंहविर्भवेत्।। तस्यैवहविषोवेष्ण्यध्यात्पूर्वोधितिःपुनरितिका
रिका।। अवदानदोषपुनरादायतनादवदानमितिसूत्रं।। ।। सर्वत्रहविर्देवतायाउच्चानुवाक्यानाहुतोहुतस्येष्ट्यंत
रितविपर्यासेत्वेन्नोअग्नेसत्वेन्नोअग्नेइत्येतार्भ्यांस्रुवाहुतीजुहुयात्।। अस्यवौयायनसूत्रस्यविस्तारः।। राम
हुतस्याहुतेषोनाशोअनग्नेरुपनयनेअहुतस्यचैषोनाशोवत्तस्यनाशः तत्रतंत्रं सत्यन्नइत्याहुतीर्हुत्वापुनःस्व
स्थानादेवतायैजेत्। एकावदानादिनायागेकृतेसतित्वन्नः सत्यन्नइत्याहुतीर्हुत्वापुनर्विस्रुतावदान ९२०
स्यस्थानाद्वेवतायैजेत्। एकावदानादिनायागेकृतेत्वन्नः सत्यन्नइत्याहुतीर्हुत्वापुनर्यागः। हविषामंतरायः एकावदा
नाद्यकरणं। अहविष्कृतेणिएकस्यहविषोकरणंवा।। हविषाविपर्यासः।। विपर्यासः।। देवतायाउच्चानुवाक्यानामेक
स्याविस्मरणेमंतरायाः विपर्यासस्तूच्चव्यत्यासः आहुतेनिन्नेषः।। आहुतेर्नाशः।। यथाअग्नेविद्युतंदेवताहुतीर्नेवमूर्ती
तिअयमाहुतेर्हुतस्नेषः।। आहुतेनष्टनष्टेषस्तूयावत्प्रयोगसमाप्तिस्तावदाहुतेरकरणंतत्रसत्वेन्नोअग्ने

सत्वंन्नोअग्नेइतिद्वेस्रुवाहुतीजुहुयात्।। हविर्देवतायाधर्माणांयाउच्चानुवाक्यानांपार्वणांगदोमाचव्यत्यासेद्वे
स्रुवाहुतीर्जुहुयात्।। याउच्चानुवाक्ययोःपरस्परव्यत्यासेनधौतदेवत्यान्यउच्चायागेकृतेपित्वन्नःसत्वेन्न
इत्याहुतीएवनपुनर्यागः।। अंतरितायांचंजपेद्। भिन्नदेवत्यउच्चायागेकृतेत्वन्नः सत्वंन्नइत्याहुतीर्हुत्वा
पुनर्यागंकुर्यादितिदर्शेनः। अस्त्रापस्तंबसूत्रेनपि। त्वन्नोअग्नेसत्वंन्नोअग्नेसवित्रीतरायेविपर्यासेत्वे
तीआहुतीन्नहोतीत्येकेइति।। ।। पार्वणागदोमाचार्यणाभिन्नयजमानर्त्विग्यश्चेत्स्यादपआज्यभागादर्वाग्वा।। पौर्णमा
सस्थालीपाकेअग्नीषोमीयप्रधानदेवतायोर्द्वेचरुसहश्रपणपात्रेद्वेचरुभागौवातानाग्नेयचरुभागेनआ
ग्नीषोमीययागेकृतेत्रैषोन्नायेततदाग्नीषोमीयचरुभागेचरुआग्नेययागःकर्त्तव्यः।। तत्रनहुतौसंनिहितत्वान्न
व्यद्रव्यस्थकालंतस्यचभावात्तस्मिन्नसंहितेसतिद्रव्येद्रव्यांतरंवापादनमशक्यइतितस्माद्वैष्णव्यर्चापूर्वं
नत्राग्नयश्चित्तमेवकुर्यात्। अत्रव्याहृतीर्होमश्चकार्यः।। एतद्विपर्यासेतरित्रइत्रैषोन्नमितिवृत्तिः।। ।। एवंदर्शेपि
स्थालेपिद्रष्टव्यं।। ।। अथदर्शेप्रयोगः। सर्वत्रहविर्विशिष्टेभागेनस्थालीनादेवदायपुनर्यागः। कार्यः। हविष्यविध्यनानेह

विरंतरंनिरूप्ययागः॥ कार्यःप्रक्रांतमाज्येनसमाप्यपुनर्यागोवा॥ ॥सर्वत्रावदानेप्राप्तेहविषिदोषदर्शेत्रिरवद्यंहविरक्षुन्नीतभस्मनिधायप्रक्षिप्यत्वन्नःसत्यन्द इत्याहत्यापुनरायतनादवदायजेत्॥ ॥अवदानानंतरंपुनाउत्रो दोषदर्शनेऽनहविषाप्रधानयागंकुर्यात्तदुक्तमशुभंप्रक्षिप्यत्वन्नःसत्यैन्द्रइतिहेस्रुवाहुतीर्हुत्वाऽऽज्यंविच्छ्रयदादिकुर्यात्॥ नपुनर्यागःश्रौतेध्वाज्यात्समर्त्तेऽाज्यस्थाल्यां॥ ॥अवदानकालेपुनोदाहरणादोषेऽनहविषादोषदर्शनेदुष्टंहविरक्षुन्नप्रत्यभिघार्यदक्षिणादिहविरंतरंनिरूप्यत्वन्नःसत्यैन्द्रइतिहुत्वातेनयागंकुर्यात्॥ प्रधानहविषांपर्यग्नेरिवपर्यासेमिदादिगणःत्वन्नःसत्यैन्द्रइतिचद्वयोः॥ समुच्चयःमिदादिगणःआगेवक्ष्यते॥ प्रधानहविर्मिश्रेपर्यासत्यैन्द्रःसत्यैन्द्रइतिद्वयंमिदाहुतीद्वयंयथाप्राय श्चित्तौ॥ मिदाहुतीद्वयंयत्नमआत्मनःपुनरग्निः॥ ०॥ अंगहीमानामकेनणेकर्मण्यसमाप्तेपुनर्यागः॥ ॥समाप्तकर्मणित्वन्नःसत्यैन्द्रइत्याहुतीएवनपुनर्यागः॥ प्रधानदेवतांतरायेचिष्टकृत्प्राक्स्विष्टकृत्वन्नसत्यैन्द्रइत्याहुतीद्वेवमिदाहुतीहुत्वाशूर्पेदानादिपुनस्त्रायंयागंकुर्यात्॥ चिष्टकृत्नधर्मस्मरणेतत्समाप्यपुनर्यागंकुर्यादितिकेतदर्हतोवार्त्तिकाकेऽक्रतनमनाद्रु॥ कासः श्वेऽग्नौ॥ श्वद्युसत्॥ आद्रग्रणेचेति॥ एतेरूपहुतौ॥ असाम्शुक्रमसृक्सृज्रास्नाम्नविट्कर्णविट्नरवाः॥ श्वेष्माश्रुरूतिकाश्चेदृक्

दर्शेतेनत्रणामलादृतिः॥ एतैर्व्यापन्नं॥ रक्तमलासृतिकाभ्यांस्यछूंदुष्टं॥ अप्रपतनेशुचिनादुष्टंस्यछूंन्नुणेनेत्रया॥ व्रणाः॥ पंचत्रिःशुर्यज्यागर्भिणीबालणोनपडतिः॥ एतेषामन्यमंगेहंतिसव्रणश्चतेनदुष्टंस्यछूंचाऽपापक्षेत्रेणग्रामचैत्यालादिनादुष्टंस्यछूंचाऽग्नौ चरजकोकलोहकारश्वभ्रनाधिपः॥ तस्त्रीवागुरिनिग्रामचैत्यालकाःस्मृताः॥ अमेध्येदेवौभास्यलं॥ यत्तप्रस्रवतेनारीशिशुंतेनत्तेपिवा॥ भैक्षाल्याध्युषितंयत्तविष्ठादिसंगतं॥ एतैरन्नमपभ्रष्टंविष्ठाभ्रमेध्यानकीर्तितं॥ एतैर्दुष्टंहविरक्षुन्नीतभस्मनिधायप्रक्षिप्यमिदाहुतीत्वाहुत्वाऽऽज्यंपर्यादानंप्रभृतिहविरंतरंनिरूप्यत्वन्नःसत्यैन्द्रइतिहुत्वातेनयागंकुर्यात्॥ अशक्तौसिद्धकर्मण्यनाप्तौवाऽऽज्येनयागंजेत्॥ आज्यमप्राप्तेमनस्यतीचप्रायश्चित्तं॥ क्षुद्रकीटमक्षिकापिपीलिकावर्जं॥ क्षुद्रकीटोमक्षिकापिपीलिकाश्चेति॥ एषुनमादाक्षाविषिपतितेपुनर्दोषः॥ सर्वत्रक्षुद्रकीटमक्षिकापिपीलिकादीनां॥ आपेक्षप्रपतद्दुष्टाभ्यांपुरोडाशयज्ञदृष्टमात्रं॥ नर्क्षेचेदुष्टमेवनिर्हरेन्निः॥ ॥दुष्टेनहविषायागेकृतेपश्चाद्दोषदर्शनेपुनर्योगोनकर्त्तव्यः॥

तथा हि काण्वायनः। दुष्टेनहविषाग्नाभिनिवृत्तौपश्वादेषसविनिर्भवतिनतत्कृतमेवेति।। अदुष्टेनदुष्टेषु
नगादुष्टिकेचित्।।।। आज्येवाहुतौतज्जलेप्रक्षिप्यान्यत्संस्कृत्यतेनप्रचरेदुक्तमापदेव्यां।। दुष्टेहविष्य
न्नेनोपतितेत्र्यन्नोसत्येन्नोअग्नेइत्याभ्यांस्रुवाहुतिंहुत्वापुनरन्यदाययजतेकृतमापदेव्यां। यद्यप्रद
त्तदेवंतंहविर्व्यापद्येतान्यमविसृष्टदेवंतंनिर्वपेत्तत्स्रुगादानेप्रभृतयोमंत्राआवर्तेरन्याहुतेवायव्यापद्ये
नयदिप्रत्तदेवतमाज्येनशेषंसंस्कापयेत्तस्यसर्वाणिहविषीनरूपेषुदुष्येयुनपहन्येयुर्वाज्येनतादेवताप्र
तिसंरक्ष्यायाज्येतताया मिष्टिमनुब्रूयात्। तच्चीतयतौहियज्ञस्यप्रायश्चित्तिरुपोद्यापनंरुभयवहंतीति
विज्ञायतेयदार्षेयाणांमभोजनार्थंस्यान्नतेनयज्ञेनेत्यापस्तंबस्तु।। प्रधानहविर्व्यापत्तौ आज्येनप्रयो
गसमाप्यपुनर्व्यापन्नहविर्मंत्रस्याभ्याधानादिपुनर्योगः कार्यइत्यर्थकारिकायां।। तन्नहविषाव्यापन्ना
वपिपुनःप्रयोगान्नौ आज्यभागांतरंजुहोतियन्यआस्रवोभिदाभदं०णिःस्वाहा।। अग्नयेजुष्टं
वेदसश्दं०।। मनोज्योति०मनसेज्योतिषश्दं०। यदाहभगवान्बोधायनः।। आज्येनवाप्रचरेत्।सै

सैवतन्नप्रायश्चित्तंहविषस्तुस्विष्टसंस्कारतमाज्यंब्रुवतइतिनिंदाहुतीहुत्वामनस्वतीहुतोतिसैवतन्नप्राय
श्चित्तिरितिनिंदायतइति।तदेवंचदाकदाचिमापदेव्यां।। सर्वेष्वुक्रमेणानिर्वापयद्वोदेवेतियेनसुक्तेनजभागि
येदेवतायेनिरूप्यप्रोक्षणादिषुअभागिस्कुक्षुरुवनेजनेतरंविस्मृतिस्मरणंचेदूर्ध्वंयद्वोदेवेतिस्रुवा हुतं
हुत्वाविस्मृतदेवतायेयागंकुर्यात्।। अभागिन्येनिरूप्यभागिन्याःस्मृतिश्चेत्तदेनिरूप्यलमुपेक्षेत्यभिप्रत्य
मुपेक्षेत्याहेतिसर्वमग्नेसुहुयात्। तन्नयद्वोदेवाः।संन्नोअग्नेसंन्नोअग्नेइतिस्रुवाहुतीहुत्वायात्।
त्याघुर्भागिन्यैनिर्वपेत्ताएतदासदनात्याकः।। तदनंतरंस्मरणेविस्मृतदेवतायैनिरूप्यद्वयोर्योगः।। तन्नमिदाहु
तोर्हुहुयात्। यन्नआत्मनः०पुनरग्नि०ततोव्याहृतिभिर्हुत्वा०स्वाहाइत्यक्रमापदेव्यां।। दर्शेष्टेर्णमासादि
ष्वहविष्यादिर्नैसादिनेष्वहविषामुपरियादिकार्यआसीनेतदादेदंविष्णुर्विचक्रमइतिस्रुवाहुतिंहुत्वात्रयविं
शस्तोमीयस्यसूर्यदेवतानादिहविर्वंतरमुक्तंप्रचरेदेव। एवमाज्यसोमानामपीत्यन्नप्रायद्वोवोश्रेष्ठतमेवस्त्रंवृ
णीदहविष्यास्मन्निरूपणाशक्तौनित्यपर्युदस्तेष्वेषुमंत्रेषुमंत्रान्तरंवाभिनिवीदेदिदंविष्णुरित्याहुतिं
हुत्वायच्चुक्रोःपतेत्तन्नतदाददियेनेति।। योमंत्रइहस्कंदान्याधानादियाहविष्कमेरूक्तायदि

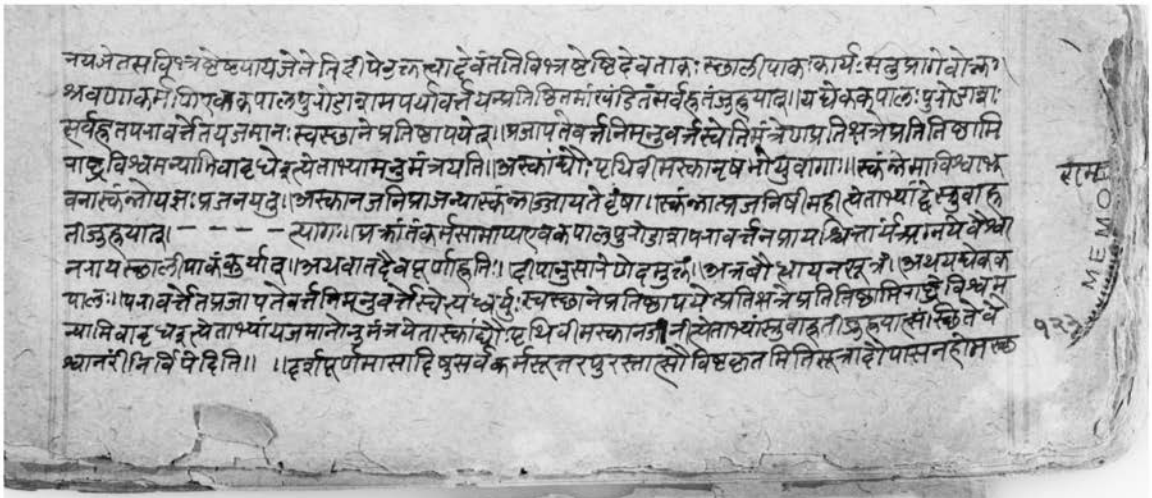

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June 2017

धानहोमादिशेषंसमापयेत्। मयेदंलिखितंतंधुक्षमयऋंवासट्टिर्विचार्यग्राह्यं। गौणकालेपिस्थालीपाकान
रणेप्रजापतिःदर्शोवापौर्णमासंवाल्पघ्नोभयमेवया। एकस्मिन्नकृछ्रपादेनद्वयोरर्धेनत्रोथनमिति।।एतं
निदर्शपूर्णमासस्थालीपाकापुक्तानिप्रायश्चित्तानिसर्वेषुप्राकृतवैकृतस्थालीपाकेषुसर्वेषुकृतहोमस्रुवा
मादिःषुपितत्तद्धुक्षप्रकाशेयातत्तन्निमित्तेषुशेषाणांस्थलेबहूना।कारिकायांपंचमहायज्ञलोपे
लोपनिमित्तेनमनस्यस्याचतुर्ग्रहीतेहोष्यामिइतिसंकल्प्यसकृदाज्यंद्व्यंचतुर्गृहीत्वाग्नेयोनन्वोन
मनसेज्योतिषाइदं।
दंग्राह्यलोपेपंचमरत्नेषु। येतेभ्यःपंचयज्ञेभ्योयधेकोपितुहीयते। मनस्यस्याहुतिस्तन्नायश्चित्तंविधीय
इतिकारिका। एंहंअंहंधालोपेतु। धर्हंअंहंधाऽतःतत्तन्महायज्ञलोपनिमित्तेतिस्रःसंतुमतीभिर्होमंचत
स्तृणांधारुणांजपंचकरिष्ये। तंतुंतन्यन्नजसोभानुमन्यहिज्योतिषातःपथोरक्षधियाकृतानून्। अनुष्टुप्
णंवयंतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनंस्वाहा।।तुहुधस्वाग्नेप्रतिजागृह्यनमिष्टवंनेसंस्तुधा
यंचाकुमःकृण्वस्यापितरंयवानंमन्यातांसीत्यपितंतुमेतंस्वाहा।।नयस्त्रिंशत्तंतवोयेपित्तलिनेमदर्भ

GURUJI MEMORIAL